

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra pedagogiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

PŘÍSPĚVEK K FILOSOFII VÝCHOVY: KLEMENT ALEXANDRIJSKÝ

Vedoucí práce: PhDr. Zuzana Svobodová Ph.D.

Autor práce: Bc. Jana Hošková

Studijní obor: Učitelství náboženství a etiky

Ročník: II. ročník

2012

Prohlašuji, že jsem svoji diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s použitím literatury uvedené v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

9. března 2012

Děkuji za cenné připomínky a podporu PhDr. Zuzaně Svobodové Ph.D.
a Mgr. Petrovi Wágnerovi za pomoc s překladem.

OBSAH

ÚVOD	5
HLAVNÍ STAŤ	8
1 Otázky filosofie výchovy	8
2 Mytologická, náboženská a filosofická tradice	12
2.1. Mytologie	12
2.2. Tradice židovská a Filón z Alexandrie	15
2.3. Sokrates a Platón	19
2.4. Filosofie stoiků	23
3 Klement Alexandrijský	26
3.1. Život a filosofie Klementa z Alexandrie	26
3.2. Spisy Klementa z Alexandrie	27
3.3. Trojí cesta	30
3.3.1. Myésis	30
3.3.2. Telété	33
3.3.3. Epopeteia	35
4 Využití některých myšlenek Klementa Alexandrijského ve filosofii výchovy .	39
4.1. Využití obrazu	39
4.1.1. Obraz jako eikón	39
4.1.2. Obraz jako svědectví	43
4.2. Dialog	46
4.2.1. Dialog jako <i>techné</i>	48
4.2.2. Dialog jako <i>epistémé</i>	50
4.2.3. Dialog jako mystériím	50
4.2.4. Vyučování jako dialog	52
4.3. Metoda trivía	56
4.3.1. Gramatika	57
4.3.2. Dialektika	59
4.3.3. Rétorika	62
5 Klementova katecheze	65
5.1. Abrahamova <i>via eminence</i>	66
5.2. Mojžíšova <i>via analogis</i>	70
6 Víra jako anticipace smyslu	74
ZÁVĚR	77
Abstrakt	80
Seznam literatury	82

ÚVOD

Cílem této práce bylo vybrat některé z myšlenek filosofa a pedagoga Klementa Alexandrijského jako příspěvek k filosofii výchovy.

Pedagogika je novodobá věda, která se jako samostatný vědní obor začal rozvíjet až v 19. století a to především v rámci Komenského didaktické tradice.

Filosofie výchovy není filosofií aplikovanou na výchovu a vzdělávání, ale je jádrem filosofie a její tradice tudíž pochází již od Řeků. Od dob Sokratových jde o PAIDEIU – vyvádění, edukaci, vytahování z uzavřenosti do volného a svobodného prostoru. Jde o pohyb. Otevírání uzavřených duší je posláním výchovy, její filosofií. Takto ji chápali již Řekové a tak ji chápou například J. Patočka, R. Palouš, J. Michálek a další čeští filosofové.

Klement z Alexandrie ve své filosofii výchovy využívá právě existenčního otřesu, údivu, zájmu o ideu, aby vedl duši ke konverzi – pohybu. Jednou z Klementových tezí je, že o lidskou duši je třeba pečovat, léčit ji, vychovávat a vyučovat. Lékařem, vychovatelem a učitelem je vtělený Logos – Kristus.

Klement byl jak filosofem, tak katechetou, který se zaměřoval na edukaci ve společenství církve. Jedná se v podstatě o jednu z jejích realizačních funkcí, která probíhá od události seslání Ducha svatého, jak ji zachycují Skutky apoštolské.

Při vypracování práce jsem vycházela z myšlenek řeckých a římských filosofů, na které Klement navazoval. Snažila jsem se prostudovat některá z děl Platóna, seznámila jsem se s dílem Filóna Alexandrijského a znovu přečetla myšlenky Marka Aurelia. Velmi mě oslovily myšlenky současných českých filosofů: J. Patočky, J. Polákové a R. Palouše. Podnětné byly myšlenky italského pedagoga L.Gussianiho.

Klementovo dílo je poměrně rozsáhlé. Některé spisy se sice zachovaly pouze ve fragmentech, ale základní trilogie: Pobídka Řekům – Paidagógos – Strómata se zachovala celá. Poslední dílo jmenované trilogie má osm částí. Pět z knih Strómat bylo nedávno nově přeloženo z řeckého do českého jazyka. Velkou zásluhu na těchto překladech mají M. Havrda, V. Černušková, L. Karfíková, J. Plátová a M. Šedina. Miroslav Šedina opatřil překlady I., II., III. knihy Strómat úvodními poznámkami. Pobídku Řekům přeložil Matyáš Havrda. Problém nastal s knihou Paidagógos, která nemá český překlad. Kniha existuje ve francouzském jazyce¹, jak jsem se dozvěděla

¹ *Paidagógos*, ed. J. P. Migne, Sources chrétiennes, Cerf Paris, 1960.

z příspěvku Mlady Mikulicové ve Sborníku teologické fakulty Karlovy univerzity. Ve sborníku Antické křesťanství: Liturgie, rétorika, antropologie byl uveden jako zdroj titul v jazyce německém.² Kromě těchto publikací jsem na internetu našla laický překlad v anglickém jazyce.

Knihu *Paidagógos* se mi podařilo koupit v létě roku 2011 při návštěvě Říma. S pomocí kazatele Československé církve husitské, Mgr. Petra Wágnera, překladatele z italského jazyka, se mi podařilo seznámit se s hlavními myšlenkami italské verze díla.

Zajímavá byla metoda zpracování Klementových myšlenek v knihách Strómat, které autor psal jako *poznámky, které by mu pomáhaly při zapomnětlivosti ve stáří*. Jde v podstatě o komentáře k různým myšlenkám filosofických škol a k řecké mytologii. Nebylo v mých možnostech porozumět všem Klementovým poznámkám, a nebylo to ani cílem této práce. Snažila jsem se tedy vybrat ty Klementovy úvahy, které se vztahovaly k filosofii výchovy a zdály se mi přínosné i pro dnešek. Příkladem může být uvedená metoda *trivia* podle D. Sayersové či nové pohledy na výklad Písma.

Klement své dílo nijak nesystematizoval, opravdu jde především o zachycení jeho myšlenek, popř. poznámky k jeho studiu v knihovně v Alexandrii. Sám název Strómata se překládá jako: pestrá louka, pestrý koberec ...

V původním plánu práce jsem měla kapitolu: Církev jako škola Logu. Až četbou Klementových děl jsem pochopila, že o církvi jako hierarchicky uspořádané instituci ve svých dílech nemluví. Jeho poznámky, popř. homilie *Který boháč bude spasen?*, nejsou psány pro církev, jak ji chápeme dnes, ale pro společenství křesťanů, která se v Alexandrii v polovině 2. století vytvořila. Tato společenství se chtěla vzdělávat ve své křesťanské víře a po vzoru řeckých filosofů vytvořila školu. Škola nebyla vázána na žádnou budovu ani jinou instituci, šlo o společenství křesťanů se svým učitelem – katechetou. Proto každé společenství bylo chápáno jako škola Logu. Eusebius Pamphili ve svých Církevních dějinách jmenuje Klementa a později Origéna za hlavní představitele Alexandrijské školy. V poslední části své práce jsem uvedla dva příklady Klementovy katecheze, ve které používá metodu typickou pro Alexandrijskou školu – alegorii.

Inspirovající je také Klementův dialog, ve kterém se jako křesťanský filosof snaží oslovit řecké intelektuály. Pokud Klement něco hodnotí či kritizuje, činí tak na základě své vzdělanosti a na základě své zkušenosti konverze ke křesťanství. Ne vždy bych

² *Paedagogus* (GCS 12, ed. O. Stählin – L. Früchtel – U. Treu, Berlin 1972)

souhlasila s jeho rétorickými prostředky, ale to jistě nepomíjí fakt, že *mluvíme-li o své pravdě, nesmíme zapomenout uvést i to, že víme o pravdě opačné ...*³

Klementův pohled na filosofii výchovy je ponořen do spirituálních pozic. Je antropologický – zaměřen na celého člověka. Klement se vyhnul nebezpečí verbalismu, kdy za jeho slovy není pouze intelektuální nadání, ale skutečný život. Život, který je podnětný ještě po 1800 letech.

³ HALÍK, T. *Vzýván a nevzýván – evropské přednášky k filosofii a sociologii dějin křesťanství*, Praha: NLN s.r.o., 2004, ISBN 80-7160-692-3, s. 66.

HLAVNÍ STAŤ

1 Otázky filosofie výchovy

Člověk, který pociťuje pedagogickou odpovědnost, si uvědomuje, že pedagogika nemůže být pouhým návodem k tomu, jak vštěpovat prakticky využitelné vědomosti, dovednosti a návyky. Její poslání v lidském životě je závažnější, její angažovanost hlubší, dotýká se samé podstaty lidské existence. Není přece lhostejné, čemu se člověk naučí věřit, čemu zasvětit svou sílu a svou energii.⁴

Cíle výchovy jsou zároveň určitým *výkladem člověka*, jeho postavení v přírodě a lidské společnosti. Jsou výrazem určitého pochopení smyslu lidské existence, lidského usilování, lidské tvorby a kulturních hodnot. Nejvyšším cílem je ideál, který dává lidské existenci smysl. Důvodem lidské existence by měla být i *cesta* k tomuto ideálu.

V Přehledu pedagogiky od Jana Průchy čteme tuto definici filosofie výchovy:

„Filozofie výchovy jakožto disciplína pedagogiky je často vnímána jako něco, co klade zajímavé a mnohdy inspirující otázky, ale je dost vzdáleno skutečnému vědeckému bádání o „edukaci v každodennosti.“⁵

J. Průcha pojímá filosofii výchovy pozitivisticky, jako jednu z disciplín pedagogiky. Filosofie výchovy není aplikací filosofie na pedagogiku, ale je jádrem filosofie. Takto ji chápali již Řekové a tak ji chápou J. Patočka, R. Palouš, J. Michálek a další čeští filosofové.

Všichni pedagogové dobře vědí, jak každodennost ubíjí. Výchova by měla být osvobozováním z pokleslé ustaranosti a falešného egocentrismu⁶. Schématem tohoto osvobozování může být Platonův Mýtus o jeskyni (PAIDEIA). Jde o jeden z cílů, který si společnost i edukátor mohou stanovit. Cíl musí být zakotven antropologicky, ne např. politicky. Platón staví ideální stát na třech stavech, jeden z těchto stavů – strážci – měli

⁴ KUČEROVÁ, S. *Úvod do pedagogické antropologie a axiologie*, Brno: PF Masarykovy univerzity, 1994, ISBN 80-210-0141-0, s. 5.

⁵ PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*, Praha: Portál, 2006, vydání druhé, ISBN 80-7178-944-5, s. 48.

⁶ PALOUŠ, R. *K filosofii výchovy*, Praha: SPN 1991g ISBN 80-04-25390-3, s. 91.

mít společné manželky, *aby se žádná nestýkala pouze s některým a aby děti byly společné, takže by ani otec neznal své dítě, ani dítě svého otce ...*⁷

Slovo *schole* původně znamenalo *prázdeň*, přestávku. Toto slovo patří k pólu posvátna. Je místem, kde se protrhává každodennost člověka a člověk se připravuje na přijetí posvátného.⁸

*... jedině nitrem vede cesta k obecnství, a to jak společenskému, tak světovému. Bez účasti nitra je veškeré lidské sblížení, poznávání a činění hluše prázdné a slova o pravosti lidského pobytu se stávají planým moralizováním. Nitrem vede cesta k ryzí veřejnosti, jen niterně je možné vpravdě spolubýt.*⁹

Škola by tedy neměla být místem nudy, ale měla by být místem, kde je žák přijímán. V takovémto prostředí je ochoten a schopen se otevírat pro otázky a hledat na ně odpovědi. Škola by měla být prostředím, které připravuje na život, vtiskne nám jakási „pravidla žití“ a porozumění smyslu.

Předmětem filosofie je teoretický prostor, reflexe. Filosofie výchovy by se měla především tázat *nad samozřejmostí a každodenností procesu výchovy, ptát se, co že to ta výchova je, a problematizuje všechny dosavadní „samozřejmé“ definice, jakožto i výzkumy na nich založené.*

A co si myslí Klement z Alexandrie? Mluví o vedení k Pravdě skrze pravdy přirozené: *Pravda přijatá vírou je nutná k životu stejně jako chleba, zatímco vzdělání se podobá zákusku.*¹⁰

System výchovy nelze přesně naplánovat, cíle edukace si v didaktickém pojetí vytyčujeme, ale neměly by pro nás být cíli samy o sobě. Cílem by měl být člověk a jeho realizace bytí – jeho lidství. Z hlediska hermeneutického přístupu je edukace metodou, jak naučit člověka rozumět sobě samému, ale současně ji lze pojímat jako návod

⁷ STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filosofie*, přeložili: Petříček M., Rezek P., Špruňk K., Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2000, vydání sedmé, ISBN 80-7192-500-2, s. 130.

⁸ PINC, Z. *Fragmenty k filozofii výchovy*, přelož, Praha: OIKOYMENH, 1999, ISBN 9-788072-980048, s. 13.

⁹ PALOUŠ, R. *K filosofii výchovy*, s. 115.

¹⁰ KLEMENT A. *Strómata I, 16, 1*, přeložila Plátová J., Praha: OIKOYMENH, 2004, ISBN 80-7298-103-X, s. 211.

k lidskému jednání.¹¹ Základem výchovy by měl být dialog, ve kterém jde o hledání pravdy a objevování, že svět je tu pro člověka a nabízí mu v něm místo. Takto pojatý dialog vytváří klima porozumění, společenství. Přirozeně by primárním místem tohoto dialogu měla být rodina. Výchovně právní dělba úkolů mezi rodiči a školami dnes vyžaduje, aby rodiče i učitelé výchovně spolupracovali.

*... filozofie je milování moudrosti, vědomí lidské pouhosti, přičemž láska nás zve na pouť za moudrostí.*¹² Na tuto pouť jsou pozváni všichni účastníci edukačního procesu!

Zastavme se ještě u pojmu *filosofie*, etymologicky pochází toto slovo z řečtiny. Profesor Radim Palouš píše o dvojím pojetí filosofie. První variantu lze vyjádřit jako milování moudrosti, dobývání či usilování o moudrost. Druhou variantu lze vyjádřit takto: moudrost lásky, tj. jde o lásku, která je cestou k životní moudrosti, moudrost je pouze následným produktem opravdového milování.¹³ Filosof zná a hlavně žije jak milování, tak moudrost lásky a tímto dvojím způsobem reprezentuje vztah k transcendentnu. Můžeme tvrdit, že filozofie výchovy má svůj původ ve vztahu člověka k tomu, co ho překračuje – tedy v transcendentnu. V dnešní sekularizované době a převaze pozitivistického přístupu nemůžeme obecně operovat pojmy *Bůh* či *duše*.

Co si ze vztahu k transcendentnu odnáší edukátor do každodenní praxe? Především jde o velmi náročný úkol ukazovat edukantům smysl ve spolubytí s ostatními a pro ostatní, už Aristoteles mluví o člověku jako o *zoon politikon*, bytosti společenské (*člověk je svou přirozeností určen k životu v obci a že ten, kdo od přirozenosti, ne pouze náhodou, žije mimo obec, je buď špatný, anebo lepší než člověk*).¹⁴ Platón založil školu svých posluchačů, Akademii. Klement Alexandrijský vytvářel hierarchicky uspořádaná společenství: žák – učitel – Logos. Základem je vždy vztah. Filosof Jan Patočka říká:

Svět získat, zakotvit, zakořenit se v něm je možno pouze prostřednictvím druhých. Zakotvení, tento prvotní lidský pohyb ... vyžaduje teplo domova, přijetí druhými, jejich

¹¹ STARK, S. *Filosofie výchovy jako filosofie lidské aktivity a dialogu*, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 1995, s. r. o., ISBN 80-7380-012-8, s. 77.

¹² PALOUŠ, R. *Ars docendi*, Praha: Karolinum, 2004, ISBN 80-246-0855-3, s. 77–78.

¹³ PALOUŠ, R. *K filosofii výchovy*, s. 7.

¹⁴ ARISTOTELES *Politika I*, přeložil Mráz M., Praha: OIKOYMENH, 1999, ISBN 80-86005-92-5, s. 51.

laskavou a úsměvnou blízkost ... bez toho nás spálí „kosmický mráz svým umrtvujícím dechem.“¹⁵

Výchova se dějinně proměňuje, v jistém slova smyslu se podřizuje potřebám společnosti, ovšem základní, antropologické, potřeby člověka, např. potřeba přijetí společenstvím, bezpečí a smyslu, zůstávají stále aktuální.

Otázkami potřeby smyslu, dialogu a služby jako uzdravujícího procesu v pojetí filosofie výchovy u Klementa Alexandrijského se budu zabývat v dalších částech své práce. Pro edukaci v existenciálním pojetí výchovy platí, že jádrem je pochopení existence člověka a jeho pobytu na světě, popř. jak tomuto pobytu rozumět.

Krásné a významné je tedy povolání všech, kteří pomáhají rodičům v plnění jejich úkolu a jako zástupci lidské společnosti se ujali výchovy na školách. Takové povolání vyžaduje dary ducha i srdce, velmi pečlivou přípravu a stálou ochotu k obnově a přizpůsobení.¹⁶

¹⁵ PATOČKA, J. *Prirozený svet a fenomenológia*, Bratislava: 1967, ISBN neuvedeno, s. 60.

¹⁶ *Dokumenty II. vatikánského koncilu GE 5*, Praha: Zvon, 1995, ISBN 80-7113-089-3, s. 537.

2 Mytologická a filosofická tradice v díle Klementa Alexandrijského

Jde především o helenistickou filosofii, která reflektovala řeckou mytologii a filosofii. Etymologicky pochází název od boha Helléna, nejstaršího syna Deukalióna a Pyrrhy, podle kterého je nazván i celý národ – Hellénové. Konec tohoto období se datuje do 1. století př. n. l., kdy se Římané zmocnili politické nadvlády nad Řeky i nad Orientem. Od 2. století se objevuje nový fenomén křesťanství, podepřený osobním svědectvím Kristových učedníků. Křesťanství hledá mj. způsob jak oslovit inteligenci a vytvořit jakési přemostění mezi vírou a nevírou. K tomu sloužila především metoda dialogu. Vycházelo se především z hodnocení mytologie, platónské a stoické filosofie, židovské tradice a nového učení o Ježíši Kristu.

2.1. Mytologie

Ladislav Hejdánek ve své knížce: *Filosofie a víra mj.* uvádí:

Modernímu člověku našich dnů je asi přístup k plné skutečnosti mýtů zcela uzavřen. Mýtus byl celým světem – byl světem plného dospělého lidství. Teprve vstupem do tohoto světa se člověku dostávalo možnosti zakotvit svou existenci, jedinou cestou vstupu bylo zasvěcení. Tato cesta dnes už neexistuje, zbyly po ní jen nedokrevné relikty. Zbývá jen jediné: přístup zvnějšku a pokus o interpretaci.¹⁷

Slovo *mýtus* pochází z řeckého slova *mythos* – vyprávění, řeč.¹⁸ Ve vlastním slova smyslu je mýtus vybájené vyprávění více či méně posvátného rázu o bytostech, které zosobňují přírodní síly, nebo o původu nějakého společenství.

Jiná interpretace mýtu je z řeckého slovesa *mýtheómai* – říkat, vyprávět¹⁹. V tomto pojetí jde o vyprávění nebo podobenství nebo o obraz souvislostí světa či života. Proto je také Platónovo Podobenství o jeskyni často přirovnáváno k mýtu.

¹⁷ HEJDÁNEK, L. *Filosofie a víra*, Praha: OIKOYMENH, 1990, ISBN 80-85-241-02-1, s. 54.

¹⁸ DUROZOL, G., ROUSSEL, A. *Filosofický slovník*, Praha: 1994, EWA edition, ISBN 80-85764-07-5, s. 190

¹⁹ WALTER – BRUGGER *Filosofický slovník*, Praha: Naše vojsko, 1990, ISBN 80-206-0409-X, s. 253.

Mezi nejznámější řecké mýty patří heroické mýty sepsané Homérem. Tyto mýty byly dramaticky zpracovány v antických tragédiích a formovaly řecký náboženský obraz světa. Základem mýtu je *slovo*, stará řečtina měla pro toto slovo několik významů: mluvené slovo, rozmyšlení, mluvení se záměrem někoho bavit, přemluvit, oklamat a zároveň bylo bezprostředním svědectvím toho, co je, bylo a bude.²⁰ Mýtus byl brán jako slovo o skutečném, o tom, co se skutečně stalo, a vysvětloval základní lidské otázky. V podání dějin jako mýtu je vždy kus vlastní identity, jde o formu vzpomínky, kulturní paměti ... Krásným příkladem jsou vedle klasických řeckých mýtů také vyprávění židovského národa, zachycená v prvních knihách Mojžíšových.

Mýty si lidé vyprávěli také proto, aby se orientovali ve světě a sami v sobě. Mýty dávaly lidem určitou jistotu, zaštitěnost i možnost slavit. Podobu mýtů formovali hlavně básníci. Mnoho mýtů bylo vázáno na život v polis. Sokrates byl odsouzen za pobuřování mládeže, protože se postavil na roveň bohům athénské polis, když s nimi chtěl doživotně hodovat na Prytaneionu. Sokrates si svojí filosofií dovolil pochybovat o řeckém mýtu.

Protikladem mýtu je *logos*, ten je ve filosofickém slovníku definován takto: *znamená řeč a rozum, schopnost shromažďovat a srovnávat, vážit a zvažovat.*²¹ Pojem *logos* má široké spektrum interpretací. Herakleitos z Efezu objevuje nový rozměr logu v zákonu a řádu veškerenstva, jde o jakýsi „světový rozum“, který je společný všem a spojuje všechny věci na základě univerzálního smyslu. Je určitým typem myšlení a Herakleitos k tomu říká:

*... je třeba se řídit společným, ale ač je rozum – logos společný, žije většina lidí tak, jako by měli své zvláštní myšlení.*²²

Zápas o to, aby život nebyl zmarem, aby pouze neplynul, se již u Herakleita projevuje pohybem duše k celku a smyslu. Duše je zdrojem pohybu a zároveň je schopna o pohyb duše pečovat.

Klement hodnotí mytologii jako *teologii svévole*²³ a klade ji do protikladu se svojí *teologií Logu*.²⁴

²⁰ LÖBL, R. *Reflexe – filosofický časopis*, článek Mýtus a Logos, Praha: OIKOYMENH, 1994, ISBN 0862-6901, s. 3–5.

²¹ DUROZOI, G., ROUSSEL, A. *Filosofický slovník*, s. 166.

²² HERAKLEITOS Z EFESU. in PIKHART, M. *Čítanka textů z antické filosofie*, Hradec Králové: GAUDEAMUS, 2005, ISBN 80-7041-127-9, s. 14.

Klement má specifické hodnocení antické mytologie. Od dob Sokrata a Platóna je mýtus v intelektuálních kruzích překonán, filosofie hledá nové způsoby, jak zaujmout. Křesťanská teologie se dynamicky tvoří.

Klement si z pohanské filosofie a mytologie dělá často legraci. Je velmi ironický, to bych dnes za vklad do vzájemného dialogu nepovažovala. Na druhou stranu je Klement veden snahou ukázat vtělený Logos v co nejlepším světle. Mytologii tedy ze svého rétorického pohledu vidí jako překonanou, tudíž komickou. Příkladem může být imaginární dialog mezi zastánci mytologie a těmi, kteří hledají nejvyššího Tvůrce:

*Pouze tvůrce vesmíru, Otec, umělec nejlepší, vytvořil člověka jako oduševnělou sochu! Zato váš Olympský Zeus, obraz obrazu, od pravdy dosti značně odchýlený, je tupým dílem attických rukou.*²⁵

Kritiku Bohů na Olympu, kteří podléhají svým vášním, najdeme i v knize Strómat, kde Klement kritizuje mýtus na pozadí epizody vztahu boha Dia²⁶ a spartské královně Lédy: ... (Zeus) *nedotkl se jídla, neomyl se vodou, s bušícím srdcem k posteli běží ... tu noc s ní až do rána souložil.*²⁷ A dále Klement dodává, že *rozum je náš lodivod, který nás dobře chrání.* K lepšímu pochopení kritiky mýtu je třeba dodat, že Klement mluví o Diově chování v pátém díle Strómat, který je věnován křesťanské askezi a manželství. Podle Klementa by se měli pohlavně stýkat pouze manželé a to za účelem zplodit potomka. Naštěstí Klement nezkoumá dispozice manželů a nestanovuje kritéria, kteří manželé se mohou či nemohou pohlavně stýkat, jak to doporučuje Platón ve své Ústavě.²⁸

Vraťme se ještě k základům mýtu. Mýtický člověk uvažuje pomocí příběhů. Skutečnost postav, které v něm vystupují, nespočívá v jejich přítomném vzezření, nýbrž

²³ KLEMENT A. *Pobídka Řekům 61,1*, přeložil Havrda M., Praha: Herrmann a synové, 2001, ISBN neuvedeno, s. 111.

²⁴ *Díky Slovu jménem Kristus, tak odedávna jsme ... Zároveň však díky němu můžeme být správně.* viz KLEMENT A. *Pobídka Řekům*, s. 45.

²⁵ KLEMENT A. *Pobídka Řekům*, 98, 3–4, s. 157.

²⁶ Boha Dia charakterizuje Klement A. těmito slovy: ... *křivák, zločinec, patron bezpráví, nelidskosti a násilí, svědce, cizoložník a milovník.* viz KLEMENT A. *Pobídka Řekům 37, 1*, s. 79.

²⁷ KLEMENT A. *Strómata V, 111,6*, překlad a poznámky Havrda M., Praha: OIKOYMENH, 2009, ISBN 978-80-7298-318-6, s. 329.

²⁸ *Srv. ... aby se nejvýtečnější muži stýkali s nejvýtečnějšími ženami co nejčastěji, méněcenní muži s méněcennými ženami co nejméně ...* viz STÖRING H. J. *Malé dějiny filosofie – Platón Ústava*, s. 128.

v jejich původu a osudu.²⁹ Smysl lidské existence pak spočívá v tom, že přijímám tento „nadpříběh“ mýtu za svůj vlastní a zároveň ho svým životem rozvíjím. Příběh mýtu je o to zajímavější, čím víc umožňuje porozumět, příkladem nebo kontextem, vlastnímu životu, jehož vyústění a smysl člověk dosud nezná. Zkušenost vyprávěného mýtu je základní ontologickou zkušeností, může být branou k povaze bytí. Smysl příběhu tak může být zároveň klíčem k otázce lidské existence. Smyslem lidského života je být *dobrým příběhem*.³⁰ Nejlepším příběhem je, podle Klementa, život Ježíše z Nazareta.

Ráda bych na tomto místě ještě zmínila pojetí logu a mýtu od Z. Neubaera. Základem pro jeho rozlišení je tzv. tvrdý a měkký styl. Logos patří do kategorie tvrdých stylů, která usiluje o to, aby byla sdělena určitá představa, a zároveň vedla k ustálené představě. Tvrdý text si činí nárok, *aby obsahem jeho sdělení byla taková představa, jež je logikou vynucena a jež má být při každém pochopení stejná*.³¹ Měkký styl se naopak obrací na obrazotvornost člověka, tento styl poskytuje daleko více volnosti, pouze usměrňuje. Měkkým stylem rozumí Z. Neubauer mýty, metafory, symboly. Klement Alexandrijský se snažil o hierarchické uspořádání těchto dvou stylů – měkkého a tvrdého. V jeho pojetí je nejdůležitější Logos – Kristus, kterého poznáváme skrze vyprávění, symboly, alegorie, metafory ... tedy skrze didaktické prostředky mýtu.

2.2. Tradice židovská a Filón z Alexandrie

Tažením Alexandra Velikého se rozšířila helenistická filosofie i do Palestiny, která byla do té doby součástí Perské říše. Židovský národ měl tehdy poměrně velkou náboženskou autonomii, hlavním obsahem náboženství zůstává Mojžíšský zákon. Na druhé straně praxe donutila Židy spolupracovat s Řeky, vznikala nová řecká města – střediska obchodu. Řečtina byla v té době světovým jazykem a vyučovala se na školách. Pro tuto práci je zajímavé, že ve 2. st. př. n. l. bylo v Jeruzalémě zřízeno gymnázium a vojenská škola řeckého typu. Mnozí obyvatelé Palestiny si pokládali za čest, že jejich dítě může navštěvovat takovouto řeckou školu, protože vzdělání řeckého typu bylo základem kariéry jejich dětí. Většina dětí se učila ve školách při synagógách a v rodinách. Náboženské vědomosti se předávaly z otce na syna, zvláště při každotýdenním slavení Sabatu.

²⁹ NEUBAUER, Z. *Mythus*, in kolektiv autorů: *Člověk a náboženství*, Praha: Křesťanská akademie, 1991, ISBN 80-900615-2-8, s. 57.

³⁰ Tamtéž, s. 67.

³¹ NEUBAUER, Z. *Smysl a svět*, Praha: Moraviapress, a.s., 2001, ISBN 80-86181-45-6, s. 53.

S novou řeckou filosofií přišla i její aplikace do praxe – mravy, způsoby myšlení, zvyky, pohanské kultury. Řada ortodoxních Židů tento proces helenizace nesla velmi nelibě (např. Juda Makabejský). Po vítězství Makabejského povstání obrátili představitelé židovského náboženství všechny síly k upevnění náboženského kultu, který byl součástí jejich identity. Židům byl doporučena jakási separace od helenistické společnosti právě za účelem upevnění víry. Klement ve svém druhém díle Strómat hodnotí židovskou nauku takto:

*Protože se Bohu zdálo vhodné vychovávat skrze Pána nejprve pomocí zákona a proroků, bylo řečeno, že počátkem moudrosti je bázeň před Pánem daná od Pána skrze Mojžíše lidem neposlušným a tvrdého srdce. Koho nepřesvědčí rozum, toho zkrotí strach.*³²

Nemůžeme si ale představovat, že šlo o jakýsi diktát strachu, šlo především o moudrost vyvoleného lidu, který vede a vychovává Hospodin, jak o tom svědčí citace z knihy Přísloví a knihy Ježíše Síracha, jak jsou zachyceny v Bibli.

*Můj synu, jestliže přijmeš mé výroky, uchováš-li mé příkazy ve svém nitru, abys věnoval pozornost moudrosti a naklonil své srdce k rozumnosti, jestliže přivoláš porozumění a hlasitě zavoláš na rozumnost, budeš-li ji hledat jako stříbro a pátrat po ní jako po skrytých pokladech, tehdy pochopíš, co jest bázeň před Hospodinem, a dojdeš k poznání Boha. Př 2, 1–5*³³

*Zákon, který nám uložil Mojžíš jako dědictví Jákobovým pospolitostem, oplývá moudrostí jako řeka Pišon vodou, jako Tigris v jarním období ... výchově dává zářit jako světlu. Sír 24, 25*³⁴

Židé ve svém náboženském vypravování pracovali i s tzv. poučnými vypravováními. Šlo o líčení nějaké historické události za účelem mravního poučení a povzbuzení, např. kniha Ester, Judit, kniha Tobiašova. Garantem pravdivosti byl

³² KLEMENT A. Strómata II, III, 37,2, přeložily Černušková V., Plátová J., Praha: OIKOYMENH, 2006, ISBN 80-7298-149-8, s. 165.

³³ Bible Př 2, 1–5, Praha: Česká biblická společnost, 1995, ISBN 80-85810-08-5, s. 586.

³⁴ Jeruzalémská Bible Sír 24, 23–27, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, ISBN 978-80-7195-289-3, s. 1223.

Hospodin, který seslal svá slova vyvolenému izraelskému národu. Podobnou metodou názorného rozlišení dobra a zla pracuje i Klement, jde o edukační metodu využití tzv. eikónů, o které se budu rozepisovat v kapitole 4.1.

Velmi důležitým okruhem literatury byla pro Židy prorocká literatura, která zachycuje slova a činy proroků, ke kterým promlouval Hospodin, např. Jeremiáš, Izaiáš, Ámos aj. Starozákonním prorokům šlo hlavně o to, aby poslušně reprodukovali Boží slovo a dovedli izraelský lid k obrácení, ke spáse. Stejně tak k obrácení vedoucím ke spáse vyzývá Boží syn Ježíš Kristus a církve (apoštolové, apologeté, církevní otcové, světci, ...). Metodologie tohoto vybízení je dána Duchem svatým – Duchem Hospodinovým. V tomto pojetí je i citát Klementa z Pobídky Řekům:

Je to poklad spásy, poklad, za nímž se musí hnát všichni, kdo si zamilují Slovo. Ušlechtilé činy se spolu s nimi odsud zvedají a spolu vznášejí na peruti pravdy. Toto dědictví nám svěřuje do rukou věčná Boží smlouva, která nám zajišťuje bohatství věčného daru. Náš láskyplný Otec si počíná jako skutečný Otec. Bez ustání nás pobízí, nabádá, vychovává, miluje, bez ustání nás totiž zachraňuje a radí nám, co je nejlepší.³⁵

S židovskou moudrostí se Klement seznámil v Egyptské Alexandrii, kde měl ke svému studiu k dispozici rozsáhlou, v té době největší knihovnu, která obsahovala nejstarší písemnosti. Tam se také Klement seznámil se spisy Filóna Alexandrijského. Filón byl Žid, který žil v egyptské diaspoře jako mnoho dalších Židů. Přestože se někteří Židé snažili asimilovat mezi Helleny, nebyli jimi nikdy přijati, protože zachovávali „své náboženství“. Takovým helenizovaným Židem byl právě Filón Alexandrijský. Byl představitelem tzv. *eklektismu*³⁶, ve kterém se Filón snažil sjednotit prvky platónské, stoické filosofie s Mojžíšovým zákonem. Filón se dokonce domníval, že Platón „opisoval“ od Mojžíše. Nakolik se Platónovy myšlenky shodují s pojetím postavy starozákonního Mojžíše, nedokážu přesně určit, ale Klement Alexandrijský na několika místech Strómat mluví o tzv. *vykradení bible*.

³⁵ KLEMENT A. *Pobídka Řekům 94, 1–2*, s. 154.

³⁶ Eklektismus: z řeckého slova *eklektos* – vybraný. Metoda, jež spočívá ve spojování myšlenek různých filosofických škol a směrů, bez ohledu na jejich slučitelnost či protikladnost a bez snahy o jejich hlubší teoretickou syntézu. viz NESVADBA, P. *Slovník základních pojmů z filosofie* Praha: Fortuna, 1999, ISBN 80-7168-627-1, s. 26.

V první knize Strómat jsme navrhli, aby se na řecké filosofy pohlíželo jako na zloděje, protože od Mojžíše a proroků převzali ty nejvznešenější nauky, aniž by přiznali, komu za ně vděčí.³⁷

Filónův eklektismus a jeho alegorický výklad Tóry byl odsouzen ortodoxními Židy. Filón kladl velký důraz na lidský rozum, kterému vládne vyšší řád – kosmos. Člověk je na zemi cizincem, postupuje směrem vzhůru, kde se jeho tzv. kosmopolitní duše spojí s Bohem.

... lidský rozum zaujímá v člověku stejné místo jako velký vládce v rámci celého světa. Je totiž neviditelný, a přitom sám vidí vše, a zatímco je jeho podstata skryta, proniká podstatami ostatních věcí. Pomocí umění a věd si razí cestu do mnoha stran rozvětvené široké cesty, prochází zemí i mořem zkoumaje vše, co skrývá vzdušný prostor a jeho proměny. A míří ještě výše, k oblasti éteru a k nebeským kruhům ... Následuje lásku k moudrosti jako průvodkyni, překračuje veškerou smyslovou podstatu a touží jen po té duchovní.³⁸

Tento citát ukazuje, že měl Filón blíže k platonismu a stoicismu než k víře Otců. Filón je však uznáván především pro svou filosofii s židovskými kořeny, která se snažila sjednotit platónsko-stoickou filosofii s alegorickým výkladem Písma. Jako příklad může posloužit Filónovo pojetí Žida, který tím, že dodržuje Boží zákon, spravuje dobře i přirozený svět a je v harmonii s Bohem, který tento zákon (kosmickou normu) lidem dal. Podle mě je to dobrý příklad pro environmentální výchovu ... V odborné literatuře je Filón znám jako ten, který poprvé použil pojmu *logos* v pojetí jakéhosi nejvyššího principu.

Filosofie Filóna je pneumatická, člověk je v ní pojímán jako *hiát*,³⁹ jako setkání dvou naprosto odlišných entit – duše a těla. Cílem však byla *kalokagathia* – spojení, harmonie. Filón mluví o nové Ideji, která má tuto mezeru sjednotit a zacelit. Ve Filónově pojetí nejde jen o mezeru – rozpor mezi duší a tělem, ale především o naplnění

³⁷ KLEMENT A. *Strómata V 10,1*, s. 133.

³⁸ FILÓN ALEXANDRIJSKÝ *O stvořené světa*, přeložil Šedina M., Praha: OIKOYMENH, 2001, ISBN 9-788072-980383, s. 287.

³⁹ Hiát – mezera, přerušení, jazykově setkání dvou samohlásek na hranici dvou slov nebo slabik, odtud odvozeno člověk – hiát, složený ze dvou částic, viz ŠÍP, R. *Kalokagathia – ideál, nebo flatus vocis?* Brno: Paido, 2008, ISBN 978-80-210-4566, s. 9.

„mezery“ mezi Nejvyšší ideou – Bohem a člověkem. Takovým naplněním⁴⁰ je Logos – vyslanec, místodržitel, ten, který přináší Boha lidem – zjevuje se ... Je přirozené, že církevní učitelé viděli v tomto pojetí Logu postavu Ježíše Krista, který je spojnicí s Bohem, jak ve vertikální tak v horizontální rovině.

Jak říká sv. Jan Evangelista: *Na počátku bylo Slovo, to Slovo bylo u Boha, to Slovo byl Bůh. To všechno povstalo skrze ně a bez něho nepovstalo nic ... a Slovo se stalo tělem a přebývalo mezi námi.*⁴¹

2.3. Sokrates a Platón

Na začátku této kapitoly je třeba zdůraznit fakt, že Sokrates sám nic nenapsal (stejně Ježíš Kristus). Většinu informací máme od jeho žáka Platóna, proto mluvíme spíše o hypotéze Sokratova dialogu.

Cílem kapitoly 2.3. je uvést některá fakta, nekladu si za cíl hlouběji zkoumat fenomén dialogu ani Platónův Jeskynní mýtus. Informace, které budu uvádět, jsou jen jakýmsi úvodem ke Klementově filosofii výchovy.

Sokratovský dialog vzniká v době společenské, a dnes bychom řekli duchovní, krize. Mýtus je překonán a je očekávána „nová“ filosofie. Uvnitř společnosti dochází k opouštění domácí sféry směrem k *polis*.

Sokrates vystupuje s novým filosofickým směrem, který je zaměřen na dialog, jehož hlavní metodou je *anamnésis*. V rozpomínání jde o podnícení pohybu, kdy *stav ducha v sobě zatvrzelého, zkornatělého, musí Sokrates učinit opět elastickým, dostat do živého proudu, má k tomu jediný prostředek – řeč, logos.*⁴² Etymologicky je dialog odvozen od slovesa *dialego* – rozlišuji, nebo od výrazu *dia-logos* – skrze slovo i Slovo, hledání smyslu skrze Pravdu, kterou mám v sobě.⁴³ Tato metoda pomáhání pravdě na světlo se v pedagogice nazývá maieutickou – porodní. Je metodou dialektické edukace⁴⁴, tak jak ji později Platón rozpracoval ve svém Mýtu o jeskyni. Pojetí pravdy u Sokrata není konečné, jak to vidíme např. u Klementa Alexandrijského, pro kterého je konečnou pravdou vtělený, narozený a vzkříšený Logos.

⁴⁰ Jde i o naplnění slov proroků ve Starém zákoně, o cíl Mojžíšovy cesty ...

⁴¹ *Bible J 1, 1–14*, s. 849.

⁴² PATOČKA, J. *Sokrates – přednášky z antické filosofie*, Praha: SPN, 1990, ISBN 80-04-24383-0, s. 110.

⁴³ Židé by tu mohli mluvit o personifikované Moudrosti

⁴⁴ edukace – pojem zahrnující vzdělávání i výchovu

*Něco jiného je mluvit o pravdě a něco jiného je, když pravda sama sebe vykládá. Něco jiného je tušení pravdy, a pravda sama, nápodoba a věc sama. Co je pravdě podobné, ukáže se studiem a kázní, pravda sama však mocí a vírou.*⁴⁵

Sokratovy dialogy začínají otázkou, pokračují zjištěním „pozic“ partnera dialogu. Sokrates je stále připraven k výměně rolí, Sokrates ví, že nic neví. Sám se charakterizuje jako „ovád obce“ a konec dialogu nikdy nekončí poučením či imperativem. Sokrates je pokorný, jakoby *zmrazuje elitářskou prioritu vlastního JÁ.*⁴⁶

Nejnámějším Platónovým textem je Podobenství (mýtus) o jeskyni⁴⁷, je součástí politického spisu Ústava. Ústavu píše Platón v době krize Athénskému státu, kde se ke krizi vnitřní přidává i krize vnější – Peloponéská válka. Filosof hledá nějaké východisko, podobenstvím jak se z této krize vymanit, může být i Podobenství o jeskyni.

Klement však v této souvislosti nemluví příliš filosoficky a v Pobídce Řekům ukazuje Platónův mýtus ze zcela jiné stránky:

*Rozhodně se nenechme zotročit a nebudme jako prasata, ale jako rodné děti světla vzhledněme a podívejme se do světla, aby nás Pán neusvědčil z podvrženosti, jako dokáže slunce usvědčit orly!*⁴⁸

Zpět k Platónově filosofii. V oblasti filosofie výchovy lze aplikovat Jeskynní mýtus jako *výkon odpovědnosti za dobrý svět.*⁴⁹ Toto úsilí by mělo být vlastní jak politikům tak subjektům edukačního procesu. Projekt Filosofie pro děti, který probíhá na TF JCU, je v této souvislosti velmi aktuální.

Podobenství o jeskyni popisuje stav duší, které jsou zahlceny starostí o materiální věci. Jedna z vězněných duší vystoupí z temnot stínů jeskyně do otevřeného prostoru

⁴⁵ KLEMENT A. *Strómata I*, 38,4, s. 259.

⁴⁶ MÁDR, O. *K jádru věci – aktuální reflexe z let 1993–2003*, edice Život, Praha: Vyšehrad, 2003, ISBN 80-7021-666-2, s. 40.

⁴⁷ Společně s Podobenstvím o úsečce a Podobenstvím o Slunci.

⁴⁸ KLEMENT A. *Pobídka Řekům* 92,5, s. 151–152.

⁴⁹ PALOUŠ, R. *K filosofii výchovy*, s. 79.

jasu a světla. Jde tu vlastně o jakési pozdvihnutí duše ze zaneprázdněnosti *aschole* ke prázdni *schole*.⁵⁰

Zajímavou myšlenku rozvíjí ve své knížce *Topologie výchovy* Jiří Michálek. Dítě bere jako toho, kdo v jeskyni spoután není, jako toho, kdo stojí na prahu jeskyně. Malé dítě je *v nouzi bezbranného vůči vlastní vystavenosti bytí. Kdo ztiší jeho pláč ... je to hlas milujícího, konejšivý zpěv matky, otcem opakovaná slova říkanky ...*⁵¹

... *cílem života je obnovená naděje*, říká podnětně Klement ve druhé knize *Strómat*.⁵²

Platón v dialogu *Faidon* píše o duši, která je schopna *filosofického výcviku*, ve kterém se učí „*trávit zasvěcený život s Bohy*.“⁵³ Za takový výcvik Klement považoval kontemplaci a mystagogická zasvěcení. Naopak Platón do takto pojatého filosofického výcviku zahrnuje i oblast poznání a pravého vědění. Mínění lze, podle Platóna, měnit pomocí kritiky, zatímco vědění ne. V Ústavě se tuto tezi snaží doložit rozlišením čtyř poznávacích úrovní. První je odhad, jehož předměty jsou snové obrazy či odrazy. Druhá je mínění, kde umíme rozlišovat hmotné předměty od pouhých stínů. Na této úrovni má člověk přesvědčení o zkušenosti světa tak, jak je zná prostřednictvím smyslů. Teprve dalším, třetím krokem je vzestup k porozumění, které získáme posledním krokem – věděním. Metoda postupu od odhadu k vědění je zde abstrakce. Třetí a čtvrtý krok je již nazírání bez zásahu smyslů. Platónova metoda je jistě podnětná.

*Jestliže pak tu vítězí lepší složky duše a přivedou k zřízenému životu a filosofii, takoví lidé tráví veškerý život blaženě a v svornosti, majíce v moci sami sebe a jdouce spořádání, když si podrobili to, čím vznikla špatnost duše, a osvobodili to, čím vznikla dobrost. Po skončení tohoto života nabudou perutí a lehkosti a mají získáno vítězství ...*⁵⁴

⁵⁰ Slovo *šul* znamená v jazyce jidiš spojení studovny a synagogy, místo pozdvihnutí ze zaneprázdněnosti, viz DE VRIES, S. P. *Židovské obřady a symboly*, Praha: Vyšehrad, 2009, ISBN 978-80-7021-963-8, s. 13.

⁵¹ MICHÁLEK, J. *Topologie výchovy*, Praha: OIKOYMENH, 1996, ISBN 80-86005-01-1, s. 67.

⁵² KLEMENT A. *Strómata II*, 134,4, s. 319–321.

⁵³ PLATÓN *Faidon 81a*, přeložil Novotný F., Praha: OIKOYMENH, 2005, vydání šesté, ISBN 80-85241-36-0, s. 23.

⁵⁴ PLATÓN *Faidros 256b*, přeložil Novotný F., Praha: OIKOYMENH, 2000, vydání páté, ISBN 80-7298-015-7, s. 46.

Dualismus duše a těla byl blízký i Klementu z Alexandrie, v židovské teologii tuto dichotomii, s výjimkou esejské sekty, nenajdeme. Hebrejci nedělí člověka na tělo (blaho) a duši (spása), znají jej celistvého, komplexního. Blaho a spása mají jeden a týž význam, který nelze od sebe oddělit. Naopak Klement staví spásu člověka jako nadřazený cíl. Tělo je nakloněné k hříchu a od spásy člověka odvádí. Jak řekl Platón: *tělo je hrobem duše*. V Klementových spisech je tento dualismus nejvíce zřetelný v čtvrté knize Strómat, kde se zabývá otázkou, jak by měl vypadat pravý gnostik.

Proto Pán zjevil těm, kdo jsou schopni chápat možnost vzkříšení ještě za pozemského života „plazícího se po břicho“. Z tohoto důvodu také nazývá „plemenem zmijí“ lidi, kteří takto žijí, milovníky rozkoší, služebníky břicha a ohanbí, kteří si navzájem „ukusují“ hlavy pro světské žádosti.⁵⁵

K Platónovu dialogu Faidros⁵⁶ se Klement vrací ve svém díle Pobídka Řekům následujícími slovy:

... snažíte se nás, vozataje svého života, setřást a necháváte se unášet do propasti zkázy ...⁵⁷

Zcela „neplatonísky“ Klement pokračuje ve čtvrté knize Strómat slovy:

Mylí se tedy ti, kdo kritizují způsob, jakým je člověk utvořen, a pohrdají tělem. Neberou v potaz, že postava člověka je vzpřímená, aby pohlížel do nebe, že uspořádání orgánů je zaměřeno k poznání a jednotlivé části a údy těla že jsou uzpůsobeny k dobru, ne k rozkoši. Proto je tento příbytek vhodný k tomu, aby přijal duši, již si Bůh tolik cení, a je uznán za hodna Ducha svatého v posvěcení duše i těla ...⁵⁸

Klement v mnoha názorech platonismus překračuje. Celou kapitolu Strómat věnuje chvále žen, např. starozákonním hrdinkám Ester a Zuzaně. Zásadní je pro Klementa

⁵⁵ KLEMENT A. *Strómata IV*, 100,3, s. 299.

⁵⁶ Srv PLATÓN *Faidros* 246b, s. 35.

⁵⁷ KLEMENT A. *Pobídka Řekům* 90,1, s. 149.

⁵⁸ KLEMENT A. *Strómata IV*, 145, 3, přeložila Černušková V., Praha: OIKOYMENH, 2008, 978-80-7298-309-4, s. 387.

hierarchické uspořádání hodnot, nejde jen o protiklady duše i těla, ale na prvním místě o Krista. Jak píše sv. Pavel v listě do Efesu:

*I vy jste byli mrtví pro své viny a hříchy, v nichž jste dříve žili podle běhu tohoto světa ... milostí jste tedy spaseni skrze víru. Spasení není z vás, je to Boží dar, není z vašich skutků, takže se nikdo nemůže chlubit ...*⁵⁹

2.4. Filosofie stoiků

Název stoicismus pochází od zdobeného sloupoví (*stoia poikilé*) na Athénském náměstí. Vliv stoické filosofie se začal uplatňovat od 2. poloviny 1. století př. n. l. Její představitelé vycházejí především z platonismu, ve kterém je duše nadřazena tělu. Stoicismus také výrazněji navazuje na epikurejce, jejich filosofie praví, že životní štěstí je třeba hledat v nepřítomnosti strastí, duševních zmatků a vášní. K tomuto stavu *apathei* stoikové a epikurejci docházejí různými cestami.

Hlavními představiteli tzv. pozdní stoici jsou: L. A. Seneca, učitel císaře Nera, otrok Epiktétos a císař Marcus Aurelius.

Základem všeho je, podle stoiků, *pneuma* – substance, kterou stoikové klasifikovali na fyzikální úrovni jako směs ohně a vzduchu. Symbol ohně najdeme v Podobenství o jeskyni, v židovské tradici Hospodin sestoupil k Mojžíšovi na hoře Sinaj v podobě ohně, v křesťanské tradici je oheň symbolem očisty a třetí Božské osoby – Ducha svatého. Stoické *pneuma* vším prostupuje, vše uspořádává a propojuje pouty *sympatheii* do jednoho celku – kosmu. Klement k tomuto pojetí ještě dodává, že Kristus je tomuto kosmu *pilířem*.⁶⁰

*... at' svět jsou atomy, at' příroda, toto měj na mysli: jsem část celku, spravovaného přírodou vesmírnou, a potom jsem úzce spřízněn se stejnorodými druhými částmi.*⁶¹

Na tomto principu všeobecného propojení a tedy i spříznění vybuodovali stoikové jak svoji úctu k přírodě, respekt vůči kosmu, tak i touhu po životě v souladu s jeho

⁵⁹ Bible Ef 2,1 a Ef 2, 8–9, s. 925–6.

⁶⁰ KLEMENT A. *Pobídka Řekům* 5, 2, s. 43.

⁶¹ MARCUS AURELIUS *Hovory k sobě* X, 6, přeložil Kuthan R., Praha: Svoboda, 1975, ISBN neuvedeno, s. 130.

zákony. Podle stoiků je *sympahteia* udržována působením souvislého božského dechu, jakési tepelné síly rozpínající se celým světem jako jeho vůdčí racionální duch.

Epiktétos ve svém díle *Rozpravy* mluví o nadřazenosti vesmíru. Stoický filosof by se divil, jak vážně dnes jeho slova mnozí berou, když se řídí různými horoskopy.

*Všechny věci jsou poslušny vesmíru a slouží mu: země i moře, slunce i ostatní hvězdy, zemské rostlinstvo i živočišstvo, jeho poslouchá i naše tělo, které, když vesmír tomu chce, je nemocné nebo zdravé, kvete nebo vadne, prochází ostatními proměnami. Je tedy rozumné, aby ani to, co je v naší moci, tj. náš soud, sám se mu nevzpínal. Neboť vesmír je mocný a silnější než my a lépe o nás rozhodl, protože s veškerenstvem spravuje zároveň i nás.*⁶²

Křesťanství takovéto pojetí člověka nemá, člověk není poslušen vesmíru, je poslušen Bohu, kterého zná. Má s ním osobní vztah a Bůh má vztah k němu, *krásným hymnem na Boha je nesmrtelný člověk, jehož budují ruce Spravedlnosti*⁶³, píše Klement ve spise *Pobídka Řekům*, ve kterém Klement mj. kritizuje *ty od Stoy* a jejich filosofii považuje za *nejméně úctyhodnou*.⁶⁴

Z hlediska filosofie výchovy je podnětná stoická filosofie ctností. Člověk by podle ní měl žít v harmonii s kosmickým řádem skrze svoji přirozenost, která je stoiky stále zlepšována. Člověk se osvobozuje od negativních vášní (*pathé*), které zapříčiňují nemoc duše. Osvobození ze závislostí a nemocí až ke stavu *apathei* a *ataraxii* je cílem každého stoika. Osvojením ctností se této kosmické harmonii člověk přibližuje. Stoicismus byl inspirující pro mnohé křesťanské askety, cílem však byla spása, které člověk nedosahuje pouze sám ze sebe, ale je mu darována Otcem skrze Syna. Další rozdíl vidí Klement v tom, že zdokonalování člověka, jeho výchova ke ctnostem, vychází ze vzájemného vztahu člověk – Bůh. Člověk na cestě ke svému zdokonalení nejde sám, má vůdce⁶⁵ a společenství církve.

Podíváme-li se na díla Klementa Alexandrijského, tak nejbližše ke stoické filosofii má spis: *Který boháč bude spasen?* (*Tis ho sózomenos plusios?*) Jedná se o homilii, jejíž

⁶² EPIKTÉTOS *Rukojeť rozpravy*, Praha: Svoboda, 1972, ISBN neuvedeno, s. 360.

⁶³ KLEMENT A. *Pobídka Řekům 107, 1* s. 167.

⁶⁴ KLEMENT A. *Pobídka Řekům 66, 4*, s. 117.

⁶⁵ Klement na mnoha místech mluví o vůdci., toto slovo bychom dnes nahradili vhodnějším slovem průvodce.

adresáti byli bohatí křesťané v Alexandrii. Tento krátký spis může vyznít jako návod, jak si penězi zajistit spásu ... ale také nemusí. V kontextu Alexandrijské katechetické školy jde pravděpodobněji o spis alegorický, kde se bohatstvím nemíní jen materiální statky, ale i lidské vášně. Klement to dokládá těmito slovy:

*Prodej, co máš. Co to však znamená? Ne, jak se ukvapeně domnívají někteří, odhodit jmění, které mu patří, a zbavit se peněz, ale vykořenění z duše mínění o penězích, náklonnosti k nim, přílišnou touhu po nich, chorobné nadšení z nich, úzkostné starosti, trní naší pozemské existence, které dusí semeno života.*⁶⁶

Toto Klementovo pojetí křesťanské dokonalosti nevychází ani z Platónovy *ankné*, ani ze stoické *atharaxie*. Jde o aktivní pohyb – konverzi člověka – *methanoiu*, která je založena na vztahu ke Kristu, který by přirozeně měl vést k lidské pokoře a vděčnosti. Jde pouze o to, ... *aby v sobě člověk otevřel prostor Pánu.*⁶⁷ K této cestě, na které člověk může rozvíjet své lidství, Klement ještě dodává:

*... pokud se někdo chce kát a obrátit se, pak, nechá-li se vést Slovem, stane se i on Božím člověkem.*⁶⁸

Řada teologů z doby patristiky, včetně Klementa z Alexandrie, se zasloužila o syntézu mezi Zjevením a pohanskou filosofií (moudrostí té doby). Bůh Židů, poznání moudrosti, nejvyšší idea Dobra i kosmický řád jsou neúplné. Dovršují se v Ježíši Kristu, který je implicitně obsažen v každém z těchto učení a zároveň je jeho závěrečným doplněním. Ježíš Kristus, vtělený Logos, naplňuje *ekonomii spásy*.

⁶⁶ KLEMENT A. *Který boháč bude spasen?*, přeložila Recinová, M. Olomouc: Refugium, 2008, ISBN 978-80-7412-001-5, s. 27.

⁶⁷ KLEMENT A. *Pobídka Řekům 5,4*, s. 45.

⁶⁸ Tamtéž, 4,3, s. 43.

3 Klement Alexandrijský

3.1. Život a filosofie

Klement Alexandrijský (Titus Flavius Klémens) se narodil mezi léty 140–150, pravděpodobně v Athénách, v pohanské rodině. V Athénách se setkal s platonismem a později i s křesťanstvím. Z jeho vlastních zmínek vyplývá, že byl zasvěcencem mystérií. Klement hodně cestoval⁶⁹, což byl v té době prostředek, jak si rozšířit vědomosti a setkat se s jinými filosofickými školami. V Alexandrii se kolem roku 180 setkává se svým duchovním učitelem Pantaeem. O něm a o Klementovi se dozvídáme z Církevních dějin sepsaných na počátku 4. století historikem Eusebiem Pamphiliem, který mj. o těchto mužích ústy biskupa Alexandra píše toto:

„Ony blažené muže, opravdu blaženého Pantaea a svatého Klementa, kteří nás předešli a u kterých zakrátko zase budeme, považujeme za své otce. Klement jako učitel mi velmi pomohl ...“⁷⁰

Pantaeus byl představeným tamní katechetické školy pro věřící⁷¹ – *Didaskalii*. Po smrti Pantaea se ujal vedení Alexandrijské školy Klement. Během pronásledování křesťanů císařem Septimiem Severem roku 202 nebo 203 opustil natrvalo Egypt a odešel do Césareje Kappadocké v Malé Asii. Tam pobýval u svého žáka Alexandra, pozdějšího jeruzalémského biskupa. Klement umírá mezi lety 211–215.

Klement Alexandrijský je považován za prvního křesťanského vzdělance, byl především exegeta a apologeta. Snažil se o eklektismus po vzoru Filóna Alexandrijského. Jeho díla jasně dosvědčují hlubokou znalost řecké mytologie i pohanské filosofie – zvláště Platóna a stoiků. Klement se snažil o dialog s učením filosofů a má snahu doložit, že je v této filosofii mnoho dobrého – „zasetého“ božským Logem. Je teologem Zjevení, božská pravda je podle Klementa poznatelná výhradně skrze Boží sebesdění a sebesdílení v osobě Ježíše Krista.

⁶⁹ EUSEBIUS PAMPHILI *Církevní dějiny V,13*, přeložil Novák J.J., Praha 1988, Česká katolická Charita, ISBN neuvedeno, s. 93.

⁷⁰ EUSEBIUS PAMPHILI *Církevní dějiny V*, s. 112.

⁷¹ „*Tento Pantaeus byl nyní pro své vznešené činnost nakonec představeným školy v Alexandrii a vysvětloval ústně i písemně božské učení.*“ viz EUSEBIUS PAMPHILI, *Církevní dějiny V,13*, s. 93.

Ve 2.–3. století se utvářelo Krédo církve. Církev hledala cesty „pravé víry“. Klement Alexandrijský zastával křesťanskou gnoseologickou filosofii⁷². Křesťanská gnose usilovala o nalezení autentické cesty spásy. Šlo o bezprostřední proces poznání božského principu – Logu. Klementův originální „racionalistický“ přístup se nevyhnul závěrům neslučitelným s pozdější křesťanskou ortodoxií (přenášení dědičného hříchu špatným příkladem místo plození, Boží tresty slouží k očištění apod.). Klement byl zastáncem tzv. trichotomismu – učení, které vyznává tři lidské mohutnosti – duši, ducha a tělo. Z dnešního pohledu se nevyhneme názoru, že šlo v podstatě o herezi. Podle mého názoru se Klement vyhnul elitářství a sektářství z jednoho důležitého důvodu: stále spolupracoval se všeobecnou církví a nesnažil se vytvořit úzký okruh zasvěcenců, ostrůvku vyvolených, jak tomu bylo např. v sektě esejců u Mrtvého moře. Sám jeruzalémský biskup Alexander, který poslal svůj pastorační list po Klementovi do Antiochie, říká: *Tento dopis vám posílám, moji páni bratři, po blaženém Klementovi, ctínozem osvědčenému muži, kterého znáte a ještě blíže poznáte. Řízením a z vůle Pána byl zde a Kristovu obec posiloval a rozšiřoval.*⁷³

3.2. Spisy Klementa Alexandrijského

Z jeho děl se v úplnosti zachovala pouze čtyři: **Protreptikos pros Hellénas** (Pobídka Řekům), **Paidagógos** (Vychovatel), **Strómateis** (Strómata – Koberce nebo Pestré knihy) a **Tis ho sózomenos plusios?** (Který boháč bude spasen?). První tři spisy tvoří jakýsi popis cesty ke křesťanské dokonalosti, čtvrtý je homilii.⁷⁴

Kromě těchto hlavních, v úplnosti zachovaných děl, jsou ještě známy další zlomky. Úplný výčet Klementových děl, včetně těch, která se nezachovala, podává Eusebius Pamphili ve svých Církevních dějinách.⁷⁵

Pro tuto práci je důležitá trilogie knih Pobídka Řekům – Paidagógos – Strómata. V ní se setkáváme s postavou i úkolem učitele, který je filosofem a zároveň křesťanem.

⁷² gnose z řeckého gnósis – poznání, jde o souhrnné označení pro myticko-náboženský a filosofický směr, rozšířený zejména v 1. až 2. století n. l. Soubor gnostických esoterických nauk o vzniku a vývoji světa a lidstva měl jako hlavní cíl poskytnout zasvěcencům vyšší vědění, jehož pomocí by nahlédli skrytý smysl stvoření a tím by jim bylo umožněno zaujmout jedině správný životní postoj, odlišný od dosavadních forem náboženské víry a filosofického vědění ... viz NESVADBA P. *Slovník základních pojmů z filosofie*, s. 40.

⁷³ EUSEBIUS PAMPHILI *Církevní dějiny V*, s. 112.

⁷⁴ Mezi Klementova díla, která se zachovala ve zlomcích, patří: *Výpisky z Teodota, Eclogae propheticae, Hypotypóseis, O prozřetelnosti, Nově pokřtěným*. viz. KRAFT, H. *Slovník starokřesťanské literatury*, přeložil Kaplan J., Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, ISBN 80-7192-516-0, s. 68.

⁷⁵ EUSEBIUS PAMPHILI *Církevní dějiny V*, s. 111.

Pravda je, podle Klementa, poznatelná skrze Učitele – Ježíše z Nazareta, který má vést své svěřence k nejvyššímu poznání – nazírání božského Logu. Tento úkol Klement rozpracovává do schématu trojiční cesty: obrácení – přimknutí – poznání pravdy. Slovník starokřesťanské literatury tuto cestu nazývá jako **myésis – telété – epopteia**.⁷⁶

Klement psal svá díla jako katechetické spisy, které měly pomoci katechumenům na cestě ke křtu, aby, za pomoci „obou křídel“ – víry a rozumu⁷⁷, dosáhli vnitřního poznání Pravdy.⁷⁸ Křesťanská víra sama doplňuje, buduje a završuje filosofii, to v praxi znamená v podstatě trojí cestu – trojí pohyb: obrácení, přimknutí a kontempace Logu.

*Proč myslíš, že tě pobízím? Naléhám na tebe, abys byl zachráněn! To je to, co chce Kristus: jedním slovem ti dává milost Života! A co je vlastně zač? Poslechni si to ve zkratce: pravdivé Slovo, nepomíjivé Slovo, Slovo, jež člověka znovu zplodí a nese ho vzhůru k Pravdě, honácký bodec spásy, ten, který vytlouká zkaženost a vyhání smrt, ten, kdo v lidech vybudoval chrám, aby v lidech ustanovil Boha.*⁷⁹

Víra je tedy poklad žijící v duši. Aniž by pátrala po Bohu, vyznává, že Bůh je, a velebí jeho existenci. Proto je nutné vycházet z této víry a růst v ní z Boží milosti a potom, pokud je to možné, dojít poznání Boha. Podle našeho názoru je však veliký rozdíl mezi poznáním a moudrostí, kterou prostředkuje vyučování. Neboť pokud je něco poznáním, pokud je to všechno také moudrostí, pokud však je něco moudrostí, nemusí to být proto ještě poznáním. Neboť jenom když se použije živého slova, vychází moudrost najevo. Na druhé straně spočívá základ poznání v tom, že nepochybujeme o Bohu, ale že v něho věříme. Kristus je však obojí, základ i stavba, která na něm stojí, neboť skrze něho je jak začátek, tak i konec. A tomu, co tvoří obě nejzazší hranice, počátek i konec, čímž míníme víru a lásku, tomu se nelze naučit. Ale poznání se z Boží milosti předává tradicí dál a dál a těm, kdo se osvědčili, že jsou hodni nauky, se svěřuje jeho zástava. Z něho pak vyzařuje vysoká důstojnost lásky světlem stále jasnějším. Neboť je psáno:

⁷⁶ KRAFT H. *Slovník starokřesťanské literatury*.

⁷⁷ JAN PAVEL II. *Fides et ratio*, přeložili: Kolářek, J. a Kyrálová, M., Praha: 1999, EKON, ISBN 80-7113-234-9, s. 5.

⁷⁸ *Víra a rozum jsou jako dvě křídla, jimiž se lidský duch pozvedá k nazírání pravdy. Touhu poznat pravdu a nakonec poznat Boha samého vložil totiž do lidského srdce Bůh, aby člověk tím, že pozná a bude milovat Boha, mohl také dosáhnout plné pravdy o sobě samém (srov. Ex 33, 18, Ž 27, 8–9, 63, 2–3, 1 Jan 3,2) viz JAN PAVEL II. *Fides et ratio*, s. 5.*

⁷⁹ KLEMENT A. *Pobídka Řekům 117, 3–5*, s. 177.

„Tomu, kdo má, bude přidáno“, víře poznání, poznání láska, lásce pak nebeské dědictví.⁸⁰

Klement Alexandrijský nakonec přebírá nauku, podle níž je posledním cílem člověka připodobnit se Bohu. Jsme stvořeni k obrazu a podobě Boha, což je pro edukátory i jejich svěřence výzva. Toto připodobnění je možné díky spolupřirozenosti s lidstvím Ježíše Krista. Tato spolupřirozenost mj. umožňuje poznávat božské skutečnosti, ke kterým se člověk přimyká vírou, přes cesty ctností až po kontemplaci. Stoická cesta ctností je podle Klementa teprve jakýmsi startem a Platónovo nazírání idejí je nedostatečné. Klement nevylučuje přirozenost, jeho cílem je zušlechtit duši. Mravním požadavkům přikládá stejnou důležitost jako těm intelektuálním. Klement jasně dokládá, že nelze poznávat a nežít, a nelze žít a nepoznávat. V důsledku této teze musejí dobré skutky doprovázet intelektuální poznání, jako „stín sleduje tělo“. Velmi podnětná myšlenka pro současné české školství.

Apoštol Pavel na Areopagu v Athénách, kde se Klement narodil, učinil první pokus o dialog s řeckou filosofií, který se z velké části nezdařil. Athéňané Pavlovi řekli: *Poslechneme si tě někdy jindy.*⁸¹ Klement na tento dialog navázal, obnovil ho, obrazně řečeno přeložil do filosofické řeči intelektuálů 2. a 3. století. Tato řeč mohla mnohé oslovit, mohla být startem dialogu a později konverze.

O této skutečnosti mj. Jan Pavel II. ve své encyklice *Fides et ratio* píše, že Klement vykládal filosofii jako nauku, která disponuje pro přijetí křesťanské víry.⁸² Klement došel až k tvrzení, že Bůh daroval Řekům filosofii jako zákon jim vlastní.⁸³

*Bůh je totiž příčinou všeho dobrého, ale něčeho přímo, jako Starého a Nového Zákona, a něčeho nepřímo, jako filosofie. Možná však bylo rovněž přímým božím záměrem, aby Řekové získali filosofii – na dobu než Pán povolá je. Filosofie vychovala řecký národ, stejně jako zákon vychovával národ židovský až do příchodu Krista. Filosofie připravuje a razí cestu tomu, koho má Kristus přivést k dokonalosti.*⁸⁴

⁸⁰ KLEMENT A. *Strómata V*, 55,2, s. 181.

⁸¹ *Bible Sk 17, 32*, s. 883.

⁸² JAN PAVEL II. *Fides et ratio*, 38, s. 42.

⁸³ KLEMENT A. *Strómata I*, 67,3, s. 323.

⁸⁴ KLEMENT A. *Strómata I*, 28, 2–3, s. 233–235.

Řecká filosofická tradice byla podle Klementa takřka na stejné úrovni, jako byl zákon pro Hebrejce. Jsou to jako dvě řeky, které ústí do Logu. Klement tak s rozhodností pokračuje na cestě k Logu. Jan Pavel II. ve zmíněné encyklice vyzývá teology a katechety, aby přijali metafyzickou Pravdu a navázali dialog se současným kritickým filosofickým myšlením.⁸⁵

Tento odstavec bych ráda zakončila závěrečnou modlitbou z knihy Paidagógos:

*Bud' milostiv svým dětem, uděl nám, abychom žili v Tvém pokoji, abychom byli přeneseni do tvého města, přešli přes vlny hříchu a neutonuli v nich, abychom byli Duchem svatým a nevýslovnou Moudrostí uvedeni do pokoje – my, kteří ve dne v noci až do posledního dne zpíváme píseň díky jedinému Otci ... Synu, pedagogovi a mistru, spolu s Duchem svatým. Amen.*⁸⁶

3.3. Trojí cesta Klementa Alexandrijského

3.3.1. Myésis

Katechismus katolické církve rozebírá ve svém úvodu touhu člověka po Bohu, tato touha je vepsaná do lidského srdce, protože člověk je stvořen Bohem pro Boha.⁸⁷ V průběhu dějin až po současnost lidé vyjadřovali hledání Boha ve svých náboženských představách a náboženském chování. Jak bylo již výše zmíněno, celá řecko-římská filosofie a mytologie je projevem touhy lidského ducha hledat Boha. Bůh Židů a křesťanů je Bohem zjeveným. Na začátku procesu víry stojí pohyb, touha srdce, hledání smyslu, zaštitěnosti ... naplnění existence, která vede k hledání pravdy. Apoštol Pavel píše: „*Neboť co se může o Bohu poznat, je pro ně jasné, protože jim to Bůh zjevil*“.⁸⁸ Člověk má v sobě určitou otevřenost k pravdě a kráse, Má smysl pro mravní

⁸⁵ JAN PAVEL II. *Fides et ratio* 105, s. 101.

⁸⁶ CLEMENTE ALESSANDRINO *Il pedagogo* 3, 12, 101, Roma: 2005, Città Nuova, ISBN 88-311-3181-8, s. 343. Italské znění: *Domaci tutte le cose tu stesso e concedici di vivere nella tua pace, di trasmigrare nella tua città, dopo aver attraversato il mare burrascoso del peccato senza essere stati travolti dalle onde e, pervenuti ad acque calme, di essere cullati dallo Spirito Santo che é sapienza inespugnabile, e di cantare l' inno di ringraziamento, di notte e di giorno, fino al giorno eterno, all' unico Padre e Figlio, Figlio e Padre, Pedagogo e Maestro, Figlio insieme allo Spirito Santo.*

⁸⁷ *Katechismus katolické církve* č. 27, přeložil Kolářek J., Praha: ZVON, 1995, ISBN 80-7113-132-6, s. 25.

⁸⁸ *Bible Řím 1, 19*, s. 893.

dobro, svobodu, schopnost řídit se hlasem svého svědomí – *svatyní svého srdce*⁸⁹, má touhou po nekonečnu a štěstí ... Člověk má dispozice se ptát, *zda existuje Bůh*.⁹⁰

*Vždyť prostě řečeno, ačkoliv lidský rozum může jen svými přirozenými silami a svým přirozeným světlem opravdu dojít k pravému a bezpečnému poznání osobního Boha ... týž rozum naráží na nemalé obtíže, jež mu znesnadňují účinné a plodné používání této své přirozené schopnosti ... Lidský duch se totiž ve snaze o dosažení takových pravd dostává do potíží pod vlivem smyslů a představivosti a také neblahé žádostivosti pocházející z dědičného hříchu. Z toho pak vyplývá, že si lidé snadno namluví, že je falešné nebo alespoň pochybné to, co by nechtěli, aby byla pravda.*⁹¹

Klement z Alexandrie se ve svých dílech stává sám jakýmsi průvodcem na cestě k Bohu. V antickém pojetí byl pedagog – *paidagógos* otrok – průvodce dětí. Průvodce je termín daleko širší než *didaskalion* – učitel, mistr. Úkolem přivádět žáka k učiteli byl pověřen otrok spolehlivý, moudrý a čestný. Býval také často důvěrníkem, praktickým rádcem a mravním vzorem. Současné edukační praxi je termín *přivádění k edukátorovi* neznámý. Proto je pro rodiče čas, kdy doprovází děti na různé kroužky či do škol časem výzvy. Výzvy tento čas efektivně využít jako čas posilující vztah. Čas, kdy své dítě rodič fyzicky doprovází, by měl být naplněn sdílením a sebesdílením.

Vraťme se k dílu Klementa z Alexandrie – jeho spisy jsou z hlediska filosofie výchovy v podstatě průvodcovské, obsahují mj. mnohá sebesdílení. V prvním spisu Klementovy trilogie **Pobídka Řekům** jde především o vysvětlení rozdílů mezi antickou moudrostí a moudrostí Boží. *Moudrost má mnoho způsobů, jak člověka přivést na cestu pravdy. A touto cestou je víra.*⁹² V jeho pojetí jde o konkrétní úkol edukátora, který spočívá v rozlišování dobra a zla. Podporuje, co je dobré, vylučuje, co je zlé.

*My jsme prvorozené děti Boha, nás vychovává Bůh, my jsme rodní blízcenci prvorozeného Syna, první ze všech lidí, kdo poznali Boha, první, kdo byli odtrženi od hříchu, první, kdo byli odděleni od Ďábla.*⁹³

⁸⁹ *Dokumenty II. vatikánského koncilu GS 14*, s. 193.

⁹⁰ *Katechismus katolické církve*, č. 33, s. 27.

⁹¹ SENECA L. A. *Výbor z listů Luciliovi*, Praha 1969, Svoboda, ISBN neuvedeno, s. 53.

⁹² KLEMENT A. *Strómata II.*, 4, 4, s. 101.

⁹³ KLEMENT A. *Pobídka Řekům* 82, 7, s. 141.

Ticho může být odrazovým můstkem konverze. V mnoha případech je ztišení právě počátkem existenciálního pohybu. Ticho není jen negací – pauzou mezi slovy, dočasným přerušením řeči, ale je, jsme-li schopni to správně pochopit, něčím vysoce pozitivním: je to stav pozorné ostražitosti, pohotovosti, bdělosti a především stav naslouchání. V duchovním životě jde o přípravu k modlitbě, a jak říká pravoslavný finský spisovatel: „*Když se modlíte, vy sám musíte ztichnout, aby modlitba mohla promluvit.*“⁹⁴ Pokud ale účastníci edukačního procesu naslouchají stále jen sobě samým a nechají se vést svými náladami a špatnými vlastnostmi, nevede tento proces k základnímu pohybu – touze poznávat a hledat.

V lavici pak před učitelem sedí skupina nudících se nebo hlučících žáků. Osobně si myslím, že na vině není pouze učitel, který nedokáže své svěřence zaujmout. Pokud si pedagog připraví hodiny sebevíc zajímavé, používá názorné a technické pomůcky, bez žákova vnitřního pohybu je edukační proces stále nedokonalý. Je tedy, podle mě, velmi důležité připravit žáky a motivovat je právě k tomuto vnitřnímu pohybu. Uzdravení z egoismu je základem takové motivace.⁹⁵

Považuji za velmi důležité a inspirující Klementovo pojetí etapy myéisis jako času procesu uzdravování. V době Klementově se toto uzdravování odehrává jednak jako pohyb v duši křesťana, tak k otevřenosti ke službě ve společenství církve. V Pobídce Řekům je tento proces obrazně popsán touto krásnou metaforou edukačního procesu:

*„Avšak Bůh je Otec, který hledá své stvoření a léčí je z následků pádu. Odhání hada, znovu se ujímá ptáček a povzbuzuje je, aby vylétlo zpátky do hnízda.“*⁹⁶

Podobně jako stoická filosofie a Platónovy dialogy je účelem edukace očištění a vyléčení od afektů. Aristoteles mluví v díle *Magma moralia* mj. toto:

Ježto poznat sebe sama je jednak nejobtížnější otázkou, jak někteří velcí mudrci řekli, a jednak je to i nejpříjemnější – neboť znát sebe je příjemné (hédy) – nemůžeme se jistě ze sebe samých na sebe dívat. Že to sami nemůžeme, bude zjevné již z toho, že

⁹⁴ WARE K. *Síla jména*, překlad Roman Jurina, Brno 1993, vydalo Pravoslavné vydavatelství v edici Světlo světa, ISBN 80-901661-0-5, s. 5.

⁹⁵ V současné státní škole logicky vyvstane otázka: Proč?

⁹⁶ KLEMENT A. *Pobídka Řekům 91,3*, s. 151.

*u jiných něco káráme a sami nepozorujeme, že činíme totéž. To pochází z blahovůle (eunoia) k sobě nebo z vášnivého (pathos), mnohým z nás to zatemňuje správný soud.*⁹⁷

Pro Klementa je ten, kdo nastavuje člověku zrcadlo, Ježíš Kristus skrze působení Ducha svatého. Ježíš z Nazareta, jako Bůh a zároveň člověk, vtělený Logos, je člověku pravdivým zrcadlem a zároveň lékařem, který ... *nalévá olej do ran.*⁹⁸

3.3.2. Telété

Toto období je časem přimknutí k autoritě. V Klementově pojetí je to etapa přimknutí ke Kristu. Spis, který inspiruje tento *pohyb* člověka, je **Paidagógos**.

Klement zde nechce vést *eristickou*⁹⁹ rozpravu s řeckými filosofy, ale chce se zaměřit na poznání pravé moudrosti – Ježíše Krista. Vychovatele, ne učitele, nazývá Klement Paidagógem. Vtělený Boží logos je ten, kdo vede a zároveň vyučuje.

*Vychovatel není tím, kdo nabízí návod, ale tím, který nás vede. Jeho cílem není duši poučit, ale zlepšit, přivést ji nikoli k vědoucímu, ale ke střízlivému životu. Ovšem Slovo má též funkci naučnou – ne však nyní. Zatímco Slovo naučené vede ke zřejmosti a k odhalení v dogmatických otázkách, Slovo výchovné je zaměřeno na praxi. A tak nejprve dalo pobídku k uspořádání mravních postojů a nyní již také povolává k tomu, aby to, co je žádoucí, bylo uskutečňováno ... Snaží se to Slovo, které člověka veskrze miluje, přivést nás přes spásný stupeň k dokonalosti. Užívá k tomu výtečný styl řízení, který je vhodný pro účinnou výchovu: nejprve pobízí, poté vychovává, nakonec vyučuje.*¹⁰⁰

⁹⁷ ARISTOTELEÉS *Magma moralia*, překlad Rezek P., Praha 2010, nakladatelství Petr Rezek, ISBN 80-86027-34-1, s. 98.

⁹⁸ *Bible, Lk 10, 25–28*, s. 833–834.

⁹⁹ Eristika – z řeckého *eris* – spor, je umění vést diskusi, spor, dokazovat ve slovní půtce svá tvrzení a vyvracet tvrzení protivníka, ... metodu eristické dialektiky rozpracovali v antickém Řecku sofisté, později Aristoteles, viz. NESVADBA P. *Slovník základních pojmů z filosofie*, s. 28.

¹⁰⁰ CLEMENTE A. *Il pedagogo I, 1,2–3,3*, s. 35–36, Italský text: *Il pedagogo infatti ha a che fare con la guida pratica, non con l'indagine teorica, come pure il suo scopo é di rendere l'anima migliore e non di istruirla, egli guida ad una vita di virtú e saggezza, non di conoscenza. Certamente questo stesso Logos é anche colui che istruisce, ma non ora. Quello che espone e manifesta le questioni dottrinali é il Logos istruttore, il Pedagogo invece, avendo finalita pratiche, ci ha dapprima esortati a disporre il nostro animo alla vita morale, e adesso ci invita a mettere in atto i nostri doveri ... Egli, il Logos amante degli uomini sotto ogni aspetto, é sollecito nel condurci alla perfezione tramite il cammino salvifico, e perciò adotta una tattica bella e appropriata per un'efficace educazione, invitandoci dapprima, poi guidandoci per mano, infine istruendoci.*

Cílem takto pojatého pedagoga je zušlechtit duši, nikoli dát vzdělání. Pedagog v pojetí Klementa z Alexandrie se zajímá o předměty pouze se zřetelem k cíli, a proto může svobodně rozlišit, kolik časové dotace je na jednotlivé činnosti v edukačním procesu třeba. Podle stavu svého svěřence omezuje či rozšiřuje obsah výchovně-vzdělávacího procesu. Pečlivě zkoumá hodnotu každé věci, která se má do *pokladnice* budoucí osobnosti uložit. Vychovatel by se měl zaměřit i na praktický život¹⁰¹ a předávat morální zásady příkladem vlastního života.

Pokud je naše duše uzdravena z egoismu, může postoupit k formování ctností, ale ne pro ctnosti samé, nýbrž z lásky ke Kristu, pro spásu. Člověk se vyhýbá hříchu a nechá se vést Boží moudrostí, *aby bezmocně nemával křídly v prostoru transcendentních pojmů ...*¹⁰² Klement zdůrazňuje užitečnost bázně před Bohem, která přivádí ke spáse. Samozřejmě nejde o koncepci výchovy pomocí strachu a výhrůžek. Mělo by jít o jakousi *pedagogiku eminence*, přesahu, o které bude řeč v kapitole 6.1. K podstatě Dobra patří zachraňovat duše. V prostředí křesťanské víry je bázeň před Bohem na zcela jiné emocionální úrovni: ... *totiž takovou bázeň, jakou mají rozumné děti před svým otcem.*¹⁰³

Spis Paidagógos, který prozatím nemá český překlad, se mi podařilo sehnat v italštině. Nebylo to nijak snadné, zakoupila jsem ho v prodejně duchovní literatury ve Vatikánu. Spis je rozdělen na tři části a hlavním tématem je, jak bylo výše zmíněno, výchova. Jde o přípravu ke vzdělávacímu procesu. Vychovatel má autoritu a žáci se mu sami podřizují. Toto podřízení je dáno právě touhou po dalších vědomostech popř. dovednostech. V případě Klementa šlo pravděpodobně o dovednost alegorického výkladu Písma, modlitby, ztišení apod. Pro současnou českou výchovu je inspirující právě fenomén ztišení, jako předpoklad pro fázi předávání vědomostí. V hluku a chaosu třídy zapadnou i ty nejúžasnější myšlenky. Ztišení však vyžaduje určitou disciplínu, která se neobejde bez omezení ega.

Vychovatel je přítelem svých žáků a *skutečný přítel, který neusiluje jen o příjemný dojem, ale o prospěch svých posluchačů, je často v zájmu jejich spásy*¹⁰⁴ přivádí

¹⁰¹ Klement odsuzuje barvení vlněných látek, které podle něj s ohledem k šetrnosti křesťanského domu není příliš vhodné. Viz CLEMENTE A. *Il pedagogo II*, 111.1, s. 235.

¹⁰² KANT I, *Základy metafyziky mravů*, překlad Menzel L., Praha 1976, Svoboda, ISBN neuvedeno, s. 127.

¹⁰³ CLEMENTE A. *Il pedagogo I*, 87.1, s. 112, Italský text: ... *come anche i bambini saggi nei confronti del loro padre.*

¹⁰⁴ v pojetí pedagogiky Klementa Alexandrijského jde o cíl edukace

*k bolesti a zármutku, kdežto ti, kterým jde pouze o to, aby se někomu zalíbili, se snaží nevyvolat u svých posluchačů žádnou nelibost ani odpor, a prokazují jim tak jen zdání nějakého dobra.*¹⁰⁵

Nesmíme zapomenout, že celý koncept filosofie výchovy Klementa Alexandrijského, jeho počátek i konec, je zasazen do Logu – „nejvyššího“ Pedagoga dějin.

Zajímavé srovnání nám poskytne úryvek z knížky *Agresivita a šikana mezi dětmi* od Pavla Říčana, kde nacházíme tato slova:

*Odvážím se mluvit o učitelské droze. Někteří učitelé jsou věčně hladoví po kladné citové odezvě, po dětských úsměvech, po vděčném vzhlížení ... bez této drogy jsou skleslí a trpí pocitem méněcennosti. Učitel lidsky zralý také touží po citové odezvě, snese však odklad při naplnění této touhy. Jeho největší ctižádostí je, aby děti, které učí, řekly po letech: „Ano, to byl kantor! Naučil, a byl to férový, rovný člověk.“ Co děti říkají a jak se tváří v daném okamžiku, je pro něj až na druhém místě!*¹⁰⁶

3.3.3. Epopteia

Ve třetí fázi své filosofie výchovy Klement stanovuje jasný cíl, tím je edukace gnostika v jeho *třech gnostických schopnostech*. První je poznání věcí, druhá vykonání toho, k čemu nás podněcuje Božský logos, a třetí je schopnost vykládat skryté pravdy způsobem odpovídajícím jejich Božské povaze. Tato trojí zdatnost gnostika pravděpodobně odpovídá Boží péči o člověka, která pozoruje, vychovává a obdarovává. *Boží moc je nám stále přítomna a dotýká se nás svou pečující, dobrotivou, vychovávající silou.*¹⁰⁷

Podívejme se nejprve na spisy Strómat obecněji. Církevní historik Eusebius Pamphili se ve svých *Dějínách* o díle Klementa zmiňuje těmito slovy: *Od Klementa máme ještě spis o osmi knihách, kterým dal titul Strómata Tita Flavia Klementa,*

¹⁰⁵ CLEMENTE A. *Il pedagogo I*, 75,3,s. 103. Italský text: *In veritá, alcuni parlano solo per piacere agli altri e certamente, non volendo contristare nessuno, mostrano anche di amare poco, altri invece fanno utili rimproveri e, anche se sul momento risultano fastidiosi, rendono però un beneficio per il futuro, così il Signore non pone come scopo il nostro piacere presente, bensí il godimento futuro.*

¹⁰⁶ ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi – jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*, Praha: Portál, 1995, ISBN 80-7178-049-9, s. 73.

¹⁰⁷ KLEMENT A. *Strómata II*, 5,5, s. 105.

vědecké výklady pravé filosofie.¹⁰⁸ Na jiném místě Eusebius mluví o Strómatech konkrétněji: *Zdá se, že v první knize svých Strómat, kde mluví o vynikajících nástupcích apoštolů, jen tak matně naznačuje, že se s nimi stýkal. „Toto dílo, říká Klement, není spisem vyumělkovaným krásnými slovy, nýbrž obsahuje poznámky, které by mi pomáhaly při mé zapomnětlivosti ve stáří.“¹⁰⁹ Je to prostý obraz, jakési načrtnutí jasného a bohatého učení oněch blažených a opravdu úctyhodných mužů, které jsem byl uznán za hodné poslouchat.“¹¹⁰*

Klement byl po celá staletí znám jako autor trilogie *Protreptikos – Paidagógos – Didaskalios*¹¹¹, přičemž poslední část této trilogie měla být „pravá gnostická filosofie.“ Jak je patrné z poznámek Eusebia a obsahu spisů Strómat, Strómata pravděpodobně nejsou oním vrcholným učitelským dílem. Většina historiků si myslí, že se spis *Didaskalios* ztratil, popř. nebyl vůbec sepsán. Je možné, že „svou tajnou nauku“ Klement vůbec písemně nezachytil, protože se bál jejího případného zneužití. Sám Klement k tomu v páté knize Strómat říká:

Ano, Boha vesmíru, který přesahuje veškerou řeč, všechno myšlené, každý pojem, nelze sdělit písmem, neboť jeho moc je nevýslovná. Právě to Platón ukazuje slovy: „Na to myslí a dej pozor, abys později nelitoval, že jsi teď něco nevhodně zveřejnil. Nejlepší ochrana je nepsat a učit se nazpaměť. Nelze zabránit tomu, aby psaný text pronikl na veřejnost.“¹¹²

Klement měl své žáky v díle svých Strómat připravit na jakési „vyšší zasvěcení“ a nebude v něm brát ohledy na nepoučené čtenáře. Pravdu Písma bude předávat přímo, aniž by se odvolával na příbuzné myšlenky řeckých básníků či filosofů.

Adekvátní překlad názvu knih Strómat neexistuje. Strómata označovala něco pestrého, barevný koberec či přehoz přes postel. Název knih má evokovat něco rozmanitého, něco, co postrádá nějaký jasně stanovený plán. Pro mě osobně bylo velmi složité se ve spletitosti kobercových vzorů orientovat. Sám Klement přirovnává své dílo k pestré louce, z níž vyrážejí rozmanité květy toho, co mu právě přišlo na mysl.

¹⁰⁸ EUSEBIUS PAMPHILI *Církevní dějiny*, s. 111.

¹⁰⁹ Pokud spisy Strómata čtete, neubráníte se dojmu chaosu, jakoby někdo posbíral rozházené lístečky.

¹¹⁰ EUSEBIUS PAMPHILI *Církevní dějiny*, s. 93.

¹¹¹ *Antické křesťanství: liturgie, rétorika, antropologie*, kolektiv autorů, PLÁTOVÁ, J. in *Lidská svoboda a Boží spása v Klementových exegetických dílech*, Brno 2009, CDK, ISBN 978-80-7325-190-1, s. 138.

¹¹² KLEMENT A. *Strómata V*, 45.2, s. 181.

Myšlenky, které uveřejňuje, jsou bez řádu i stylistických úprav. Klement stanovuje ve druhé knize Strómat jeden z cílů svých osmi knih:

A jsem si jist, že budou mít velikou radost, ne že by se radovali z mého výkladu, nýbrž proto, že jsem v tomto spise zachoval, co mi bylo předáno. Myslím, že člověk, který touží uchovat posvátnou tradici neporušenou, by se měl řídit podle následující předlohy: „Otec bude mít radost z muže, který miluje moudrost.“¹¹³

Důležitým tématem Strómat je otázka víry. To Klement rozebírá zvláště ve druhé knize. Klement tuto oblast analyzuje pomocí mnoha alegorií, paralel a obrazů, které jsou dnešnímu čtenáři již neznámé.

Do popředí se dostává také problém *kritéria*¹¹⁴ víry, které hledal už Platón. Šlo zejména o otázky pravdivosti a nepravdivosti poznání. Epikurejci považují za kritérium prospěšného jednání pocity (slast, bolest). Klement k tomuto říká v druhé knize Strómat následující:

Dokonce i Epikúros, který si mnohem více než pravdy cení slasti, považuje víru za anticipaci¹¹⁵ myslí. Anticipaci definuje jako upření myslí k něčemu jasnému, k jasnému pojmu dané věci, a tvrdí, že nikdo se nemůže tázat ani pochybovat, soudit ani dokazovat bez anticipace ...¹¹⁶

Aktivitu anticipace Klement vyjadřuje slovem „upření“. Klement rozlišuje mezi anticipací a uchopením, které vykládá jako ukončení anticipace. Anticipace je tedy cestou, metodou, jak dosáhnout cíle – kontemplace Božího logu.

Klement označuje kritériem víru, a to jednak v situaci rozhodování, jako kritérium správné volby, tak ve vztahu k poznání. Chceme-li pochopit vztah mezi vírou a poznáním, zkoumáním a symbolickou řečí, což jsou témata druhé a páté knihy Strómat, najdeme zde dobrá vodítka.

¹¹³ KLEMENT A. *Strómata II, 12,1*, s. 119.

¹¹⁴ Kritérium: to, co slouží k posuzování a zkoušení, podstatný rozlišovací znak či příznak, viz SOKOL, J. *Slovník filosofických pojmů*, Praha: Vyšehrad, 2010, vydání šesté, ISBN 978-80-7429-056-5, s. 293.

¹¹⁵ Anticipace: předjímání, tušení, odhadování budoucího, viz tamtéž, s. 247.

¹¹⁶ KLEMENT A. *Strómata II, 16,3*, s. 127.

My, kteří jsme skrze Písmo přijali, že Pán dal člověku svobodu zvolit nebo odmítnout, spočíňme ve víře, v tom neochvějném kritériu. Prokažme, že „náš duch je odhodlaný“ (Mt 26,41), protože jsme si zvolili život a uvěřili jsme Bohu skrze jeho hlas. A kdo uvěřil slovu, ví, že věc je pravdivá, protože Slovo je pravda.¹¹⁷

Není cílem této práce rozebírat velmi obsáhlou látku osmi knih Strómat, neznáme ostatně přesně kulturní, politické i náboženské pozadí doby, ve které spisy vznikaly. Svůj literární program předkládá Klement v hrubých rysech v první knize Strómat, na začátku čtvrté knihy ho pak zpřesňuje: nejprve vyjmenuje několik témat, kterými se v dalších knihách chce zabývat (např. mučednictví, dokonalost, symbolický druh vědění, užitečnost pohanské filosofie). Slibuje, že předloží výklad Písma zaměřený jak proti Řekům, tak proti Židům.¹¹⁸ Všechna tato témata odpovídají obsahu první, druhé, třetí, čtvrté a páté knihy Strómat, které byly prozatím přeloženy.

¹¹⁷ KLEMENT A. *Strómata II, 17, 1–2*, s. 127–129.

¹¹⁸ KLEMENT A. *Strómata IV, 1,3*, s. 157.

4 Využití některých myšlenek Klementa Alexandrijského ve filosofii výchovy

4.1. Využití obrazu

4.1.1. Obraz jako eikón

Korektivní úloha pedagoga by měla spočívat především v rozlišování a podpoře kázně. Podporovat to, co je dobré, vylučovat to, co je zlé. *Eikón* je obraz, příklad. Obrazným příběhem učitel, pomocí nápadného protikladu dobra a zla, přiváděl žáka k pochopení pravdy a mravnosti.¹¹⁹ Vyprávění morálních příběhů¹²⁰ mělo vést jak k pochopení smyslu, dialogu apod., tak k praktickým dovednostem. Zajímavé je, co k tomuto tématu píše stoický filosof L. A. Seneka.

*Neboť zruší-li se rozdíl mezi dobrými a zlými, nastává v zápětí zmatek a propukají neřesti.*¹²¹

Klement ve svých obsáhlých dílech ironicky poukazuje na omyly předků. Je totiž prospěšné obojí, jak přímá vybídka k uposlechnutí, tak využití podobenství. Právě podobenství nás vede, abychom dokázali napodobovat dobro, jež jsme z příběhu přijali, a zároveň se vyvarovali zlé stránky podobenství, kterou odmítáme. Klement ustanovuje jako rozlišovací kritérium víru.

*... hodnověrnou svědkyni přímo z vlastního domu, která naprosto zřetelně vybírá to, co je nejlepší.*¹²²

Ne člověk je mírou věcí, ale jeho víra v Boha ...

¹¹⁹ Proto je důležité číst dětem pohádky, příběhy o princeznách, statečných rytířích a zlých dracích ... jak říká Zdeněk Svěrák ve své knížce *Tatínku, ta se ti povedla: ... pohádka je vláhou pro zahrádku dětské duše*.

¹²⁰ Pro starší děti to mohou být např. staroanglické příběhy krále Artuše, využít se dají indiánské příběhy, vyprávění židovská ... Využití řeckých mýtů bych ve školním a pubertálním věku dětí vynechala.

¹²¹ SENEKA, L. A. *Vychovatel a utěšitel*, Olomouc: Votobia, 1995, ISBN 80-85619-42-3, s. 56.

¹²² KLEMENT A. *Pobídka Řekům* 95,3, s. 155.

Řešení problému je základní dialektickou metodou. Slovo problém pochází z řeckého *pro-bállo*, znamená: to, co si stavím před oči. Jde o jakýsi obraz, který JÁ percepčně vnímám. Vnímání problému je subjektivní. Na některé věci může upozornit někdo „zvenčí“. Může se samozřejmě stát, že ve spěchu a chaosu nám mnohé obrazy, skutečnosti, uniknou. Ztišení, sebekázeň a schopnost nechat se vést mohou být primárními kroky pro efektivní výchovu. Některé obrazy mohou odkazovat na něco či někoho jiného. Tuto funkci plní hlavně symboly. Jak se dozvídáme z osobního zážitku Paula Tillicha, který skrze *okamžik krásy*¹²³ zakusil Boží přítomnost, může jít i o umění. Obraz S. Botticelliho přivedl mladého intelektuála Tillicha ke konverzi. Nejen umění, ale i příroda, pohled na krásu člověka (tvář, ruce, ...) mohou člověku pomoci v hledání Absolutna. Takové hledání krásy najdeme již u Platóna v jeho dialogu *Symposion*, ve kterém je obrazem krásy *éros*. *Éros* je v *Symposiu* ukázán jako iracionální hybná síla rozumových schopností. Po dialogu *Faidros* ustoupil *éros* Logu, *Logos* byl nakonec nalezen v čísle. Kdykoli jdou dvě duše, vedoucí a vedená, na společné cestě za poznáním, je jejich společenství nejblaženější a nejúčinnější tehdy, když je spojuje Sokratův *Daimón*.

*A Sokrates se posadil a řekl: Bylo by dobře, Agathóne, kdyby byla moudrost něco takového, že by při vzájemném dotýkání přetékala mezi námi z plnějšího do prázdnějšího jako voda v nádobách, která po proužku vlny přetéká do prázdnější ...*¹²⁴

Nesmíme zapomínat na to, že za věcí vnímanou smysly se skrývá tajemství – další skrytý smysl. K odkrytí takového hlubšího smyslu je potřeba vyjít ze sebe, ze své ulity, ze svého způsobu vnímání věcí, z naší jistoty ...

Učitel předkládá obrazy a vede své žáky k rozlišování. Tento model se netýká pouze učitelů, vychovatelů, rodičů a dětí, ale týká se i edukace dospělých, popř. autoedukace. Ježíš Kristus byl mj. potulným učitelem, který kladl před své posluchače mnohá podobenství, která jim záhy vysvětloval. Činil tak z autority pedagoga, která měla základ v autoritě Božího syna. Autorita je to, co dává růst ...

¹²³ THISSEN, G. E. *Konvertitou díky obrazu: Teologie umění Paula Tillicha* in HANUŠ, J. a NOBLE, I. *Konverze a konvertité – sborník z mezioborového semináře o problematice náboženského obrácení*, Brno: CDK, 2009, ISBN 978-80-7325-196-3, s. 62.

¹²⁴ PLATÓN *Symposion III 175d*, přeložil Novotný, F., Praha: OIKOYMEHN, 1993, ISBN 80-85241-31-5, s. 17.

*Ani slunce totiž nemůže nikdy ukázat opravdového Boha. To jedině moudré Slovo, které je sluncem duše. Díky němu teprve, když uvnitř, v hlubině myslí vyjde, oko duše jasně vidí.*¹²⁵

Důležitou roli hraje autorita pedagoga, toho, kdo předkládá obrazy a nastavuje kritéria. Ve filosofii výchovy Klementa Alexandrijského jsou, kromě víry, kritériem slova Písma. Vnitřním rozlišovacím kritériem je Duch svatý, který vás uvede do veškeré pravdy.¹²⁶ Duch svatý byl darován Božím Učitelem. Evangelista Jan ve svém Prologu píše, že Slovo, které bylo u Boha, svítí ve tmě a tma je nepohltila.¹²⁷ Boží logos překonal Platónovu filosofii dualismu. Toho si byl Klement, přestože byl platonikem, dobře vědom.

Klement si v psaném projevu pomáhal množstvím metafor – obrazů, jimiž se snažil svým posluchačům přiblížit Boha, kterého *nikdy nikdo neviděl, kromě Krista*. Práce s obrazy je pro Klementa jedním ze základních didaktických postupů. Podle něj se křesťanské obrazy využívají především jako vzory k nápodobě. Prostřednictvím „obrazů božské moudrosti“ Klementův Vychovatel „vede duši a varuje mysl.“

*Ten lidumilný Vychovatel nicméně pomáhá nejrůznějšími způsoby: jedny věci schvaluje a jiné vyčítá, tu zase, když druzí hřeší, poukazuje na jejich hanebnost a ozřejmuje nám, jaký trest po ní přichází, čímž zároveň vede duši a varuje mysl. Poukazem na ty, kdo v minulosti trpěli, umožňuje člověku odvrátit se ve vlastním zájmu od špatnosti. Prostřednictvím těchto obrazů zcela názorným způsobem zastavuje ty, kdo špatně smýšlejí, a brání těm, kdo se odvažují stejných hanebností. Jedny upevňuje v trpělivosti, další zastavuje, když se chystají k něčemu špatnému, a jiné také léčí, když se pohledem na sebe přeměňují k lepšímu. Je to jako když jeden druhého následuje na cestě a ten první upadne do příkopu. Jak by si ten druhý nedal pozor, aby se vyvaroval téhož nebezpečí, a to tak, že jej v té chybě nebude následovat? A naopak, když se nějaký atlet poučil, kudy vede cesta ke slávě, a vidí, že zápasník před ním získal trofej, jak by si také sám nešel pro věnec, a to tak, že bude napodobovat toho, který je lepší? Takovýchto obrazů božské moudrosti je celá řada.*¹²⁸

¹²⁵ KLEMENT A. *Pobídka Řekům* 68,5, s. 121.

¹²⁶ BIBLE J 16,13, s. 863.

¹²⁷ BIBLE J I, 5, s. 849.

¹²⁸ CLEMENTE A. *Il pedagogo* III, 43, 2–4, s. 293. Italský text: *Il Pedagogo, tuttavia, che ama l'uomo, in molteplici modi ci è di beneficio, ora esortando, ora biasimando, e ci mette sotto gli occhi la vergogna*

Každý člověk je vybaven kritickým myšlením, které vychází z jeho antropologické potřeby přežití a vývoje. Člověk podvědomě kriticky posuzuje každou situaci, do které se dostane. Slovo kritika vychází z řeckého slova *krinei* – krize, je to stav, ve kterém třídíme, posuzujeme, zkoumáme ... Reagujeme na prostředí nabídky. Pomocí dichotomie dvou obrazů nabízíme volbu, svobodné rozhodnutí, odpověď ... Lidově by se dalo říci, že každá věc má svůj rub a líc. Odborně jde o princip kontability. Pokud bychom posuzovali v obecné rovině reakci na určitý obraz, problém či podobenství, tak jinak bude reagovat např. křesťan z charismatického církevního sboru a jinak militantní ateista. Reflexe bude odlišná, přestože formy komunikace si mohou být podobné. Cílem komunikace by mělo být vytvoření prostoru svobody a úcty, který vzájemně obohacuje. Obraz tedy může být počátkem plodného dialogu.

Je zajímavé, že Klement ve svých spisech nikde nepřirovnává dichotomii dobra a zla k eschatologickému podobenství nebe a pekla. Teologie a jeho obor eschatologie ještě nebyly dogmaticky zformulovány. Klement tedy využívá právě pohanské filosofie, mytologie, ale i politické situace tehdejší doby právě k dichotomickému srovnání dobra a zla. Ostrou hranicí je Logos. Pokud mluvím o ostré hranici, narážím především na Pobídku pohanům, ve které Klement využívá sarkasmů a ironie, aby druhou stranu zesměšnil. Dnes přirozeně nemůžeme vykládat eikón tak, že jeden výklad je zákonitě pravdivý a ten druhý resolutně odsoudíme.

Sokratovo pojetí dialogu nás může vést k vlastní pokoře. Sokrates byl totiž přesvědčen, že duše člověka se rozhoduje sama ke svému určení a má moc *rozeznání dobrého a zlého*.¹²⁹ Klement v Pobídce pohanům dodává:

*Do všech lidí obecně, zejména do těch, kdo žijí myšlenkám, ukáplo něco božského výronu.*¹³⁰

di altri che hanno peccato e ci mostra la punizione toccata loro, per guidare e ammonire la nostra anima: in tal modo con molta sapienza e con amore ci tiene lontani dal male, presentandoci l'esempio di coloro che prima di noi hanno subito il castigo. Attraverso queste immagini chiarissime egli ha posto un freno a coloro che erano inclinati al male, ha impedito coloro che con audacia si indirizzavano allo stesso male, ha fortificato altri nella pazienza e ha fatto cessare altri dalla malizia: altri infine, che vedendo simile alla loro si sono convertiti a vita migliore, egli li ha così guariti. Chi invero, seguendo qualcuno su di un cammino, se questi cadesse in una fossa, non farebbe attenzione ad incorrere nello stesso pericolo, e si guarderebbe dal seguire l'errore? Al contrario, guale atleta, conoscendo la strada della gloria e vedendo che il lottatore prima di lui ha conseguito il premio, non si lancerebbe anch'egli verso la corona emulando il primo? Molti sono i quadri di questo genere che la sapienza divina ci presenta.

¹²⁹ PATOČKA, J. *Sokrates – přednášky z antické filosofie*, Praha: SPN, 1990, ISBN 80-04-24383-0, s. 109.

S tímto Sokratovým výrokem, že člověk dokáže rozlišovat a stanovovat kritéria dobra a zla, však Klement nesouhlasí. Vychází z předpokladu, že člověk ve své bídě a nemoci není schopen rozlišovat dobro a zlo, nutně potřebuje průvodce – Krista. Uzdravení zraku duše je podmíněno uzdravením těla od egocentrismu a lenosti, jak fyzické, tak mentální.

Samotné Klementovo dílo je postaveno na této výchovatelské činnosti a funkci. Jakoby se Klement bytostně snažil Kristu v jeho vedení duší svými spisy pomáhat.

Osobně mi v nich chybí více důvěry v člověka a poskytnutí prostoru pro působení Ducha svatého. Klement sám je však důvěryhodným průvodcem, vychovatelem a učitelem, protože se sám vydal za Kristem, který byl jeho cílem. Klement se tak stává obrazem – důvěryhodným svědectvím.

4.1.2. Obraz jako svědectví

Pojem *svědectví* nelze úplně přesně definovat, protože se jedná o zcela subjektivní fenomén. Svědectví by mělo mít dvě dimenze: o kom, o čem svědčím a komu svědčím. Svědectví v křesťanském pojetí je svědectvím o Bohu, svědčím o osobním prožitku s Ním, o osobní zkušenosti ... Svědčíme lidem. Svědectví by mělo být důsledkem naší víry. A. Steinke tento jev shrnuje těmito slovy:

*Svědectví není tedy pojem označující určité jednání, ale označuje sebedílení věřících. V jejich mluvení a jednání je poznat, že se rozhodli přijmout Boží lásku jako závaznou orientaci svého života a při všech životních rozhodnutích sledovat cíl: osvojit si Ježíšovu strukturu jednání ...*¹³¹

Z tohoto výroku lze odvodit i skutečnost, že v mnoha *mluveních a jednáních je poznat*, jaký člověk přijal životní cíl.

Povolání ke svědectví je ustavičný proces, v němž se člověk stává svědkem. Jde o vědomý pohyb na cestě za cílem – Kristem. Tento pohyb by neměl být živelný,

¹³⁰ Klement zde má na mysli tzv. semena Logu. viz KLEMENT A. *Pobídka Řekům* 68,3, s. 119.

¹³¹ KAPLÁNEK, M. *Rozhodnutí mladého člověka nechat se pokřtít v katolické církvi* in HANUŠ, J. a NOBLE, I. (eds.) *Konverze a konvertité*, s. 101.

chaotický popř. hraničící s fanatismem. Pohyb za Kristem by měl být zároveň cestou s Kristem, jak v osobní spiritualitě, tak ve službě lidem.

*Kéž nám ale Bůh dá probrat se jednou ze snu a začít Boha chápat, aniž by jako Bůh vypadalo zlato, kámen, dřevo, činnost, stav, nemoc nebo strach.*¹³²

V dnešní odcizené společnosti je velmi aktuální autenticita obrazu křesťana. K tomuto obrazu svobodného člověka patří i možnost „hříchu“ jako *trvalý existenciál*.¹³³ A právě výchova má člověka vést cestou plného lidství v tom nejlepší slova smyslu. Obraz, který mi na této cestě pomáhá, může být odlišný, jako je odlišný každý člověk. Nelze si stanovit obraz a pak člověka k němu „táhnout“. Je dobré, aby byl člověk obrazem osloven a z jeho nitra vzešel pohyb. V životě křesťana jde o řadu každodenních konverzí až po metanoi. Obraz se v takovémto pojetí stává zároveň smyslem. Čím více je obraz autenticky spojen se životem, tím více může oslovit. Člověk stále zkoumá skutečnost, kým je, a řeší otázku, kým by chtěl či měl být. Obraz, který v sobě má i transcendentní funkci, se dotýká srdce člověka – jeho bytí – krize – podstaty existence apod.

*Máme-li k tajemství přilnout, jsme vždy voláni k tomu, abychom vyšli ze sebe, abychom překonali svůj způsob vnímání věcí.*¹³⁴

Každé svědectví musí být zároveň sebesdílením, sdělováním sebe. V křesťanském pojetí je Bůh zároveň dárce a dar.¹³⁵ V lidské rovině by mělo platit, že člověk by měl být člověku také darem. Člověk se nemůže sebesdílet sám se sebou, potřebuje druhého člověka. Jak říká židovský filosof Martin Buber „ke svému JÁ potřebuji TY“. Takový život sebesdílení obrazu Boha a člověka probíhá ve společenství. To by mělo být realizací vztahu JÁ – TY.

Nejvyšší „nabídkou“ vztahu je pro Klementa vztah k Logu, který je obrazem svrchovaného Boha.

¹³² KLEMENT A. *Pobídka Řekům 103,2*, s. 163.

¹³³ RAHNER, K. *Základy křesťanské víry*, přeložil Říha K., Svitavy: Trinitas, 2002, ISBN 80-86036-38-3, s. 159.

¹³⁴ GIUSSANI, L. *Riziko výchovy*, přeložil Pavlík V., Praha: Zvon, 1996, ISBN 80-7113-184-9, s. 32.

¹³⁵ Bůh daruje sebe v osobě Syna.

*Bůh je láska a z lásky se stal pro nás viditelným. To, co je v Bohu nevýslovné, je Otec. Velkým znamením, jímž vypovídá o své lásce, je Ten, jehož zplodil ze sebe. Tento plod zrozený z lásky je láska.*¹³⁶

Konkrétním žitím obrazu je víra. Víra jako vědomí toho, že se mě osobně dotkl Bůh. Víra je svědectvím a vyznáním mého vztahu. Proto i člověk, který nevěří v konkrétního Boha, ale věří v např. ve spravedlivý osud, lidské dobro ... může svým konáním, svojí vírou, pomáhat v rozvoji pozitivních antropologických dimenzí člověka. A to není málo.

Z hlediska katechezí v církevním společenství je důležitá ještě jedna poznámka. V prvním přikázání desatera, které zdůrazňuje jedinečnost Boha a skutečnost, že veškerá úcta náleží pouze Bohu, je obsažen příkaz: *Nezobrazíš si Boha zpodobováním ničeho, co je nahoře na nebi, dole na zemi nebo ve vodách pod zemí.* Toto nařízení platí kromě jedné výjimky, kdy Hospodin nařídil Mojžíšovi vyzdobit zlatý příkrov na arše úmluvy, který byl pro Izraelce skutečným místem smíření. Zlatý příkrov – *kapporeth*,¹³⁷ není tím místem, ale na toto místo ukazuje, je v podstatě eikónem, obrazem.

Z archeologických výzkumů zjišťujeme, že staré synagógy byly bohatě vyzdobeny obrazy biblických scén. Tyto obrazy nepředstavovaly pouze minulé události, nejednalo se pouze o jistý druh názorné výuky dějin, obrazy byly spíše vyprávěním – *hagadou*, které vzpomínáním vytvářely přítomnost. Křesťanské obrazy, jak je nacházíme v katakombách, např. Kalistových v Římě, navazují na kánon obrazů vytvořených synagogou, dávají jim však novou podobu přítomnosti. Jako typický obraz je alegorické znázornění Krista jako dobrého pastýře. Žádný z raných křesťanských obrazů se nepokouší zobrazit Krista přímo, pastýř je zde symbolem filosofa a učitele. Jde mj. o alegorii logu, logu, skrze nějž bylo všechno stvořeno a který v sobě zahrnuje praobraz veškerého života, kterého je i strážcem. Bůh se stal člověkem, aby hledal ztracenou ovci.

Samotné zobrazení Boha bylo v judaismu, křesťanství i později v islámu zakázáno. Byla přípustná pouze nefigurální a geometrická zobrazení. Tento zákaz je datován do 3.–4. století. Ve východní církvi je tento proces znám jako ikonoklasmus.

¹³⁶ KLEMENT A. *Který boháč bude spasen?* 37, s. 53.

¹³⁷ BENEDIKT XVI. *Duch liturgie*, přeložili P. a M. Kolářovi, Brno: 2006, Barrister& Principal, ISBN ISBN 80-7364-032-5, s. 101.

4. 2. Dialog

Tato kapitola by měla být nejobsáhlejší. Pokud bychom chtěli jednou větou shrnout celé Klementovo dílo, zněla by: Základem byl dialog víry s nevírou, skrze Logos.

Dialog je způsob verbální a neverbální komunikace, který je bytostně podmíněn *spoluúčastí* druhého či druhých. Nejde přitom jen o účast ve vnějším smyslu: o faktickou přítomnost, o právo na autentický projev, o empirickou vzájemnou znalost nebo schopnost psychologické empatie.¹³⁸

Slovo dialog je ve filosofickém slovníku definováno jako *řečový akt, které ukazuje dialektické pronikání momentu JÁ (mluvící), TY (oslovovaný), ONO (o čem se mluví) v MY (skutečnosti dialogu)*.¹³⁹

Jinou definici pojmu nabízí autoři knížky *Vyučování jako dialog*:

Dialog jako společné hledání pravdy, dialog jako řešení rozporů, dialog jako nalézání souladu v názorech a postojích, dialog jako cesta k hlubšímu poznání a porozumění skutečnosti, dialog jako prostředek aktivace ve vyučování.¹⁴⁰

U Platóna je dialog literární formou a zároveň výkladem myšlení řeči duše se sebou samou v jeho koncepci dialektiky. Dialektiku definuje filosofický slovník pouze obecně.

... užívání výrazu dosáhlo v současné filosofii takové míry zmatku, že je sotva možné podat byť i tu nejobecnější charakteristiku tohoto pojmu ... dialektika je univerzální formální metoda přibližně ve smyslu trojtaktu (teze – antiteze – syntéza).¹⁴¹

Tento trojtakt je ve středověku rozpracován na metodu trivía: gramatika – dialektika – rétorika. Ve 20. století se stala inspirací pro vyučovací metodu D. Sayers, o které budu hovořit v kapitole 4.3.

Existujeme proto, že nám druzí dali život. Izolované semeno neroste, avšak spojí-li se s něčím nebo někým, kdo mu umožní se otevřít, pak vzklíčí. Klement mluví o Božím

¹³⁸ POLÁKOVÁ, J. *Smysl dialogu*, Praha: Vyšehrad, 2008, ISBN 978-80-7021-966-9, s. 8.

¹³⁹ BRUGGER, W. *Filosofický slovník*, Praha: Naše vojsko, 1990, ISBN 80-206-0409-X, s. 250.

¹⁴⁰ KOLÁŘ, Z., ŠIKULOVÁ, Z. *Vyučování jako dialog*, Praha: Grada, 2007, ISBN 978-80-247-1541-4, s. 7.

¹⁴¹ BRUGGER, W. *Filosofický slovník*, s. 108.

výronu semene, o semenu, které je v každé lidské duši přítomno. Svými spisy napomáhá těmto semenům Logu vzklíčit a nést plody.

Společenství JÁ – TY pomáhá rozvíjet vlastní existenci, aby byla přivedena k *dynamickému životu*.¹⁴² Tento vztah se nazývá dialog.

Každý vztah funguje v rámci určitých podmínek. Mezi podmínky správného dialogu, který vztah může rozvíjet, řadíme:

1. otevřenost bez hranic
2. uvědomění si sám sebe, svého JÁ
3. porovnání nabídky TY s vědomím nabídky JÁ
4. mírou dialogu je sebeuvědomění
5. v dialogu se osobně angažují
6. skrze dialog přijímám uzdravení atd.

Prvním a nejdůležitějším kritériem (měřítkem) by mělo být vždy *lidství toho druhého!*¹⁴³ Pochopit dialog jako „setkání“ není vůbec samozřejmé, ani jednoduché. Od aktérů dialogu to vyžaduje dostatek vzájemné úcty, uzdravení z egoismu a v neposlední řadě dostatek času. Máme při výchově vždy dostatek pokory a času?

Potřeba dialogu jako spolubytí je v člověku hluboce zakořeněna. Hospodin v ráji řekl Adamovi: *není dobré, aby byl člověk sám*. V dnešní době lze pozorovat nahrazení vztahu, dialogu s osobou, vztahem k předmětům. Není cílem diplomové práce hodnotit současný stav společnosti, ve které ustupuje křesťanská víra a nastupuje idolatrie, modloslužba.

Zajímavá je událost z Evangelia, kdy za Ježíšem přišel v noci Nikodém.¹⁴⁴ Ježíš s ním vstupuje v dialog, ve kterém se snaží večernímu návštěvníkovi objasnit jeho existenciální otázky. Ježíš vstupuje s Nikodémem do důvěrného vztahu, věnuje mu pozornost i čas. Ze spirituálního hlediska je takovým dialogem modlitba.

¹⁴² GIUSSANI, L. *Riziko výchovy*, s. 81.

¹⁴³ GIUSSANI, L. *Riziko výchovy*, s. 82.

¹⁴⁴ *Bible J 3, 1–21*, s. 850–851.

4.2.1. Dialog jako *techné*

Techné tu není v pojetí techniky, ale v pojetí tvořivého charakteru techniky dialogu.

Dialog má velmi malou pravděpodobnost úspěchu, pokud v něm jde o ovládnání druhého člověka a jeho vědomé či nevědomé odsouzení. Dialog neslouží k triumfu sebestředné moci, k rozdělení pozic nebo k ponížení lidské důstojnosti. V dialogu, jak už bylo řečeno, jde o vztah. Každý vztah by, v ideálním případě, měl člověka proměnit k lepšímu. Samozřejmě ne každý dialog rozvíjí lidství toho druhého. Některé dialogy mohou člověka ničit, zneužívat či zraňovat. Komunikace parazitujících jedinců a skupin se tak jeví jako zásadně omezená principem destruktivní symbiózy.¹⁴⁵

Další překážkou dialogu je zhroucení základní osy JÁ – TY. Pokud člověk zůstává pouze u svého JÁ (myšlenky, pocity, vůle), je v něm jakoby „zakuklen“, nemůže se dialog rozvinout a vzniká egocentrický monolog. Člověk se uzavírá, vytváří si kolem sebe bariéry a uzavírá se do své samoty. Člověk je ze své přirozenosti bytost společenská, a proto si v mnoha případech ve své izolovanosti vytváří náhradní vztah JÁ – ONO. Všechny tyto vztahy s ONO ústí do prázdna a vyvolávají novou úzkost ze samoty. V tomto stavu člověk může volat o pomoc a uzdravení svého sebestředného JÁ. Východiskem je cesta zpět, cesta zpět k dialogu. Jednou z nabídek takové cesty může být příklad marnotratného syna z Lukášova evangelia.¹⁴⁶ Jeho příběh je velmi jednoduchý, přestal komunikovat s Otcem a vydal se za svými iluzemi v naději, že ho dokáže naplnit pocitem štěstí. Chvilkový pocit štěstí byl však záhy nahrazen bídou, hladem a zoufalstvím. Cesta dialogu se začíná obnovovat ve chvíli, kdy si tento mladý muž řekne: ... *vstanu a půjdu k svému otci*. Existenční krize byla začátkem obnovy vztahu – obnovy dialogu.

Samozřejmě nemůžeme při každém dialogu uvádět sebe a druhé do krize. Ovšem můžeme mít vlastní postoj pokory, postoj naslouchajícího, postoj člověka, který je svobodný od svého EGA. Vědomí, že Bůh je absolutní Partner v pozadí veškerého našeho dialogického počínání, v nás může evokovat samotné slovo dialog: *dia Logos*, skrze Logos.

¹⁴⁵ POLÁKOVÁ, J. *Smysl dialogu*, s. 16.

¹⁴⁶ *Bible Lk 15, 11–32*, s. 839.

Výrok „otevřít oči slepců“ znamená poznat Otce prostřednictvím Syna, uchopit to, co Řekové postihují jen nepřímou ...¹⁴⁷

Důležitým faktem je, že dialog můžeme pojímat jako směnu: nabídka – poptávka. Takto pojatá reciprocita se může stát automatickým jevem, na tento fenomén si musí dávat pozor zvláště učitelé. V každém dialogu zároveň vyučuji a vedu. Křesťané mají konkrétního Učitele dialogu, Krista. Ten je povzbuzuje k toleranci, lásce a odpuštění. V dialogu skrze Logos může být člověk proměňován, uzdravován. Takto pojatý dialog má smysl. Je na odpovědnosti a rozlišení každého člověka, kam bude dialog směřovat: k toleranci či vlastnímu triumfalismu. Tolerance doplňuje podmínky dialogu komponentou povzbudivého očekávání dobra.¹⁴⁸

Žádný dialog není statický, mění se vztahy, komunikační prostředí, způsoby vzájemného kontaktu. V běžné komunikaci se řídíme navyklými stereotypy a nepromyšlíme každou svou odpověď vzhledem k Absolutnu. Při dialogu se opíráme o jistotu, že Bůh je v nás a vedle nás. V situacích pro dialog extrémně nepříznivých se plně opíráme o Logos.

Každý dialog v Duchu a pravdě dává člověku možnost růstu, učí ho dávat i přijímat, toleranci. Jestliže je dialog otevřený Logu, jsou jeho účastníci kvalitativně proměňováni. Takovým společenstvím lidí otevřených Logu, dialogu s Bohem, by mělo být společenství církve. Klement kolem sebe takové společenství měl, vedl své žáky k osobnostní proměně, uzdravení, vedl je ke Kristu, ve kterém viděl jedinou možnost spásy. Vztah k Logu dával Klementovi a jeho následovníkům nezbytné předpoklady duchovního růstu.

Z hlediska osobního růstu nesmíme opomenout ani samotu. Ne samotu od Boha, to je zoufalství a beznaděje, ale samotu od lidí. Taková samota pomáhá koncentrovat se na základní vztah JÁ – Bůh. Izolace s sebou nese možnost zapustit „kořeny“. Klement vedl takovou skupinku gnostiků, vyvolených. Nebyli vyvolení ve smyslu exkluzivity, ale ve smyslu rozhodnutí zapustit kořeny v Bohu a plné kontemplace Logu. Gnostiky vedla touha po Bohu, nebáli se konfrontace s vlastními chybami a slabostmi, toužili po hlubokém vztahu – dialogu s Bohem.

¹⁴⁷ KLEMENT A. *Strómata I*, 92, 2, s. 373.

¹⁴⁸ POLÁKOVÁ, J. *Smysl dialogu*, s. 27.

4.2.2. Dialog jako *epistémé*

Dialog nejen jako praxe, ale i jako uplatnění znalostí *epistémé*, jako předpoklad poznávacího vztahu ke skutečnosti. Tímto vztahem je setkání. Jazyk mezi JÁ – TY je epistemický jazyk. Epistémický dialog je tedy tou nejotevřenější teoretickou činností, v níž se nám přibližuje skutečnost jako celek. Nesoustředíme se na jednotlivá slova, ale na způsob a rozsah našeho poznávání.

Od doby Platóna figuruje v lidském poznávání, stále se v různých podobách vracející, koncept nejvyššího myslitelného poznání. Tato nejvyšší idea, různě konkretizovaná jako: dobro, řád přírody, bohové mýtů, Logos ... funguje v lidském vědění jako hranice, pomyslný konec, kdy dále jít nelze. Tento konec velmi často evokuje možnost, že to podstatné je právě za tímto koncem. Problém je v empirickém doložení. Jde vlastně o jakousi hypotézu „naděje“. Proto je každý koncept hranice vědění myšlen jako nepřekročitelný lidskými smysly či rozumem. K tomuto překročení může pomoci Bůh, který hranice nemá. Pouze člověk si nějaké hranice podsouvá. Pokud vejde do vztahu – dialogu s Někým, kdo není omezen hranicí, máme možnost nahlédnout plnou skutečnost, pravdivé vědění a pravdivý smysl. Takový dialog je kontemplací, jak říká Klement z Alexandrie, *kdo zná Boha, ten se Bohu připodobní*.¹⁴⁹

Dialog takto pojatý jako *epistémé* nám může nově otevřít přístup ke skutečnosti. Ten, kdo hranice lidského poznání uzavírá, je člověk. Neschopnost se otevřít něčemu či Někomu, kdo mě přesahuje, nevztahovat své bytí k transcendentnu ... nerozvíjet svůj dialog s Bohem, to jsou skutečnosti, které uzavírají člověku možnost poznat Absolutno. Spokojí se člověk se skutečností relativní? Přiznejme si, že ano! Soběstačný člověk je často pánem svého dialogu.

4.2.3. Dialog jako *mystérion*

To, co lze nazvat dialogickým poznáváním, se pokusíme nyní uplatnit ve vztahu k samotným účastníkům dialogu. Jde o dialog jako vstup do tajemství. Velmi dobrodružná cesta. Můžeme stanovit metodu jak naplnit bytí člověka? Je toto bytí empiricky poznatelné analyzováním a klasifikováním psychologických, sociologických,

¹⁴⁹ CLEMENTE A. *Il pedagogo III, 1,1*, s. 252. Italský text: *Infatti chi conosce se stesso conoscerà Dio ...*

antropologických či jiných poznatků? Může vést cesta poznání mé osoby skrze dialog? Tyto otázky si kladlo a klade řada filosofů.

Nejvlastnější bytí lze poznat v krajních situacích, kdy je ohroženo lidství. Právě tehdy totiž může být aktualizováno osobní bytí na nejvyšší míru. Krásným svědectvím aktualizace bytí je příběh V. E. Frankla v koncentračním táboře v Osvětimi. Ve své knížce *A přesto říci životu ano* vydává svědectví o mimořádném rozvinutí svého bytí v situaci extrémního ohrožení. V tomto stavu nouze „vytryskl“ dialog, který člověka přesahoval.

Dialog je komunikace mezi Já a Ty. Podle řečové teorie má řeč tři dimenze. Za prvé je výrazem Já. Za druhé je apelem na Ty. Za třetí je zobrazením věcného obsahu skutečnosti. Jinými slovy, pokud pouze dialogizují, jde o monolog ve dvou. Právý dialog se rozvíjí ve chvíli, kdy druhému sám sebe vyjadřuji. A s láskou to má mnoho společného ...¹⁵⁰

Tělesná a duševní rovina naší existence nás přirozeně vede k sobě samým, ale naše bytí (v Klementově pojetí duše) nám umožňuje překračovat své EGO a vytvářet láskyplné dialogy. Takto pojaté přijímání a obdarovávání je vztahová otevřenost. Takový byl jeden z cílů pedagogického snažení Klementa Alexandrijského, a zároveň je to jeden z cílů filosofie výchovy.

*Zůstaňte ve mně, a já zůstanu ve vás. Jako nemůže ratolest nést ovoce sama od sebe, nezůstane-li spojena s kmenem, stejně tak ani vy, nezůstanete-li se mnou. Já jsem vinný kmen (Bůh), vy jste ratolesti. Kdo zůstává ve mně a já v něm, nese mnoho ovoce, neboť oddělení ode mne nemůžete dělat nic.*¹⁵¹

Charakteristickým znakem člověka je schopnost (více nebo méně rozvinutá) být s Bohem v dialogickém společenství. Člověk je schopen překračovat svůj „horizont“. Člověk jako lidská bytost může navazovat dialog s lidmi blízkými i neznámými, chudými i bohatými, nemocnými i zdravými, člověk je schopen milovat. Obraz kmene a ratolesti vyjadřuje spojení člověka s nejvyšším Bytím, do tohoto vztahu je uschopněn

¹⁵⁰ FRANKL, V. E., LAPIDE, P. *Bůh a člověk hledající smysl*, Brno: Cesta, 2011, ISBN 978-80-7295-137-6, s. 83.

¹⁵¹ *Bible J 15, 4–6*, s. 862.

vtahovat ostatní a být jim hodnověrným svědectvím. A svědectví je podle Klementa každodenní jednání celého člověka, který svědčí životem a slovem.¹⁵²

Ve světě konzumu neexistuje nic a nikdo, kdo by od člověka nepodmíněně vyžadoval dialogický postoj. Klíčového garanta – Boha neumíme smyslově pojmout, změřit a jako lidé máme tendenci si Boha přetvořit ke svému obrazu. Tento zkreslený obraz Boha má výhodu, dá se s ním komunikovat podle našich pravidel. Svědčíme o nepravém, „pokrouceném“ Bohu. Pomyslně se vracíme na Aeropag, kde se filosofové té doby (epikurejci a stoici) ptají sv. Pavla na jeho učení – na jeho dialog s Bohem.

*Bůh vše stvořil pro to, aby jej lidé hledali a tak jej mohli nalézt, a přece není od nikoho z nás daleko. Neboť v něm žijeme, pohybujeme se a jsme.*¹⁵³

Většina Athéňanů se Pavlovi vysmála, ti zdvořilejší se omluvili s tím, že si o jeho Bohu poslechnou jindy. Řekla bych, že apoštol mluvil o základních antropologických otázkách, přesto ho skoro nikdo neposlouchal. Pavel byl v Bohu tak zakořeněn, znal Ho z mnoha dialogů, včetně oné drsné formy dialogu u Damašku, že jej nezájem posluchačů nevyvedl z rovnováhy, a přestože se tento dialog nepovedl, neotřásl to ani jeho důvěrou Bohu a ani jeho vírou v Boha

Odpovědnost každého vychovatele, který chce své žáky vést k hledání jejich bytí, k hledání smyslu života, k hranici vědění, je založena právě na této „pavlovské“ důvěře, která se zpětně projeví optimální sebedůvěrou.

4.2.4. Vyučování jako dialog

Ráda bych se vrátila k aplikaci některých Klementových myšlenek k filosofii výchovy, aby mé úvahy neměly pouze abstraktní charakter.

První starostí výchovy by mělo být: *vychovávat srdce člověka.*¹⁵⁴ Srdce je jednotícím prvkem a člověk je prvek různosti. Cílem by měla být právě jednota růzností, ve smyslu plného lidství. Podle mě toho lze dosáhnout zaměřením se na srdce člověka – na dialog srdce člověka s jiným člověkem, popř. s Bohem. Tímto způsobem

¹⁵² KLEMENT A. *Strómata IV*, 15,3, s. 183.

¹⁵³ *Bible Sk 17*, 27– 8, s. 883.

¹⁵⁴ GIUSSANI, L. *Riziko výchovy*, s. 11.

lze podpořit důstojnost celého člověka a zároveň všechny dimenze jeho lidství. Proto je, podle mě, důležité zaměřit se na pomyslný střed člověka, na jeho nitro ... to nelze realizovat jiným způsobem, než že mé srdce naváže dialog se srdcem druhého člověka. ... *touha a snaha po celku se jmenuje láska*, doplňuje pojetí jednoty Platón ve spise *Symposion*.¹⁵⁵

Výchovu nemůžeme vytrhnout z kontextu skutečnosti. Respektujeme mnoho aspektů, jedním z nich jsou např. přirozené dispozice či pojetí svobody účastníků edukačního procesu.

Nejednoznačný cíl mate, vede k roztržitosti a pozdější rezignaci. Stálou analýzou se vytrácí jednotící prvek, kritérium, které vede k cíli. Před oči se kladou naše neúspěchy, selhání žáků, nedostatky učitelů, materiální nejistota ... Tento nestabilní terén všem ubírá síly, které by se daly využít jinak.

Dorothy Sayersová vysvětluje anticipaci mysli a srdce ve své knížce *Víra nebo chaos* těmito slovy:

*Nemůžete dělat dobrou práci, odvrátíte-li od ní mysl, abyste viděli, jak ji přijímá společnost, stejně nemůžete dobře odpálit míč při golfu, spustíte-li z něho oči. Blahoslavení prostého srdce (to je totiž pravý význam slov, která překládáme „čistého srdce.“) Nedáte-li do práce celé své srdce, nebude dobrá. Práce, která není dobrá, neslouží ani Bohu ani společnosti, nýbrž jen mamonu.*¹⁵⁶

Proto vidím jako velkou výhodu možnost *hypotézy jednotného vysvětlujícího kritéria smyslu*.¹⁵⁷ Osobně mám zkušenost jak s výukou na tzv. neutrální škole, tak s výukou na škole křesťanské¹⁵⁸ a židovské.¹⁵⁹ Rozdíl jsem vnímala velmi intenzivně, v neutrální škole se stále něco řešilo v atmosféře chaosu a beznaděje, v církevní škole se člověk mohl opřít o Naději, která poskytuje určitý nadhled. Druhý poměrně velký rozdíl byl ve schopnosti tvořit opravdová společenství, ne na základě diferencovaného přirozeného výběru, ale bez výběru. Taková společenství se tvořila mezi pedagogickými pracovníky, analogicky i mezi žáky. Byla to společenství, která měla *úhelný kámen*, podle kterého mohla správně klást cihly ke stavbě.

¹⁵⁵ PLATÓN *Symposion III*, 192e, s. 35.

¹⁵⁶ SAYERSOVÁ, D. L. *Víra nebo chaos?*, Praha: Universum, 1948, ISBN neuvedeno, s. 37.

¹⁵⁷ GIUSSANI, L. *Riziko výchovy*, s. 53.

¹⁵⁸ Dívčí katolická střední škola v Praze a ARCHA – škola husitské církve v Petroupimi u Benešova

¹⁵⁹ Lauderovy školy v Praze

*Zkoumání je jakési stavební umění, které na základě víry buduje poznání jako chrám.*¹⁶⁰

Znovu se vracíme k dialogu, a to k jeho vertikální i horizontální podobě.

Vraťme se ještě k postavení dialogu v procesu vyučování trochu konkrétněji, tj. s dopadem na edukační praxi. Za dialogickou jistě nepovažujeme transmisivní pojetí výuky, kdy poznatky jsou předávány v hotové podobě, v podobě normativních definic a abstraktních teorií. V takto pojaté výuce, která byla monologem, se na konci výuky edukátor zeptá: Rozuměli všichni všemu?

Informace, teorie, názory edukátora by měly být pouze jakousi základnou – odrazovým můstkem – pro následný dialog. Vždyť ověření teorie pokusem, osobní zkušenost, svobodně projevovaný názor či pohled na věc je v podstatě dialogem. Pokud se vrátíme k filosofii výchovy, můžeme se odvolat na citát R. Palouše:

*Dialog je nejen metodou, ale i způsobem lidské existence, oslovování a odpovídání, není jen druhem pedagogického působení, ale tím, co výchovné činí výchovným. Není to technika předávání vědomostí, ani personální vztah mezi účastníky dialogu, ale brána a cesta člověka k pravdě.*¹⁶¹

Díla Klementa z Alexandrie jsou jakýmsi dialogem mezi žáky, které je potřeba přivést ke Kristu, a mezi učitelem Klementem. Jeho formování stanovisek, názorů a postojů by se dalo vyjádřit jako střet tezí a antitezí. Tato scholastická metoda je známa především ze Summy Tomáše Akvinského. Klement touto metodou pracuje spíše intuitivně, než by jí dával nějakou jasnou formu, či ji jinak definoval.

Na začátku dialogu je třeba formulovat vstupní stanoviska, individuální zkušenosti a názory. Tato vstupní stanoviska mohou mít povahu teorie, pravidla, hypotézy či postoje. Toto vše můžeme nazvat *tezemi*. Proti nim mohou být formulována odlišná stanoviska, jiné myšlenky, názory či postoje, ty nazýváme *antitezemi*. Nesmíme zapomenout, že v dialogu mohou být teze i antizeze formulovány jak učitelem, tak žákem. V běžné škole základní vstupní stanovisko formuluje učitel, děje se to většinou

¹⁶⁰ CLEMENTO A. *Il pedagogo I, 1,1*, s. 33. Italský text: *Abbiamo innalzato per voi, o figli, un piedistallo di verità, fondamento indistruttibile di conoscenza nel sacro tempio del grande Dio...*

¹⁶¹ KOLÁŘ, Z. ŠIKULOVÁ, R. *Vyučování jako dialog*, s. 18.

na začátku vyučovací hodiny. Vychází-li učitel ze situace, že připravuje podmínky pro nadcházející dialog, je někdy dobré formulovat problém už na konci předcházející vyučovací hodiny a dát tak žákům možnost se na dialog předem připravit. Pokud učitel pouze nepředkládá daný problém a sám vstupuje do dialogu, může ve vědomí žáků motivovat a evokovat poznatky. Šlo by tu, v platónově terminologii, o anamnézu. V Klementově pojetí hledání Logu.

Tyto aktualizované poznatky a zkušenosti ve vědomí žáků, propojené s určitými postoji, můžeme považovat za žákovské představy, tzv. *prekoncepty*,¹⁶² ke kterým přistupujeme jako k aktivním tezím. Každá reagující formulace učitele získává určitou funkci jiného názoru, odlišného postoje, antiteze. To ovšem platí za předpokladu, že některý z žáků své stanovisko otevřeně formuluje. Pak může učitel záměrně vyjádřit odlišné stanovisko jako antitezi, aby stimuloval – vyprovokoval žáky k diskusi. Klement k takové stimulaci používá ironii.

... (Sokrates), *který s babskou užvaněností vykládá své báchorky a jako nějakého strašáka při tom předvádí nejapnou stínomalbu podivných démonů ... máme totiž hrůzu z toho, že bychom spolu s nimi vychovávali bezbožnost, jak ji vyhlašují právě tito zdánliví mudrci, kteří nevědí, co je pravdivé, o nic více než nemluvnata.*¹⁶³

V dialogu nejde jen o nastartování a formulování vstupních argumentů, ale i o následné hledání, třídění a používání vlastních vytvořených argumentů. Často v dialogu s žáky slyším: *To jsem viděl v televizi, to psali na internetu, to jsem zažil, to si pamatuji ...* takto zdůvodněný postoj nese v sobě velkou motivační sílu, zároveň je i nebezpečím, že se žák ve svém hledání zastaví. Řekne si: *... jo, to jsem viděl v televizi,* a již nerozliší, v jakém žánru byl námět zpracován, za jakého politického „klimatu“ apod. Učitel by tu měl být garantem, že se žák nespokojí s jednou možnou pravdou, ale že bude respektovat i jiné možnosti pravd. Katolický kněz Tomáš Halík cituje přírodovědce a filosofa Blaise Pascala: *... na konci každé pravdy je třeba dodat, že víme i o té opačné.*¹⁶⁴ Pedagogové, kteří se zabývají edukační praxí, to vyjádřili následovně:

¹⁶² KOLÁŘ, Z. ŠIKULOVÁ, R. *Vyučování jako dialog*, s. 87.

¹⁶³ KLEMENT A. *Pobídka Řekům 67,1*, s. 119.

¹⁶⁴ HALÍK, T. *Vzývání i nevzývání*, s. 66.

*Myslet kriticky znamená uchopit myšlenku a důsledně ji prozkoumat, porovnat s opačnými názory a s tím, co už o daném tématu víme. Myslet kriticky znamená být zvědavý, používat různé strategie zjišťování informací, klást otázky a systematicky hledat odpovědi, řídit se zdravou skepsí, nalézat alternativy k obvyklým ustáleným postupům a mít pochybnosti o hotových soudech. Znamená to však nejen pochybovat, ale dospívat k rozhodnutím, zaujímat stanoviska a dokázat svůj názor racionálně obhájit a přitom pečlivě zvážit argumenty druhých.*¹⁶⁵

Název knížky, *Podporujeme aktivní myšlení a samostatné učení žáků*, ve mně evokoval vzpomínku na oblíbenou hru, kterou jsem při výuce se svými žáky hrála. Tato hra vychází z dialogu Shreka a jeho přítele Oslíka v populárním animovaném filmu. Shrek v dramatické chvíli, kdy oběma hrdinům jde o život, pobízí svého přítele slovy: Oslíku, myslí!!! Výuka žáků ve věku 11–16 let je často také dramatická, navzdory této skutečnosti mnoho žáků nedává pozor a jsou líní myslet, a už vůbec se jim nechce myslet kriticky. V těchto situacích je imperativ, *Oslíku, myslí!* mojí oblíbenou pobídkou.

4.3. Metoda trivía

Trivium je trojdílná cesta vzdělávání a výchovy v gramatice, dialektice a rétorice. Alegoricky odpovídá Klementovým třem stupňům: myésis, telété a epopeteia, jak o nich píše ve svých dílech *Pobídka Řekům – Paidagógos – Strómata*.

Trivium poskytovalo v antice, a později ve středověku, první souhrn dovedností a znalostí tzv. *artes sermoncinales*.¹⁶⁶

Velký vliv měla Platónova Academia, pythagorejská tradice či stoická etická škola. O všech těchto školách hovoří ve svých dílech i Klement. Tradice mnoha filosofických škol byly v Klementově době ještě aktuální a Klement na některé dokonce navazoval. V pátém díle svých *Strómata* rozděluje žáky podle Platónova pojetí na mathematiky (od slova *mathéma* – vědění) a na akúsmatiky. Tomuto rozdělení odpovídá i Klementovo pojetí výchovy a vzdělávání.

¹⁶⁵ GRECMANOVÁ, H., URBANOVSKÁ, E., NOVOTNÝ, P. *Podporujeme aktivní myšlení a samostatné učení žáků*, Olomouc: Hanex, 2000, 80-85783-28-2, s. 8.

¹⁶⁶ MIKULICOVÁ, M. *Trivium v základním stupni výchovy a vzdělání* in *Sborník Katolické teologické fakulty v Praze č. III*, Praha: Karolinum, 2000, ISBN 80-246-0100-1, s. 59.

Jestliže se tedy podle apoštola (Pavla) mlékem krmí nemluvnata a tuhým pokrmem dospělí, budeme mlékem rozumět katechezi jakožto první výživu duše a tuhý pokrm jako epoptické zření.¹⁶⁷

Klement epoptickým zřením míní vztah (nahlížení), pravého, uzdraveného a vychovaného gnostika k Bohu. Cesta gnostika nebyla cílem, ale prostředkem dosažení cíle. Trivium tedy znamená trojstupňovou cestu: 1. poznání (gramatika), 2. rozlišování (dialektika), 3. vidění souvislostí (rétorika). Gramatika, dialektika a rétorika v Klementově pojetí nejsou v postavení obsahu edukace, ale v postavení edukační metody.

4.3.1. Gramatika

Slovo gramatika je od řeckého *gramma* – písmeno. Gramatikos byl ten, kdo znal písmena, a gramatika jako *techné* bylo umění číst. Dnes bychom mohli mluvit o osvojení obsahu pojmů, které otevírají cestu ke smysluplnému dialogu. Šlo o tzv. *propedeutické období*, kdy se dítě seznamuje se základními informacemi. V Klementově pojetí jde o období katechumena, který se seznamuje se základními pojmy své víry. Ve vývojové fázi dítěte je to období 6.–9.let věku. Anglická spisovatelka a pedagožka D. Sayers charakterizuje toto období jako *věk Papouška* (*The Poll Partit*).¹⁶⁸ Memorování je pojato jako mentální trénink. Dítě má radost z nových věcí, slov a zvuků, rádo shromažďuje a sbírá. Ochotně přijímá autoritu, naslouchá a pozoruje. Učitel může s úspěchem popisovat, kreslit, vypravovat, předvádět. Jeho výzvy k memoraci, imitaci, sbírání a obdivování a úžasu se setkávají u dětí s nadšením. Děti také rády předvádí, co se naučily.

Toto období je také charakterizováno jako období hry, ve kterém je dítě přirozeně disponováno k dramatizaci. Divadlo je důležitým prostředkem jak edukace, tak osobnostního vyjádření. Dítě se spontánně raduje z každého úspěchu a pochvaly. A protože výchovně-vzdělávací proces probíhá recipročně, toto období přináší pedagogům mnoho radostných okamžiků, které zpětně motivují pedagoga edukační snahu.

¹⁶⁷ KLEMENT A. *Strómata V*, 66,2, s. 237.

¹⁶⁸ SAYERS, D. *Ztracené cesty učení* in SEMÍN, M. *Katolická domácí škola*, Ronov nad Doubravou: Triality, 2002, ISBN 80-902786-9-8, s. 43.

Klement pracuje metodou gramatiky v každém díle, ale nejvíce v Pobídce Řekům. Snaží se podat svým posluchačům sumu informací z egyptské a řecké mytologie, seznamuje je s hlavními myšlenkami Starozákonních příběhů i s názory hlavních filosofických škol. Do svých výkladů zahrnuje i politickou situaci a jednotlivé hereze uvnitř církve (Markónius, Valentinovi). Orientace v textu byla pro mě hodně náročná. Klement měl k dispozici spisy starověkých autorů v Alexandrijské knihovně, která byla jakousi pokladnicí tehdejší vzdělanosti. Klement mohl pročítat obsáhlé spisy Filóna Alexandrijského, dialogy Platóna, literaturu stoiků apod. Výhodou mu byla znalost řečtiny, skrze ni mohl lépe proniknout i ke způsobu myšlení jednotlivých vzdělavců. Možná, že Klementova díla jsou v některých úsecích poznámkami k názorům jednotlivých učenců. Nesystematičnost knih Strómat by tomu odpovídala.

V Pobídce Řekům jsou tyto poznámky, ve smyslu gramatiky – jednotlivých informací, zpracovány poněkud netradičně. Klementova obhajoba křesťanské víry na některých místech hraničí s demagogií a je silně patetická:

*Jen se podívejte (vy pohané), jak živoříte v temnotě, dokonale bezzubí a slepí jako červi, kromě konzumace neděláte nic a zkažeností se rozkládáte.*¹⁶⁹

To nejsou slova středověkého misijního kázání, ale slova jednoho z nejvýznamnějších intelektuálů doby patristiky. Nesmíme opomenout fakt, že Pobídku psal Klement průměrně vzdělaným Řekům a měla pro ně být v první řadě pobídkou. Klement ve svém díle používá rétorické prostředky typické pro danou dobu, svým způsobem provokuje. Klement vyzývá k osvobození od pohanské tradice a zároveň nabízí novou křesťanskou cestu, která vede ke spáse.

Na začátek této cesty klade první informace, které jsou předpokladem k vzájemnému srovnání a následnému osobnímu rozhodnutí, popř. konverze. Před argumenty víry klade ještě argumenty rozumu.

Důležitou etapou cesty vedoucí ke spáse duše člověka je symbolické *otevření očí a uzdravení z hluchoty*.

¹⁶⁹ KLEMENT A. *Pobídka Řekům 115,3*, s. 175.

*Nikdo, kdo je dosud nemocný, by se neměl dozvědět nic, co je předmětem výuky, dokud se úplně neuzdraví. Studentům se jednotlivá přikázání nesdělují stejným způsobem jako nemocným, jednou je cílem poznání, podruhé uzdravení.*¹⁷⁰

Tento citát lze samozřejmě vyložit jako cestu dítěte ze svého přirozeného egoismu. Proto je důležité u dětí mezi 6.–9. rokem rozvíjet smysl pro kolektiv, oceňovat úspěchy, včetně dobrého chování, snažit se, aby si děti osvojily nejen základy znalostí a dovedností, ale také základy tzv. ctností. Spontánnost, hry, společné tvoření v oblasti hudby, výtvarné výchovy, společné hry při hodinách tělesné výchovy apod. jsou pro osvojení ctností výbornými prostředky. O využití eikónů jsem už mluvila v kapitole 4.1.1.

Pedagog má v dílech Klementa vzor v Božském logu, který se dětí ujímá *s otcovskou něhou*. Něha otce a matky, pedagogů, je synonymum slova *láska*, která by měla být základním předpokladem pro efektivní výchovu ve všech dobách.

4.3.2. Dialektika

O dialektice jsem mluvila již v kapitole, která se zabývala dialogem. Slovo dialektika pochází z řeckého slova *dialektos* – rozhovor. Klasické pojetí dialektiky jako umění rozmlouvat se rozvinulo již u Sokrata v jeho maieutické metodě, jak je zachytil ve svých dialozích Platón. Platón chápe dialektiku jako nauku o myšlenkových operacích, pomocí kterých stanovuje vztahy mezi idejemi a reálným jsouncem. V pojetí stoiků je dialog prostředkem k předání etického ponaučení. Pro Klementa je dialog jednak prostředkem k výměně argumentů, jednak cestou gnostika k nazírání Boha. V knize Strómat mluví o Bohu jako *jediném učiteli dialektiky*.¹⁷¹ Dialektika zůstává vyučovací metodou *par excellence*. Chápána byly jako vyšší stupeň na cestě k moudrosti. Právě rozpravy, otázky žáků a odpovědi učitele, nacházíme v mnohých žánrech starověké literatury, příkladem mohou být: Platónovy dialogy, upanišady, disputace s Konfuciem, repliky knih Starého zákona, paschální seder, židovské midráše, rozhovory Ježíše v evangeliích a rovněž Dialog s Trifonem od sv. Justina. Takový dialog probíhá v kruhu učedníků, posluchačů se svým učitelem – mistrem. Bouřlivý

¹⁷⁰ CLEMENTE A. *Il Paidagogo I*, 3,1–2, s. 36. Italský text: *E chi fosse ancora malato non potrebbe apprendere qualcosa di ciò che si insegna prima di aver riottenuto la completa salute...*

¹⁷¹ KLEMENT A. *Strómata I*, 19, 3–4, s. 219.

dialog se rozvine nejčastěji po nějaké společně prožité události nebo po nějaké krizi uvnitř skupiny, kterou je třeba řešit. V dnešním edukačním procesu může být formou jak slovní dialog, tak scénka, literární úvaha, test, matematický příklad ze života, sportovní zápas. Zvláště dobře se dají využít poznatky z muzikoterapie a arteterapie.¹⁷²

Věk mezi 10–13 lety je dobou intelektuálního posuzování, Švýcarský psycholog ji nazývá dobou, kdy u dítěte doznívá období konkrétních operací a začíná období operací formálních. Dorothy Sayersová charakterizuje žáka v tomto období jako *věk drzouna* (The Pert).¹⁷³ Pubescent sice rozlišuje dobro od zla, jak se to naučil v předcházejícím období „papouška“, ale žádá důvody pro své rozhodování a hledá smysl.

*Smysl reality se klene jako most nad procesem výchovy. Ve výchově dojde (student) k bodu – momentu pro určení vlastní fyziognomie. Dospívající si uvědomí sama sebe i celkový smysl reality, která ho obklopuje.*¹⁷⁴

Často jsem od studentů v tomto věku slyšela otázku: *K čemu nám to bude?* Učitel by měl předkládat žákům motivy, které souznějí s jeho prožitkem a zkušeností. K tomu pomáhá vychovateli a učiteli jeho vlastní smysl edukace, jakési „pedagogické krédo.“¹⁷⁵ Není úplně moudré analyzovat s žáky každý krok ve výchově či výuce. Stačí, aby byl zřejmý jeden či dva cíle hlavní. Těžko dnes obhájíte před žáky názor, že je dobré znát věty vedlejší doplňkové, ale obhájíte názor, že se budeme ze všech sil snažit, aby z nás byli vzdělané dámy a pánové, kteří oslní společnost vědomostmi o vedlejší větě doplňkové. Klement měl své zkušenosti s výchovou, protože jinak by nemohl ve svém spise Paidagógos napsat tato slova, která jsem již ve své práci uvedla pod poznámkou č. 107.

*Skutečný přítel, který neusiluje jen o příjemný dojem, ale o prospěch svých posluchačů, je často v zájmu jejich spásy přivádí k bolesti a zármutku, kdežto ti, kterým jde pouze o to, aby se někomu zalíbili, se snaží nevyvolat u svých posluchačů žádnou nelibost ani odpor, prokazují jim tak jen zdání nějakého dobra.*¹⁷⁶

¹⁷² Terra ped – z řeckého chodící, provázející zemi, pečující o zemi ... viz. ŠIMANOVSKÝ, Z. *Hry s hudbou a techniky muzikoterapie ve výchově*, Praha: Portál, 2002, vydání třetí, ISBN 978-80-7367-339-0, s. 204.

¹⁷³ MIKULICOVÁ, M. *Sborník katolické teologické fakulty*, s. 63.

¹⁷⁴ GIUSSANI, L. *Riziko výchovy*, s. 46.

¹⁷⁵ *Autoritas* – to, co dává růst, viz GIUSSANI, L. *Riziko výchovy*, s. 56.

¹⁷⁶ CLEMENTE A. *Il pedagogo I*, 75,3 viz poznámka č. 108.

Důležité je brát své žáky jako partnery dialogu. Pedagog má v tomto období, více než kdy jindy, úlohu facilitátora. Povzbuzuje, koriguje a nastavuje kritéria hodnocení. V modelu *agóry* by měl být moudrým filosofem, rozhodčím, autoritou, která dává prostor k vyjádření každému jednotlivci ve třídě. Přes mnohé drzé chování žáci v tomto věku očekávají pochvalu a uznání.

Zkušenost s autoritou, zkušenost dialogu vzniká v prostoru vzájemné komunikace, jde o zkušenost setkání s osobou, která odhaluje tajemství a vyvolává úžas. K této tezi Klement ve Strómatech píše toto:

*Odborníka zdobí mnoho věcí, které konec konců s jeho hlavním zaměřením přímo nesouvisí. Kromě toho u člověka, který vysvětluje základní křesťanské pravdy, působí vzdělání přesvědčivým dojmem, probouzí u katechumenů úžas, a přivádí je tak k pravdě.*¹⁷⁷

Po sv. Pavlovi byl Klement prvním křesťanským spisovatelem, který se také podrobně zabýval problémem křesťanského manželství a rodiny. Manželství i rodina jsou, podle Klementa, svaté, ustanovené Bohem. Klement brání důstojnost a svatost manželství před útoky heretiků, kteří odmítají instituci manželství, sexuální život a rození dětí. Pramenem svatosti manželů je jejich „vštípení“ do Božího života skrze křest a neustálou Boží přítomnost mezi nimi. Manželský pohlavní život vylučující potomstvo je „urážkou přirozenosti“. Klement brání důstojnost ženy a připomíná, že Kristův zákon *zamezuje mužům brát manželku pouze jako milenku a zneužívat ji pro svoji smyslnost.*¹⁷⁸ Ve spise Paidogógos lze najít i mnohá další napomenutí:

*Ani u starých Hebrejců nenacházíme příklad toho, že by muž vstoupil k vlastní ženě během jejího těhotenství.*¹⁷⁹

Základem všech těchto Klementových rad je ctnost lásky – *agapé* a zdrženlivosti. Oboje se vzájemně podmiňuje.

Otázkou, zda je nezbytné, aby vychovatel znal řeckou filosofii, se Klement zabývá hlavně ve druhém díle Strómata, otázkou manželství a plození potomků v díle třetím.

¹⁷⁷ KLEMENT A. *Strómata I*, 19,4, s. 219.

¹⁷⁸ KLEMENT A. *Strómata II*, 143,1, s. 333.

¹⁷⁹ CLEMENTE A. *Il pedagogo II*, 92,2, s. 217. Italský text: *Del resto Mosé non ci ha lasciato alcun esempio di uomo, tra gli antichi ebrei, che si sia unito a sua moglie mentre essa era gravida.*

I dnes je mnoho pedagogů, kteří své žáky vedou k úžasu např. nad fyzikálními pokusy, přírodou či vazností uhlíku. U svých žáků tak získávají přirozený respekt. Klement dodává, že Bůh dává mnoho dobrých darů, největším darem je jeho Syn.

Víra v tento Dar může vést k úžasu a zároveň být Nejvyšším smyslem. V. E. Frankl to vysvětluje slovy:

*Výchova by v mladém člověku měla nastartovat proces hledání smyslu. Cílem výchovy by nemělo být jen zprostředkování vědomostí, nýbrž zostření svědomí mladého člověka, aby v každé situaci viděl jasně možnosti smyslu a jeho výzvy.*¹⁸⁰

4.3.3. Rétorika

V křesťanském vývoji začíná příprava na biřmování, je to období „zkoušek dospělosti“. Jde o věk mezi 14.–16. lety. Podle D. Sayersové je žák v tomto období *poeta* (The Poet).¹⁸¹ Toto období je J. Piagetem klasifikováno jako období formálních operací, ve kterém student velmi citlivě vnímá. Je okouzlen ideálem, často také negativním, proto Klement tolik zdůrazňuje etapu vnitřního uzdravení. Poeta se také lehce zamiluje, události vidí „srdcem“. Odvrhuje normy, chce se lišit – chce být originálem. Aktualizuje se výzva po vysvětlení symbolů. Skoro každý žák deváté třídy má na sobě nějaký symbol: přívěšek, obrázek na tričku atd. Pedagogovi se tak naskytne jedinečná možnost, která se v dospělosti může, ale nemusí opakovat, o těchto symbolech diskutovat. Sama jsem si k problematice symbolů musela mnohé nastudovat, ale diskuse s žáky mě velmi obohatila. Šlo o partnerský rozhovor, ve kterém mohli žáci předestřít ostatním své názory i postoje.¹⁸² Ve výuce dějepisu jsem výklad symbolů použila k pochopení mentality lidí 20. století. Mnohé symboly nám ve výuce usnadnily přiblížit si mnohé, většinou tragické, události.

Jedním z cílů poetického období je zdokonalení řeči a způsobu vyjadřování. Rétorika by měla být dramatem, společným hledáním ideálů. Třída se stává více stmelěným kolektivem – týmem, dějištěm může být ateliér, divadelní scéna, orchestr, popř. křesťanské společenství. Osobně si myslím, že každý žák by se měl naučit jednu či dvě dovednosti dobře, ostatní jen okrajově. Není třeba, aby všichni žáci uměli hrát na

¹⁸⁰ FRANKL, V. E., LAPIDE, P. *Bůh a člověk hledající smysl*, Brno: Cesta, 2011, ISBN 978-80-7295-137-6, s. 55B.

¹⁸¹ MIKULICOVÁ, M. *Sborník katolické teologické fakulty*, s. 63.

¹⁸² Pozn. Zapojit svůj originál do mozaiky celku.

hudební nástroj, někteří mohou malovat plakáty, sestavovat aparaturu k ozvučení, upéct koláče, seřadit židle v sále ... ale vše směřuje k harmonickému celku, kterého jsou jednotliví žáci se svými jedinečnými schopnostmi a dovednostmi součástí. Takto pojatá edukace povzbudí sebevědomí a sounáležitost s ostatními. Takto pojaté projekty by měly být i jakousi protiváhou vědomostních testů, protože ne každý žák zvládá dobře jejich náročnost. Osvojení vědomostí není cílem, ale jen jeho prostředkem. Byla by škoda, kdyby se touha tvořit – kreativita – vytratila ze života žáků tak brzy. Filosofie je ve svém pojetí kreativním hledáním.

Bůh je totiž příčinou všeho dobrého, ale něčeho přímo, jako Starého a Nového zákona, a něčeho nepřímo, jako filosofie. Možná však bylo rovněž přímým božím záměrem, aby Řekové získali filosofii – na dobu, než Pán povolá je. Vychovala řecký národ, stejně jako zákon národ židovský, až do příchodu Krista. Filosofie připravuje a razí cestu tomu, koho má Kristus přivést k dokonalosti.¹⁸³

Aby nedošlo k nedorozumění, že Klement vyučuje nějakým způsobem elitářsky, doplním ještě jeden jeho citát, ve kterém nemluví o potřebě znalosti filosofie jako přípravě k přijetí Krista. Hovoří zde o víře, osobním rozhodnutí nechat se v důvěře vést Učitelem.

Když říkám, že se filosofie podílí a napomáhá porozumět pravdě, poněvadž je hledáním pravdy, my uznáváme, že je přípravným vzděláním pro toho, kdo směřuje k duchovnímu vědění. Vždyť téměř my všichni – aniž se nám dostalo úplného vzdělání a bez řecké filosofie, někteří dokonce bez toho, že by se učili číst a psát – jsme z podnětu božské a barbarské filosofie, skrze ctnost a prostřednictvím víry dospěli k učení, které se týká Boha, a Boží moudrost se sama stala naší učitelkou.¹⁸⁴

Na mnoha místech Klement hovoří také o fázích nebo proměnách života. Jsou jimi: *žít – dobře žít – věčně žít*. Pod pojmem věčně žít bychom mohli doplnit právě smysl života, který V. E. Frankl definuje jako možnost naplnění prostřednictvím činu, vztahu či díla.¹⁸⁵

¹⁸³ KLEMENT A. *Strómata I*, 28, 2–3, s. 233–235.

¹⁸⁴ KLEMENT A. *Strómata I*, , 99, 1, s. 387.

¹⁸⁵ Srv. FRANKL, V. E., *Psychoterapie a náboženství*, Brno: Cesta, 2006, ISBN 80-7295-088-6, s. 69.

Vraťme se ještě k problému cesty. Cesta to je pohyb, chůze popř. běh, „loudání“. Filozof Jan Patočka ve svých dílech často mluví o základních životních pohybech. Těmito pohyby člověk uskutečňuje sám sebe a zároveň je pohyb podstatou života každého člověka. Tento, také trojitý, pohyb popisuje prof. Patočka jako *zakotvení – sebezbavení sebezprodloužením – sebenalezení*. V prvním pohybu jde hlavně o jakési zakořenění ve světě. Člověk žije, učí se přijímat, je přijat svým okolím. Druhý pohyb je pohybem tzv. obstarávky s cílem *žít dobře*. Svět a druzí lidé jsou jakýmsi předmětem užitku. Ve třetím pohybu jde o pochopení toho, že lidská konečnost nemůže být překonána žádným praktickým obstaráváním, odvrací se od konzumního života. Přijímá svou konečnost jako podstatnou charakteristiku sebe sama – *touží žít věčně*. Toto uvědomění si své vlastní konečnosti vede člověka k odpovědnosti za vlastní život – za péči o duši.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Převzato a upraveno z
<http://sites.google.com/site/nelhostejnost/>

5 Klementova katecheze

Alexandrijská škola, jak ji vedl Klement a později Origénes, byla škola katechetická. Probíhaly v ní katecheze katechumenů a novokřtěnců. Dalším úkolem Alexandrijské školy bylo vychovat dostatek vzdělaných a hodnověrných – víry hodných – katechetů. Tito katecheté sloužili ve společenství církve.

Důležitými znaky této školy byly společné pojmy – *koinai ennoiai* a *koiné pistis* – společná víra. Nesmíme zapomínat, že teologie, jako ucelená a systematická vědecká disciplína neexistovala. Mnoho teologických (a zároveň katechetických) termínů se teprve tvořilo. To se samozřejmě neobešlo bez zmatků a různých herezí. Sama katechetická škola vyznávala tzv. trichotomismus, který byl později představiteli církve odsouzen jako blud. Zajímavé je také Klementovo pojetí duše, jak o něm mluví na mnoha místech ve svých dílech. Některé názory připomínají slova Platónova dialogu *Faidros*.¹⁸⁷ Vybrala jsem ukázkou ze spisu *Paidagógos*:

*Duše je trojrodá: má jednak intelektivní prvek, jemuž se říká rozumový, což je vnitřní člověk, vládce tohoto viditelného člověka, jehož samého vede někdo jiný, totiž Bůh, dále má prvek vznětlivý, zvířecí, který nemá daleko k bláznivosti, a konečně třetí prvek žádostný, který nabývá mnoha podob, proměnlivější než mořský daimon Próteus.*¹⁸⁸

Klement byl křesťanský konvertita, původem athénský Řek. Ve svém rozsáhlém díle se nevěnoval pouze filosofii a teologii, ale také katechezím. Všechny jeho spisy jsou v podstatě katechetické, protože vedou duši člověka k Bohu. Člověk nejde sám, má svého Lékaře – Vychovatele a Učitele. V páté knize *Strómat*, která je z velké části věnována otázce náboženských symbolů i jejich interpretace, Klement podává alegorický výklad mysterijních obřadů. V jejich rámci rozlišuje tři fáze cesty: rituální

¹⁸⁷ Na začátku této řeči jsme rozdělili každou duši na tři části, na jakési dvě složky podoby koňské a na třetí složku podobnou vozataji ... viz PLATÓN *Faidros* 253d, přeložil Novotný, F. Praha: OIKOYMENH, 2000, vydání páté, ISBN 80-85241-33-1, s. 43.

¹⁸⁸ CLEMENTE A. *Il pedagogo III, 2,1*, s. 252–253. Italský text: *Ora, l'anima é tripartita: vi é la parte intelletiva – quella che viene chiamata razionale, che é l'uomo interiore, colui che governa questo uomo esteriore visibile, (l'uomo interiore) poi é guidato a sua volta da un altro, ossia da Dio. Vi é poi la parte irascibile, che é bestiale e dimora vicino alla follia. La terza parte infine é quella concupiscibile, multiforme, piú varia del demone marino Proteo.*

očistu – malá mystéria – velká mystéria. Toto řazení odpovídá i osnově Klementových děl: Pobídka – Paidagógos – Strómata.

Není totiž správné, aby se údaj sděloval vždy stejným způsobem těm, kteří studují, i těm, kteří jsou nemocní. Prvním se sděluje kvůli poznání, zatímco druhým kvůli uzdravení. A stejně jako platí, že tělo nemocných vyžaduje lékaře, platí také, že lidé, kteří mají nemocnou duši, potřebují Vychovatele, aby vyléčil jejich afekty a pak je uvedl k Učíteli. Vychovatel duši připraví a očistí tak, aby poznání pro ni bylo vhodné, aby duše byla schopna pojmout odhalení Slova.¹⁸⁹

Podle tradice a zpráv historika Eusebia měl Klement napsat ještě jeden spis pro „zasvěcené“. Možná spis napsán nebyl a tradoval se pouze ústně, pokud Klement spis přece jen napsal, nemáme o něm žádné zprávy.

Pokud se vrátíme ke Klementově pojetí cesty ke spáse, pak úkolem malých mystérií je uchazeče instruovat a připravit na to, co přijde. Ve velkých mystériích není možné se již nic nového naučit, ale jen „nazírat a chápat povahu věci“.

V křesťanském kontextu, podle Klementa, rituální očistě odpovídá vyznání, kterým se člověk přiznává k Bohu podle společné víry křesťanů.¹⁹⁰ Velkým mystériím pak odpovídá postupné odmítání smyslově vnímatelného světa. Klement pracuje metodou *via analogis* a metodou *via eminence*.¹⁹¹

5.1. Abraháмова *via eminence*

Asi nejzajímavější příklad Klementova křesťanského užití cesty eminence je uveden v páté knize Strómata v souvislosti s alegorickou exegezí Abrahamovy cesty na horu v zemi Mória. Hospodin Abrahamovi, podle knihy Genesis, nařídil obětovat syna Izáka:

¹⁸⁹ CLEMENTE A. *Il pedagogo I*, 3,2–3, s. 36. Italský text: *Ebbene, come coloro che sono malati nel corpo hanno bisogno di un medico, così gli infermi nell' anima necessitano di un Pedagogo, il quale guarisca le nostre passioni e poi ci guidi verso il Maestro, predisponendo la nostra anima ad essere pura e quindi capace di conoscenza, e ad essere in grado di accogliere in sé la rivelazione del Logos.*

¹⁹⁰ Předchůdce Vyznání víry v katolické církvi

¹⁹¹ Cesta od smyslových věcí k inteligibilním

Za časného jitra osedlal tedy Abrahám osla, vzal s sebou dva své služebníky a svého syna Izáka, našťípál dříví k zápalné oběti a vydal se k místu, o němž mu Bůh pověděl. Když se Abrahám třetího dne rozhlédl a spatřil v dálce to místo, řekl služebníkům: Počkejte tu s oslem, já s chlapcem půjdeme dále, vzdáme poctu Bohu a pak se k vám vrátíme.¹⁹²

Tato cesta měla podle biblického podání trvat tři dny, a právě o tento údaj Klement opírá svůj alegorický výklad:

První den nastává pohledem na krásné věci, druhý patří žádosti duše po tom nejlepším, třetí den intelekt nahlíží věci duchovní, když se díky Učíteli, který třetího dne vstal z mrtvých, otevřou oči rozumu.¹⁹³

Podle Klementova výkladu Abraháмова cesta představovala jakýsi mystický vzestup, který na první pohled připomíná průběh erotických mystérií v Platónově Symposiu. První etapě odpovídá pohled na krásné věci, druhé žádost duše po tom nejlepším¹⁹⁴ a třetí jakési intelektuální zření.

Má zde Klement na mysli výstup filosofické duše od krásy těl ke kráse duší, od nich k vyšším formám krásy, završený pohledem na krásu samu? Klement Platónovu filosofii znal velmi dobře, mohl ji studovat v originále v Alexandrijské knihovně. Klement však u platonismu nezůstává, snaží se z něho „vybrat seménko Logu“ a nechat vzrůst v křesťanské půdě.

Ale jako rolník, který zavlaží zemi dříve, než zaseje, tak i my nejdříve zavlažíme zemitost Řeků pitnou vodou řeckých nauk, aby mohla přijmout duchovní semeno, které je do ní zaséváno, a nechat je bez překážek vyrůst.¹⁹⁵

V tom osobně vidím velký přínos Klementovy filosofie, výběr. Výběr s ohledem na cíl, který je jasně vytyčen. Vyučovací metody má Klement různé, některé hraničí i s demagogií. Obhájit svoji křesťanskou víru v bludišti různých nauk, to Klement opravdu umí.

¹⁹² BIBLE Gn 22, 3–5, s. 32.

¹⁹³ KLEMENT A. *Strómata V*, 73, 2, s. 249.

¹⁹⁴ Platón v Symposiu měl na mysli pohlavní styk s krásnými chlapci.

¹⁹⁵ KLEMENT A. *Strómata I*, 17,4, s. 215.

Pokud se podíváme zpět na Abrahámovu cestu, vidíme, že ji Klement popisuje jako vztahy k předmětům. V první fázi je to pohled na krásné věci, ve druhé žádost po tom nejlepším a až ve třetí fázi je náhled na věci duchovní. V tom se Klement od Platónova erotického vzestupu výrazně liší. V obou případech jde o cestu přesahu – *via eminentiae*.

Klement, jako křesťanský gnostik, jde ještě dál. Jednotlivé dny Abrahamovy cesty spojuje nejen s různými „předměty“, ale i s různými druhy jim odpovídajících duševních pohybů. Zatímco první den patří tělesnému pohledu a třetí den intelektivnímu zření, druhý je spojován s žádostí duše. Spojovací motiv není v rozboru Abrahamovy cesty v páté knize Strómat Klementem ani naznačen. Odpověď ale můžeme najít v celkovém kontextu, v Klementově trojstupňové cestě ke spáse, na které nás doprovází Lékař, Vychovatel a Učitel.¹⁹⁶

První etapa je zprostředkována tělesným zrakem – *naštípal dříví k zápalné oběti*.¹⁹⁷ Druhá etapa cesty je zprostředkována touhou duše, Abrahamovým ujištěním Hospodina: *tu jsem*,¹⁹⁸ která se již obrací k něčemu nadsmyslovému, k nějakému mravnímu kritériu. Třetí je pak zprostředkována intelektem nebo „očima rozumu“.

*Této moudrosti dosáhneme jedině skrze Spasitele, který svým božským slovem rozežene mlhu nevědomosti rozprostřenou před očima naší duše v důsledku špatného jednání a daruje nám výborný zrak, abychom mohli dobře poznat, kdo je Bůh a kdo je člověk.*¹⁹⁹

Dynamickým prvkem Abrahamovy cesty je „žádost“, která orientuje duši k tomu „nejlepšímu“. Klement tím myslí mravní touhu, která je založena v přirozenosti lidské duše, díky níž jsme jako lidé „přirozeně disponováni k dobru“. O této skutečnosti čteme v páté knize Strómat:

*Jsme spaseni milostí, ale nikoli bez dobrých skutků. Kromě přirozené dispozice k dobru je třeba mít snahu o dobro usilovat.*²⁰⁰

¹⁹⁶ Srv. poznámka č. 192.

¹⁹⁷ BIBLE Gn 22, 2, s. 32.

¹⁹⁸ Tamtéž Gn 22,1, s. 32.

¹⁹⁹ KLEMENT A. Strómata I, 178,1, s. 507.

²⁰⁰ KLEMENT A. Strómata V, 7,2, s. 125.

O této přirozené dispozici duše u Klementa čteme často. Chápe ji jako rozumovou schopnost, která charakterizuje člověka jako druh, ačkoli je z počátku u většiny lidí zatemněna. Proto se tento „zárodek“ Logu musí v člověku probudit. To je úkol *protreptický* – pobízející. Právě tím je první spis *Pobídka Řekům*, o kterém jsem už psala v kapitole 3.3.1.

*Právě o to jde v oné nebeské a vsutku božské touze, která na lidi přichází, kdykoli se vlivem božského Slova vznítí kdesi přímo v duši to, co je skutečně krásné, a má možnost zářit.*²⁰¹

Vznícení této touhy je pak obratem – pohybem života od smyslově vnímaných věcí k transcendentnu. Takovým pohybem je konverze. Tyto myšlenky odpovídají druhé etapě Abrahámovy cesty. Přejít ke dni třetímu je pak v režii toho, jehož Klement nazývá Učitel, který třetí den vstal z mrtvých. Právě jeho působením se „otevírají oči rozumu“, takže intelekt může nahlížet „duchovní věci“. Tento motiv lze vysvětlit v rámci Klementovy křesťanské antropologie, která se zakládá na exegezi biblického vyprávění o stvoření člověka k božímu obrazu a jeho podobnosti.²⁰² Z tohoto předpokladu Klement analogicky usuzuje, že člověk je jediný z živých tvorů, který je schopen Boha napodobovat. Na druhou stranu Klement dodává, že lidská duše je slabá na to, aby takové nápodoby byla schopná. Je příliš nemocná a zmítaná sama sebou. Duše proto potřebuje pomocníka, někoho, kdo jí ukáže cíl cesty, bude jí vzorem k následování. Pomocníka *par excellence* nachází Klement ve vzkříšeném Kristu. Abrahámův biblický příběh je alegorií na příběh Ježíše z Nazareta.

*Protože však duše byla příliš slabá, než aby dokázala pochopit to, co skutečně je, bylo třeba, abychom dostali božského učitele. Tak nám byl seslán Spasitel, Učitel a Dárce dobra, nevýslovné a svaté poznávací znamení mocné prozřetelnosti.*²⁰³

Víra v Krista tak umožňuje účast na božím rozumu, který je vzorem rozumu lidského. Skrze víru se člověk připodobňuje Bohu, nakolik je to možné, a zároveň proniká tajemstvím smyslu a stvoření. Směřuje k poznání celku světa, o něž usiluje každá filosofie. Imperativ stvořit člověka podle „obrazu a podobnosti“ alegoricky mluví

²⁰¹ KLEMENT A. *Pobídka Řekům* 117, 2, s. 177.

²⁰² BIBLE Gn 1,26,s. 17.

²⁰³ KLEMENT A. *Strómata* V, 7,8, s. 127.

ve prospěch víry před rozumovými schopnostmi. Naplnění podobnosti skrze víru v Božího syna je naplněním cíle Stvořitele – podle svého obrazu. Proto Klement může říci, že třetího dne se „otevírají oči rozumu“ díky „Učiteli, který vstal z mrtvých“. Třetí den se duše setkává s Logem, nachází sama sebe, své určení, Boží náruč.

*Já se hodlám dostat k těm pohanským a ukázat vám, co jsou zač a jsou-li vůbec, abyste už konečně jednou skoncovali s blouděním a rozběhli se zpátky do nebe.*²⁰⁴

Události Ježíšova života, jeho smrti a zmrtvýchvstání, jak o nich pojednávají Evangelia, podle Klementova výkladu souvisejí i s jinými událostmi biblických dějin. Kromě Abraháмова příkladu víry je to odchod Židů z Egypta, předání Zákona na Sinaji nebo vystoupení proroků.

Klement chápe Starý zákon jako text inspirovaný Bohem, ve kterém se k člověku různými hlasy a způsoby obrací boží Slovo. Příchod Krista je dovršením epifanie a zároveň klíčem k hlubšímu pochopení starozákonního textu. Tyto Klementovy myšlenky kontrastují s Markiónovou herezí, která Starý zákon neguje.

*... pospěšme ke Spasiteli, Pánu. Pobízí nás dnes ke spáse, tak jako pobízel vždy. V Egyptě tak činil pomocí zázraků a znamení. Na poušti skrze trnitý keř a oblak, který z Boží milosti a lásky k člověku provázel Hebrejce jako služebník ... obrací ke svému rozumnému Slovu každého, kdo má uši, rozumnějším způsobem ... hlasů, jimiž Spasitel zní, je mnoho, a způsoby, kterými usiluje o spásu lidí, jsou rozličné ...*²⁰⁵

Pokud vstoupíme do třetí fáze Abrahámovy cesty, jsme teprve na začátku cesty další. Je to cesta z hory Mória, je to cesta založená na důvěře v Boha, je to smysluplná cesta, cesta pokoje. Tuto „královskou“ cestu předkládá jak Klement, tak celá Alexandrijská katechetická škola, touto cestou poznání je analogie – *via analogis*.

5.2. Mojžíšova *via analogis*

Motiv královské cesty byl oblíbeným tématem alegorických výkladů biblických exegetů, kterým Klement bezesporu byl. Již Filón Alexandrijský chápe tuto královskou

²⁰⁴ KLEMENT A. *Pobídka Řekům* 27, s. 67.

²⁰⁵ KLEMENT A. *Pobídka Řekům*, 8, 1–3, s. 47.

cestu jako aristotelský symbol ctností stojící uprostřed mezi dvěma extrémními stavy duše. Jde o tzv. *metriopatheiu* – uměřenost vášní. Podle Klementa takovou královskou cestou – *metriopatheí* je víra. Od zbožnosti člověk nemůže odbočit napravo k pověřivosti, ani nalevo k bezbožnému ateismu.²⁰⁶ Po této cestě víry lze jít pouze „pohybem duše, která neustále touží po nejvyšším dobru.“ Klement ke svému učení o cestě analogie píše toto:

Pán je cesta. Úzká, ale z nebes. Je sice úzká, ale vede zpátky do nebes. Je úzká, neboť přehlížená na zemi, ale také široká, neboť uctívána v nebesích. Proto ten, kdo se o Slovu nedoslechl, má v té nevědomosti pro svou zbloudilost omluvu. Ale ten, komu burácí do uší a je hluchý ve své duši, neposlechl vědomě. A jakkoli vypadá rozumněji, je mu jeho inteligence ke škodě, neboť má svou rozumnost jako žalobce toho, že si ne zvolil to nejlepší. Jakožto člověk je totiž přirozeně uzpůsoben k tomu, aby se osobně vztahoval k Bohu²⁰⁷

Metoda výstupu je u Klementa nazývána jako „pravá dialektika“, v prvním díle *Strómata* k této cestě duše píše následující ... *duše vystupuje stále výše, až k té nejvyšší jsoucnosti, a troufá si ještě dále, až k samotnému Bohu veškerenstva.*²⁰⁸

V této katechezi cesty je třeba vycházet z jednoho předpokladu, Mojžíš je muž víry. Muž, který se snaží důvěřovat Hospodinu.²⁰⁹ V jeho případě lze dobře oddělit vědění a víru. Mojžíš nebyl filosofem, ale setkal se s Bohem v hořícím keři a to stačilo, aby změnil celý život. Víra je podle Klementa jakýmsi vnímáním neviditelné skutečnosti. Slovo *pistis*, etymologicky: *Perl to on Stals*,²¹⁰ znamená spočinutí duše v tom, co je.

*Bůh řekl Mojžíšovi: Jsem, který jsem.*²¹¹

Podívejme se na Klementovu katechezi o Mojžíšovi podrobněji. Cesta židovského patriarchy je analogií cesty duše každého křesťana, která se vydává na cestu za Kristem.

²⁰⁶ Na takové odbočení má člověk právo, je mu darována svoboda, ale nesmí v pověřivosti a nevěře zůstat. Praxe mnoha křesťanů v dějinách i dnes svědčí o tom, že z cesty zbožnosti odbočit lze.

²⁰⁷ KLEMENT A. *Pobídka Řekům 100, 1–3*, s. 159.

²⁰⁸ KLEMENT A. *Strómata I, 177,1*, s. 507.

²⁰⁹ Ne vždy se mu to daří.

²¹⁰ ČERNUŠKOVÁ, V. *Pojem pistis ve Strómatech Klementa Alexandrijského*, in *Studia theologika 19*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci – Cyrilometodějská teologická fakulta, 2005, ISSN 121-8570, s. 5.

²¹¹ *BIBLE, Ex 3, 14*, s. 58.

Kritériem je Mojžíšovi víra v Toho, který je. K *přítakání*²¹², souhlasu, který člověk udílí při uchopení vnímaného, dochází bez toho, aniž by byl předložen nějaký důkaz. Mojžíš uvěřil, že k němu promlouvá Hospodin. Oheň, který nestravoval keř, byl smyslovým vjemem, který dal tomuto Božímu výroku na důvěryhodnosti, ale nebyl příčinou Mojžíšovy důvěry v Hospodina. Víra není pouhou domněnkou, víra je vztahem. Mojžíš už mnohokrát před tímto setkáním s Hospodinem o Něm slyšel. Byl to Bůh jeho Otců, Jákobův, Izákův ... i Mojžíšův.

Klement definuje víru jako *zbožné přítakání*, souhlas s něčím, co vyšlo od Boha. Totožný význam má u Klementa slovo *volba*, ve které se jedná o dobrovolné rozhodnutí přijmout autoritu *Božího hlasu*.

*A kdo by byl tak bezbožný, aby nevěřil Bohu a žádal od něho nějaké důkazy jako od člověka?*²¹³

Je potřeba oddělit důkaz od zkušenosti. Víra, následné poznání a zkušenost z ní vzešlá, jsou důkazem samy osobě. Klement mluví o dvou druzích důkazů víry, které mohou mít povahu domněnky nebo vědění. Důkaz založený na domněnce bývá, podle Klementa, výsledkem rétorické argumentace, vědoucí důkaz je však „důkazem shůry“ – je jím samo Boží Slovo, která vede duši. Pokud přijmeme za pravdivá východiska svého tázání, bude pravdivý i závěr, který z nich vyplyne.

Jako synonymum pojmu *zbožné přítakání* uvádí Klement dobrovolnou anticipující představu. Mojžíš, díky tradici, tuto představu Hospodina měl. Na hoře Chorebu vedl Hospodin s Mojžíšem dialog, Mojžíš Boha plně chápal, řekli bychom, že Boha „zahlédl“ svým intelektem. Mojžíš celé „absurdní“ situaci rozuměl a pochopil, co po něm Hospodin žádá.

*Jak bychom se mohli něco dozvědět o tom, nač se ptáme, aniž bychom měli představu, oč nám jde? A jakmile se to dozvíme, utváříme si z představy pochopení. Kdo se táže a nechybí mu přitom představa o dané věci, jež mu umožňuje přijímat, co se o věci říká, ten má uši otevřené pro pravdu.*²¹⁴

²¹² KLEMENT A. *Strómata V*, 3,2, s. 113.

²¹³ KLEMENT A. *Strómata V*, 6,1, s. 121.

²¹⁴ KLEMENT A. *Strómata II*, 17, 1–2, s. 127.

Jakmile si člověk vírou „otevře uši“, popř. nechá si je otevřít, uslyší hlas Logu. Člověk bývá ohromen velkolepou skutečností a padne na něj bázeň, stud, strach. Klement zdůrazňuje, že se nejedná o nějaký iracionální afekt, ale vlastně o totéž, co filosofové nazývají obezřetností neboli racionálním odmítnutím zla (ať už zlem považují cokoliv). Odmítnout zlo naopak znamená zbavit se strachu. Bázeň před Hospodinem se nepodobá strachu z nebezpečí, ale je uctivým respektem. Víra není založena na bázni, ale respekt před Hospodinem stojí na víře člověka. *V bázni před Hospodinem je pevná naděje*, říká Klement ve druhém díle Strómata.²¹⁵ Člověk putující od prvního kroku víry k metanoi se analogicky podobá Mojžíšovi.

*Slovo odedávna vychovávalo prostřednictvím Mojžíše a později také proroků. Už Mojžíš je prorok.*²¹⁶

²¹⁵ KLEMENT A. *Strómata II*, 40,3, s. 171.

²¹⁶ CLEMENTE A. *Il pedagogo I*, 96, 3, s. 121. Italský text: *Anticamente il Logos ci guidava, come Pedagogo, per mezzo di Mosé, poi per mezzo dei Profeti – del resto anche Mosé era un profeta.*

6 Víra jako anticipace smyslu

Anticipace znamená: upření, tušení, předjímání.²¹⁷ Téma anticipace je klíčové pro Klementovo dílo, zvláště pak pro druhý díl Strómat. Důležitým předpokladem anticipace je kritérium pravdy. Klementovým kritériem je víra, a to jak v situaci rozhodování, tak jako kritérium správné volby. Aktivitu anticipace Klement vyjadřuje slovem „upření“ a označuje perceptivní akt smyslů nebo činnost mysli. Díky činnosti mysli je možné ověřit stav věci. Je důležité si uvědomit, že ne výsledek tohoto aktu, nýbrž akt sám se nazývá anticipací.

Zde je možné namítnout, že anticipace jako předběžný kognitivní akt²¹⁸ rovněž předpokládá nějakou znalost svého předmětu.

*Jak bychom se mohli dozvědět to, nač se ptáme, kdybychom neměli anticipaci toho, oč nám jde? Kdo se dozvěděl, proměnil již anticipaci v uchopení. Pokud ale člověku, který se táže, nechybí anticipace přístupná tomu, co se říká, sám má uši, které dokáží slyšet pravdu.*²¹⁹

Rozpoznat Klementovu anticipaci lze pouze v náboženském kontextu. Kritériem je nepochybně víra a řečí pravdy Písmo. Z mnoha pasáží, které to dokládají, uvedu jednu, která zahrnuje všechny podstatné rysy Klementova pojetí víry:

*My, kteří jsme skrze Písmo přijali, že Pán dal člověku svobodu zvolit nebo odmítnout, spočíňme ve víře, v tom neochvějném kritériu ... a kdo uvěřil slovu, ví, že věc je pravdivá, protože Slovo je pravda.*²²⁰

²¹⁷ Viz poznámka č. 116.

²¹⁸ HAVRDA, M. *Víra jako anticipace smyslu – k filosofii víry Klementa Alexandrijského* in HUŠEK, V., CHVÁTAL, L., PLÁTOVÁ, J. (eds) *Miscellanea paristika*, Brno: CDK, 2007, ISBN 978-80-7325-131-4, s. 15.

²¹⁹ KLEMENT A. *Strómata II, 17,1–2*, s. 127.

²²⁰ KLEMENT A. *Strómata II, 12,1*, s. 119.

Co je to víra? Je to přilnutí k tomu, co tvrdí někdo jiný. To může být nerozumné, pokud pro to nejsou adekvátní důvody, nebo rozumné, pokud důvody jsou. Jestliže jsem dosáhl jistoty, že nějaká osoba ví, co říká, že mne nepodvádí (slova a skutky jsou v rovnováze), pak mohu opakovat s jistotou to, co ona osoba říká. Takto mohla působit na katechumeny i Klementova slova.

Víra je v podstatě metodou morální jistoty, jde o důvěryhodnost a učitel by měl být tím, komu lze plně důvěřovat.

Důležitou roli hraje také náboženská zkušenost. Ale jak poznat faktory, které tuto zkušenost definují? Jestliže je zkušenost lidskou zkušeností, vychází vždy z člověka, z jeho lidství. Výchozím bodem je vždy člověk sám, popř. jeho existenciální analýza.²²¹

Nebezpečí spočívá v definici *sebe sama*. Člověk má tendenci obraz o sobě zkreslovat. Realistickým sebehodnocením může být hodnocení skrze „akci“ či skrze vztah. Člověk je prakticky v akci neustále, stále je konfrontován s novými situacemi ... je jisté, že člověk, který nemůže pochopit sám sebe, bude sám sebe neustále zkoumat a na vztahy mu nezbude prostor ani energie.

*Kdo neví, co je to svět, neví, kde je, a kdo neví, k čemu svět je, neví, kdo je. Kdo jedno z toho neví, nemůže ani říci, k čemu tu je on sám.*²²²

Faktory utvářející člověka je možné rozpoznat v aktivním postoji. Důležitým předpokladem je zdatnost pokory, která znamená *existenciální pravdu o sobě samém, a jejím opakem je existenciální lež o sobě samém, která je buď pýchou, nebo chorobným pocitem méněcennosti*.²²³

Mezi termíny naší angažovanosti bych zmínila jeden podstatný, tím je tradice. Každý z nás se rodí do nějaké tradice. Příroda nás vyzbrojuje pro to, abychom mohli přežít v daném prostředí. Jednou z těchto přirozeností je i výše zmíněná tradice. Naším cílem není, abychom v ní „ztuhli“, ale abychom ji kritický zkoumali, rozvíjeli a nechali se jí obohatit.

²²¹ Existenciální analýza ve smyslu logoterapie: hledání smyslu.

²²² M. AURELIUS, *Hovory k sobě VIII* 52, s. 113–114.

²²³ PÍŤHA, P. *Výchova, naděje společnosti*, České Budějovice: Poustevník, 2006, ISBN 80-86610-18-7, s. 43.

Skutečná religiozita je skutečná tam, kde je také existenciální, kde k ní člověk není nějakým způsobem dotlačen, nýbrž sám se pro ni rozhodne ...²²⁴ Smysl nemůže být dán, smysl musí být nalezen.²²⁵

Jedním z cílů filosofie výchovy může být objevování existenciální skutečnosti a utváření prostoru pro potenciální růst semen Logu.

Svatý Pavel, když na Areopagu hovořil s Athéňany o hledání odpovědi na nejhlubší otázky, které dávají promluvit o podstatě našeho bytí, ztotožňuje tyto otázky s energií, která ovládá, vyvolává, udržuje a neustále znovu definuje každé lidské úsilí. Jakýkoliv pohyb člověka vychází z tohoto kořene, z tohoto zdroje energie, je tedy druhotný, závislý na onom nejhlubším, prvotním a radikálním tajemném prameni. Otázky po smyslu života spotřebovávají energii rozumu. Jsou to otázky, které vyžadují „totální“ odpověď. Jestliže by smysl skutečnosti byl vyčerpán odpovídáním na tisíc otázek a člověk by našel odpověď na devět set devadesát devět z nich, byl by stejně neklidný a nespokojený jako na začátku. V Evangelii nalezneme zajímavý odkaz na tuto dimenzi: *Co prospěje člověku, kdyby vlastnil celý svět, a ztratil svou duši?*²²⁶ Na tyto evangelijní otázky, které jsou svou podstatou existenciální, se pokouší odpovědět právě Klement z Alexandrie.

²²⁴ FRANKL, V. E. *Psychoterapie a náboženství*, s. 45.

²²⁵ Tamtéž, s. 56.

²²⁶ Bible Mt 16, 26, s. 794.

ZÁVĚR

Cílem této diplomové práce bylo vybrat a interpretovat podnětné myšlenky Klementa Alexandrijského k filosofii výchovy. Zpracování diplomové práce mi přineslo mnoho zajímavých podnětů pro moji práci pedagoga a katechetky, stejně tak pro moji roli matky pěti dětí i člověka usilující o každodenní reflexi smyslu bytí.

Za nejpřínosnější osobně považuji Klementovu trojdílnou cestu: uzdravení – výchova – výuka. V záplavě citátů filosofů a církevních otců jsem si uvědomila, že najít klíč k optimální formě výchovy není vůbec jednoduché, přičemž hledání tohoto klíče považuji za základní úkol pedagoga. J. A. Komenský píše toto:

*Tedy nikdo z lidí nemá být nefilosofem, neboť byl stvořen jako rozumný tvor a dostal rozkaz pozorovat podstaty věcí a ukazovat je jiným.*²²⁷

Klement Alexandrijský byl filosof, znal velmi dobře filosofickou tradici, vyrostl v kolébce řecké filosofie v Athénách. Zároveň byl křesťanským konvertitou, který se věnoval edukaci katechumenů, novokřtěnců i novým katechetům. Znalost filosofie Klementovi usnadnila navázat „odborný“ dialog s pohany. Kritérium víry mu umožnilo vidět rozdíl mezi pohanskou filosofií a křesťanstvím. Klement pohanskou a židovskou filosofii neodsuzuje, ale snaží se v ní najít to, co je pro obě filosofická pojetí shodné – semena Logu. O své víře Klement nepochybuje, nepochybuje však ani o milosrdenství Boha Otce – který do lidských srdcí zasévá „své semeno“. Úkolem edukátora je být průvodcem třemi etapami Klementovy cesty, aby semena Logu mohla vyrůst, uzrát a přinést plody. První etapou je proces uzdravení, druhou výchova a až ve třetí etapě probíhá výuka. Tuto Klementovu cestu je možné chápat pouze jako cestu duše, tak jak ji chápal již Platón a novodobě např. J. Patočka. Opomenutí *cesty duše* může být jedním ze současných výchovných problémů.

Pro Klementa byla velmi inspirující Filónova metoda alegorického výkladu Písma a využití termínu *logos*. Logos byl u Filóna pojímán jako *hiát*, spojnice mezi nebem a zemí, ve které Klement viděl Krista – Boží logos. O Božím logu mluví, dříve než Klement, i evangelista Jan ve svém Prologu.

²²⁷ KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských III*. Praha: 2004, ISBN s. 23.

Stoická filosofie obohatila Klementovu filosofii o zaměřenost na celek. Člověk je pojímán stoiky jako součást celku – kosmu, universa. Tato skutečnost sama o sobě udávala cíl života stoiků. Cestou k tomuto cíli byly ctnosti a sebezapření. Právě překonání vášní a tělesných žádostí bylo inspirující pro křesťany prvních staletí. Filosofie stoiků však nepočítá s uzdravující Boží milostí ani s osobním vztahem k Bohu. Člověk je ve stoické filosofii osamocený, tzv. sebevládající jednotkou kosmu.

Řecké slovo PAIDEIA patří k základním kategoriím myšlení Řecka. Je něčím, co je hodno úcty a také tím, co by mělo prostor úcty vytvářet. Paideia, jak je pojata v Platónově Podobenství o jeskyni, není jen cestou k pravdě a autenticitě, ale měla by zároveň vést ke svobodě, sebepoznání a schopnosti plně rozvinout své lidství. Analogicky je Klementova trojdílná cesta: myésis – telété – eopteia také PAIDEIOU.

Platónovu dichotomii duši a těla chápe Klement alegoricky jako rozpor pohanské a křesťanské filosofie. Toto je patrné hlavně v první části Klementovy trilogie Pobídka Řekům, která je jakousi křesťanskou apologií, využívající rétorické prostředky dané doby. Klementa spojuje s Platónem nejen nadřazenost duše nad tělem, ale i její trojrodost.

Klement od Platóna pravděpodobně převzal i rozdělení svých žáků, na věřící v Krista (akúsmatiky) a tzv. zasvěcence mystériím (mathematiky). Tuto skupinu „zasvěcenců“ se Klement snaží, pomocí kontempace Logu, dovést k dokonalosti. Nemyslím si, že šlo o jakousi exklusivitu, spíše bych si představila skupinu nadaných studentů VŠ, která se společně se svým profesorem účastní vědeckého výzkumu. Klement nevyklučuje ze společenství církve nikoho, a na rozdíl od helenistických škol edukuje i ženy a dívky.

Ve svém díle Paidagógos, které je rozděleno do tří knih, Klement často vychovává pomocí mravních ponaučení, snaží se, podobně jako stoikové, zlepšit lidskou přirozenost. Téma hříchu Klement rozebírá hlavně ve druhé a třetí části knihy. První kniha je rozumovým zdůvodněním Logu, kterým je Ježíš Kristus: Moudrost, Slovo Otce, Lékař lidstva, dobrý Vychovatel, Mistr ...

Mnohé podněty z Klementových děl nelze v dnešní době uplatnit z jednoho prostého důvodu, křesťanství a jeho eschatologické pojmy *nebe* a *peklo* ztratily svůj motivační význam.

To, co se často vynořuje jako problém, je tzv. *existenční vakuum*.²²⁸ Filosofické otázky hledající odpověď na smysl života mohou být v mnohém podobné s Mojžíšovou *via eminentí* či Abrahámovou *via alegorií*. Filosofie by tu měla být prostředkem k výstupu na „horu“. Horou se rozumí symbolické místo setkání s transcendentem, místo setkání s tajemstvím, místo ztišení, prostor pro *schóle* ...

Poslušnost Logu – Kristu byla bláznovstvím pro dobu Klementovu²²⁹ a může být považována za bláznovství i dnes. Poslušnost tu není chápána jako totalita, ale jako *pistis* – postoj víry, která před totalitou může chránit a zároveň být *pružinou dobrých skutků*.²³⁰

Toto bláznovství pro Boží logos nás může odvádět od tzv. *prázdné hlučnosti*,²³¹ jak nás k tomu vybízí ve svých spisech právě Klement z Alexandrie. V tomto smyslu Klement navázal na antickou tradici filosofie výchovy, která si v první řadě klade otázku, kým se má člověk výchovou stát.

²²⁸ Termín V. E. Frankla

²²⁹ KLEMENT A. *Pobídka Řekům* 50, 4, s. 97.

²³⁰ FRANKL, V. E., LAPIDE, P. *Bůh a člověk hledající smysl*, s. 67.

²³¹ KLEMENT A. *Strómata IV*, 137,1, s. 347.

ABSTRAKT

HOŠKOVÁ, J. *Příspěvek k filosofii výchovy: Klement Alexandrijský*, České Budějovice 2012. Diplomová práce. Jihočeská universita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce PhDr. Zuzana Svobodová Ph.D.

Klíčová slova: autorita, EIKÓN, EPOPTĚIA, LOGOS, Logos, metoda trivía, MYÉISIS, TELÉTÉ, via analogis, via eminence.

Alexandrijská katechetická škola na přelomu 2. a 3. století přichází s novými impulsy, přehodnocuje systém platónské a stoické filosofie a otevírá novou možnost křesťanskému paradigmatu. To se přirozeně odrazilo i ve filosofii výchovy. Rozvíjí se nový pedagogický obor – katechetika. Klementova trojstupňová cesta myésis – telété – epopteia může být v mnohém inspirativní i dnes. Klementova teologie Logu vede k jasnému cíli. Jednou z metod je využití eikónů a dialog (jak dialog křesťanství s pohanskou filosofií, tak dialog s Vtěleným logem – Kristem). Metoda trivía, jak ji aktualizovala D. Sayersová, je dnes podnětná pro mnoho rodičů v projektu Domácího vzdělávání.

ABSTRACT

HOŠKOVÁ, J. *Contribution To The Philosophy of Education: Klement Alexandrijský*, České Budějovice 2012. Theses. University of South Bohemia in České Budějovice. Faculty of Theology. Department of Education. Guiding of theses PhDr. Zuzana Svobodová

Key words: authority, EIKÓN, EPOPTeia, LOGOS, Logos, trivium method, MYÉISIS, TELÉTÉ, via analogis, via eminentia.

At the turn of second and third century Catechetical school in Alexandria comes with new motions. It reevaluates the system of Platon and stoical philosophy and opens new chance to the Christian paradigm. Naturally it becomes evident in the philosophy of education. New branch of pedagogy is developed – catechization. Clement's three degrees way myéisis – telété – eopteia can be inspired nowadays. Clement's theology of Logos directs to the clear aim. One of the method is the using of eikóns and dialog (as dialog with pagan philosophy as dialog with incarnate Logos – Christ). Trivium method that was updated by D. Sayers is inspiring for many parents in project of home education today.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ARISTOTELÉS *Magma moralia*, překlad Rezek P., Praha 2010, nakladatelství Petr Rezek, ISBN 80-86027-34-1.

ARISTOTELES *Politika I*, přeložil Mráz M., Praha: OIKOYMENH, 1999, ISBN 80-86005-92-5.

BENEDIKT XVI. *Duch liturgie*, přeložili P. a M. Kolářovi, Brno: 2006, Barrister& Principal, ISBN ISBN 80-7364-032-5.

BENEŠ, M. *Idea vzdělávání v současné společnosti*, Praha: EUROLEX BOHEMIA s.r.o., 2002, ISBN 80-86432-40-8.

BIBLE – Písmo svaté starého a nového zákona, ekumenický překlad, Praha: Biblické dílo ekumenické rady církví ČSR, 1979. ISBN neuvedeno.

BRUGGER W. *Filosofický slovník*, Praha: Naše vojsko, 1990, ISBN 80-206-0409-X.

CLEMENTE A. *Il pedagogo*, Roma: Città Nuova, 2005, ISBN 88-311-3181-8.

DE VRIES, S. P. *Židovské obřady a symboly*, Praha: Vyšehrad, 2009, ISBN 978-80-7021-963-8.

Dokumenty II. vatikánského koncilu, GE 5, Praha: ZVON, 1995, ISBN 80-7113-089-3.

DUROZOL, G., ROUSSEL, A. *Filosofický slovník*, Praha: 1994, EWA edition, ISBN 80-85764-07-5.

EPIKTÉTOS *Rukojeť rozpravy*, Praha: Svoboda, 1972, ISBN neuvedeno, s. 360.

EUSEBIUS PAMPHILI *Církevní dějiny V,13*, přeložil Novák J.J., Praha 1988, Česká katolická Charita, ISBN neuvedeno.

FILÓN ALEXANDRIJSKÝ *O stvoření světa*, přeložil Šedina M., Praha: OIKOYMENH, 2001, ISBN 9-788072-980383.

FRANKL, V. E. *Psychoterapie a náboženství*, Brno: Cesta, 2006, ISBN 80-7295-088-6.

FRANKL, V. E., LAPIDE, P. *Bůh a člověk hledající smysl*, Brno: Cesta, 2011, ISBN 978-80-7295-137-6.

GIUSSANI, L. *Náboženský smysl*, přeložil Pavlík V., Nové město: Praha 2001, ISBN 80-86146-32-4.

GIUSSANI, L. *Riziko výchovy*, přeložil Pavlík V., Praha: Zvon, 1996, ISBN 80-7113-184-9.

GRECMANOVÁ, H., URBANOVSKÁ, E., NOVOTNÝ, P. *Podporujeme aktivní myšlení a samostatné učení žáků*, Olomouc: Hanex, 2000, 80-85783-28-2.

HALÍK, T. *Vzýván a nevzýván – evropské přednášky k filosofii a sociologii dějin křesťanství*, Praha: NLN s. r. o., 2004, ISBN 80-7160-692-3.

HANUŠ, J. a NOBLE, I. (eds.) *Konverze a konvertité*, Brno: CKD, 2009, ISBN 978-80-7325-196-3.

HEJDÁNEK, L. *Filosofie a víra*, Praha: OIKOYMENH, 1990, ISBN 80-85-241-02-1.

HERAKLEITOS Z EFESU. in PIKHART, M. *Čítanka textů z antické filosofie*, Hradec Králové: GAUDEAMUS, 2005, ISBN 80-7041-127-9.

HUŠEK, V., CHVÁTAL, L., PLÁTOVÁ, J. (eds) *Miscellanea paristika*, Brno: CDK, 2007, ISBN 978-80-7325-131-4.

JAN PAVEL II. *Fides et ratio*, přeložili: Koláček, J. a Kyrálová, M., Praha: 1999, EKON, ISBN 80-7113-234-9.

Jeruzalémská Bible, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, ISBN 978-80-7195-289-3.

KANT, I. *Základy metafyziky mravů*, překlad Menzel L., Praha: 1976, Svoboda, ISBN neuvedeno.

Katechismus katolické církve, přeložil Koláček J., Praha: ZVON, 1995, ISBN 80-7113-132-6.

KLEMENT A. *Který boháč bude spasen?* přeložila Recinová M. Olomouc: Refugium, 2008, ISBN 978-80-7412-001-5.

KLEMENT A. *Pobídka Řekům* přeložil Havrda M., Praha: Herrmann a synové, 2001, ISBN neuvedeno.

KLEMENT A. *Strómata I*, přeložila Plátová J., Praha: OIKOYMENH, 2004, ISBN 80-7298-103-X.

KLEMENT A. *Strómata II a III*, přeložily Černušková V., Plátová J., Praha: OIKOYMENH, 2006, ISBN 80-7298-149-8.

KLEMENT A. *Strómata IV*, přeložila Černušková V., Praha: OIKOYMENH 2008, ISBN 978-80-7298-309-4.

KLEMENT A. *Strómata V*, překlad a poznámky Havrda M., Praha: OIKOYMENH, 2009, ISBN 978-80-7298-318-6.

KOLÁŘ, Z., ŠIKULOVÁ J. *Vyučování jako dialog*, Praha: Grada, 2007, ISBN 978-80-247-1541-4.

- KRAFT H. *Slovník starokřesťanské literatury*, přeložil Kaplan J., Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, ISBN 80-7192-516-0.
- KUČEROVÁ, S. *Úvod do pedagogické antropologie a axiologie*, Brno: PF Masarykovy univerzity, 1994, ISBN 80-210-0141-0.
- MÁDR, O. *K jádru věci – aktuální reflexe z let 1993–2003*, edice Život, Praha: Vyšehrad, 2003, ISBN 80-7021-666-2.
- MARCUS AURELIUS *Hovory k sobě X, 6*, přeložil Kuthan R., Praha: Svoboda, 1975, ISBN neuvedeno.
- MICHÁLEK, J. *Topologie výchovy*, Praha: OIKOYMENH, 1996, ISBN 80-86005-01-1.
- NESVADBA, P. *Slovník základních pojmů z filosofie* Praha: Fortuna, 1999, ISBN 80-7168-627-1.
- PALOUŠ, R. *Ars docendi*, Praha: Karolinum, 2004, ISBN 80-246-0855-3.
- PALOUŠ, R. *Heretická škola*, Praha: OIKOYMENH, 2008, ISBN 978-80-7298-302-5.
- PALOUŠ, R. *K filosofii výchovy*, Praha: SPN, 1991, ISBN 80-04-25390-3.
- PATOČKA, J. *Prirozený svet a fenomenológia*, Bratislava 1967, ISBN neuvedeno.
- PATOČKA, J. *Sokrates – přednášky z antické filosofie*, Praha: SPN, 1990, ISBN 80-04-24383-0.
- PINC, Z. *Fragmenty k filozofii výchovy*, Praha: OIKOYMENH, 1999, ISBN 9-788072-980048.
- PIŤHA, P. *Výchova, naděje společnosti*, České Budějovice: Poustevník, 2006, ISBN 80-86610-18-7.
- PLATÓN *Faidros*, přeložil Novotný F. Praha: OIKOYMENH, 2000, vydání páté, ISBN 80-85241-33-1.
- PLATÓN *Symposion*, přeložil Novotný F., Praha: OIKOYMENH, 1993, ISBN 80-85241-31-5.
- POLÁKOVÁ, J. *Smysl dialogu*, Praha: Vyšehrad, 2008, ISBN 978-80-7021-966-9.
- PRÁZNÝ, A. *Výchova jako přehodnocování hodnot*, Pardubice: Univerzita Pardubice, 2007, ISBN 978-80-7194-990-9.
- PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*, Praha: Portál, 2006, vydání druhé, ISBN 80-7178-944-5.

- RAHNER, K. *Základy křesťanské víry*, přeložil Říha K., Svitavy: Trinitas, 2002, ISBN 80-86036-38-3.
- Reflexe – filosofický časopis*, článek Mýtus a Logos, Praha: OIKOYMENH, 1994, ISBN 0862-6901.
- ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi – jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*, Praha: Portál, 1995, ISBN 80-7178-049-9.
- SAYERS, D. *Ztracené cesty učení* in SEMÍN, M. *Katolická domácí škola*, Ronov nad Doubravou: Triality, 2002, ISBN 80-902786-9-8.
- SAYERSOVÁ, D. L. *Víra nebo chaos?*, Praha: Universum, 1948, ISBN neuvedeno.
- Sborník Katolické teologické fakulty v Praze č. III*, Praha: Karolinum, 2000, ISBN 80-246-0100-1.
- SENECA L. A. *Výbor z listů Lucilioví*, Praha 1969, Svoboda, ISBN neuvedeno.
- SENEKA L. A. *Vychovatel a utěšitel*, Olomouc: Votobia, 1995, ISBN 80-85619-42-3.
- SOKOL, J. *Slovník filosofických pojmů*, Praha: Vyšehrad, 2010, vydání šesté, ISBN 978-80-7429-056-5.
- STARK, S. *Filosofie výchovy jako filozofie lidské aktivity a dialogu*, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 1995, s. r. o., ISBN 80-7380-012-8.
- STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filosofie*, přeložili: Petříček M., Rezek P., Špruňk K., Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2000, vydání sedmé, ISBN 80-7192-500-2.
- Studia theologika 19*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci – Cyrilometodějská teologická fakulta, 2005, ISSN 121-8570.
- ŠIMANOVSKÝ, Z. *Hry s hudbou a techniky muzikoterapie ve výchově*, Praha: Portál, 2002, vydání třetí, ISBN 978-80-7367-339-0.
- ŠÍP, R. *Kalokagathia – ideál, nebo flatus vocis?* Brno: Paido, 2008, ISBN 978-80-210-4566.
- WALTER – BRUGGER *Filosofický slovník*, Praha: Naše vojsko, 1990, ISBN 80-206-0409-X.
- WARE K. *Síla jména*, překlad Roman Jurina, Brno 1993, vydalo Pravoslavné vydavatelství v edici Světlo světa, ISBN 80-901661-0-5.